

„LIETUVIŲ KALBA: IDEALAI, IDEOLOGIJA IR TAPATYBĖ ŠIANDIEN“, 2010–2013

PROJEKTO BAIGIAMOJI ATASKAITA

Projektą vykdo Lietuvių kalbos institutas, rėmė Lietuvos mokslo taryba, projekto sutarties Nr. VAT-14/2010

Santrumpa ar sutartinis ženklas	Paaiškinimas
bk	bendrinė kalba
LCVA	Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LYA	Lietuvos ypatingasis archyvas
VLKK	Valstybinė lietuvių kalbos komisija
vln	Vilniaus kalba
vt	vietos kalba, tarmė

TURINYS

1. VADAS.....	3
2. ŠIUOLAIKINI MOKSLEIVIŲ NORMOS IDEALŲ IR POŽIŪRIŲ LIETUVIŲ KALBOS VAIRŲ TYRIMAS.....	4
2.1. Teorinės prielaidos.....	4
2.2. Tyrimo metodai ir pagrindiniai rezultatai.....	8
2.2.1. Sėmoningų ir pasėmoningų nuostatų eksperimentai su ta pačia tiriamąja grupe.....	8
2.2.2. Stereotipinių moksleivių nuostatų tyrimas: grupinis diskusijos didžiuosiuose miestuose.....	16
3. SAKYTINIS ŽINIASKLAIDOS IR VIEŠOSIOS KALBOS NORMŲ TVIRKINIS IR RADIJUJE RAIDOS TYRIMAS.....	19
3.1. Teorinės prielaidos.....	19
3.2. Tyrimo metodai ir pagrindiniai rezultatai.....	22
3.2.1. Lietuviškos sakytinio žiniasklaidos raidos ypatumai ir viešosios erdvės dalyvių kaita.....	24
3.2.2. Viešosios kalbos ir kalbėjimo normų raida.....	26
4. LIETUVIŲ KALBOS IDEOLOGIJOS RAIDOS, NORMOS AUTORITETŲ IR INSTITUCIJŲ ISTORIJOS TYRIMAS.....	32
4.1. Teorinės prielaidos.....	32
4.2. Tyrimo metodai ir pagrindiniai rezultatai.....	34
5. IŠVADOS.....	43
6. REKOMENDACIJOS ŠVIETIMO IR KALBOS POLITIKOS FORMUOTOJAMS.....	45
7. LITERATŪRA.....	49
8. PROJEKTO SKLAIDA.....	53
8.1. MOKSLINIS PUBLIKACIJOS.....	53
8.2. SUDARYTIEJI MOKSLO IR TYRIMŲ ŠALTINIAI DARBAI, REKOMENDACIJOS.....	54
8.3. POPULIARIOS PUBLIKACIJOS, INTERVIU.....	55
8.4. MOKSLINIAI PRANEŠIMAI KONFERENCIJOSE IR SEMINARUOSE.....	55

Tačiau, laimei, mums dar lieka klasifikavimo ir diagramų nuotykiškas, metodologinis gundymas...
Claudio Magris, *Dunojus*, 1986

1. vadas

Formaliai trejus metus (nuo 2010 iki 2013 m. rugpjūtio) vykęs projektas iš tiesų prasidėjo gerokai anksčiau – stebėjimais ir nuostabomis, vėliau – pirmaisiais bandymais formuluoti tyrimo klausimus, apimančius priežastis ir pasekmes paieškoms, dar vėliau – darbą prie paraiškos LMT, reikalaujančios sutalpinti dar nepažintą tikrovės laiką ir metodologiją. Laimei, išankstinis paraiškos darbo planas, tapęs ir atspirties tašku, ir riboženkliais, galimybės tikslinti tyrimo prielaidas, atlikti reikalingą papildomą tyrimą neribojo. Kad pirmą kartą lietuvių kalbotyroje būtų atlikti projekte numatyti tyrimai, per trejus projekto vykdymo metus teko dėti nemažai parengiamojo metodinio ir empirinio darbo.

Pagrindinis projekto tikslas buvo gauti lyginamąjį duomenį apie lietuvių kalbos standartizavimą ir kalbos atmainą prestižą per paskutinius 5 deš., kurie leistų vertinti lietuvių kalbos ir kalbotybos tapatybės kaitą, standartizavimo ideologijos prigimtį ir vaidmenį Lietuvos kalbinėje bendruomenėje.

Kelti šie tiriamieji klausimai:

- Kokia socialinė vertė šiandien priskiriama bendrinei kalbai (bk) ir kitoms (geografinėms, socialinėms) lietuvių kalbos atmainoms? Koki metodiniai ir teoriniai reikšmę turi šios monijos ir nesios monijos nuostatai matavimams?
- Kaip kito viešosios kalbos vartoseną, kai TV ir radijuje ideologizuotus tekstus mums keisti necenzūruojamas kalbėjimas, atspindintis ir formuojantis viešąjį asmenį ir jį auditorijos tapatybes? Kokį vaidmenį kuriant ir skleidžiant kalbos ideologijas ir standartus vaidina žiniasklaida?
- Kokia savimone rėmiasi kalbos standartizavimas moderniai tautai kuriantis etnolingvistiniu pagrindu, kaip jis transformavosi sovietmečiu ir koks situacinis dabartinėje Lietuvoje?

Su deskriptyviaisiais ir teoriniais tikslais sietas taikomasis tikslas suteikti empirinius ir teorinius duomenis kalbos politikos plėtrai, parengti mokslinį pagrindą viešosioms diskusijoms apie kalbos norminimą Lietuvoje. Galiausiai, projektu siekta skleisti informaciją apie lietuvių kalbos standartizavimo ir kaitos procesus Lietuvos ir tarptautinei mokslininkų bendruomenei ir populiarinti tyrimo rezultatus platesniam adresatui.

Kaip planuota, projektą sudarė trys stambios dalys:

- (1) šiuolaikinių moksleivių normos idealų ir požymių lietuvių kalbos vairovų tyrimas,
- (2) sakytinės žiniasklaidos ir viešosios kalbos normų TV ir radijuje raidos tyrimas,
- (3) lietuvių kalbos ideologijų raidos, normos autoritetų ir institucijų istorijos tyrimas.

Pirmąjį dviejų dalių tyrimai projekte buvo vykdomi kaip neformalaus 12 Europos šalių sociolingvistinio bendradarbiavimo tinklo SLICE (*Standard Language Ideology in Contemporary Europe*) dalis (iniciatorius ir koordinatorius – Kopenhagos universiteto Sociolingvistikos tyrimų kompetencijos centro LANCHART prof. Tore Kristiansenas (žr. <http://dgcss.hum.ku.dk/exploratoryworkshops/>), todėl projekto tyrimai turi puikias galimybes konsultuotis, susipažinti su kolegų tyrimais ir viešinti lietuviškus rezultatus tarptautinei mokslininkų bendruomenei.

Darbai buvo vykdomi keliais paraiškoje numatytais etapais:

I etapas. 2010 rugsėjis – gruodis. Parengiamieji metodiniai darbai. Pranešimas spaudai, diskusinis seminaras su kviestiniais pranešėjais.

II etapas. 2011 sausis – gruodis. Tyrimo empirinis medžiagos kaupimas ir rengimas tyrimui, bandomieji tyrimai, pirminis analizė, projekto interneto svetainės kūrimas.

III etapas. 2012 sausis – gruodis. Eksperimento atlikimas, tyrimo duomenų analizė, publikacijų rengimas, projekto rezultatų sklaida.

IV etapas. 2013 sausis – rugpjūtis. Pirmojo kolektyvinės monografijos varianto rengimas, pranešimas spaudai, baigiamasis seminaras, rezultatų viešinimas žiniasklaidoje ir projekto interneto svetainėje.

Projektas viešintas mokslinėje spaudoje, svetainėje *sociolingvistika.lt* ir žiniasklaidoje (parengti ir per BNS išplatinti du pranešimai spaudai (2010 m. ir 2013 m.). Taip pat suorganizuotas viešas pokalbis su išoriniais ekspertais (2010 m.), pokalbio medžiagos pagrindu parengta publikacija, suorganizuotas baigiamasis projekto seminaras. Iš viso parengta 18 mokslinių straipsnių, 15 populiarų publikacijų (straipsnių ar interviu spaudoje, radijuje ir TV), rekomendacijos švietimo ir kalbos politikos formuotojams (išsiųsta VLKK, Švietimo ir mokslo ministerijai ir Ugdymo plėtotės centrui; taip pat skelbiama svetainėje *sociolingvistika.lt*), perskaityti 25 moksliniai pranešimai konferencijose ir seminaruose ir parengtas pirminis kolektyvinės monografijos variantas (žr. 8 sk. projekto sklaidai).

Toliau apžvelgiama atskirai kiekvienos tyrimo dalies teorinės prielaidos, tiriamieji klausimai ir metodai ir svarbiausi rezultatai (2–4 sk.). Rezultatus apibendrinančios išvados pateikiamos 5 skyriuje. Po literatūros sąrašo pateikiamas visų projekto metu parengtų publikacijų ir perskaitytų pranešimų sąrašas.

2. Šiuolaikiniai moksleivių normos idealai ir požirio lietuvių kalbos vairov tyrimas

2.1. Teorinės prielaidos

Pagrindinis šios projekto dalies tyrimo klausimas buvo socialinio prestižo formuojamų normų kaita, lietuvių kalbos atmainų vertės pokyčiai ir hierarchijos. Naujausioje literatūroje kalbant apie tose pačiose kalbos skirtingas atmainas ir jų kaitą vilyvosios modernybės visuomenės

prognozuojami ir tikrinami du galimi scenarijai: (1) *standartizacijos* ir (2) *destandartizacijos*. Pirmasis reikšt variantiškumo mažėjimą, vis atmain vienodėjimą ir artėjimą prie vieno konservatyvaus standarto. Antrasis b t priešingas procesas, kai ta b k, kuri iki šiol buvo laikoma „geriausia“, praranda savo pozicijas ir vertę. Pirmuoju atveju išsipildyt vis preskriptyvist svajon tur ti etnolingvistiniu pagrindu apibr žiam vienalyt kalbos bendruomen , kur visi drauge siekia vieno reglamentuoto normos centro ir jam pakl sta. Kiek matyti iš iki šiol standartizuotose Europos kalb bendruomen se atlikt tyrim , pirmasis scenarijus nepasitvirtina, šnekos bendruomen s ir toliau formuoja savo normos centrus. Dar daugiau, poreikis išreikšti vietos tapatyb nesilpn ja, stipr ja individualizmas, nenoras taikytis prie institucini autoritet norm (plg. Kristiansen, Coupland 2011).

Antrasis scenarijus hipotetiškai dar skaidomas kaip dviej kryp i standartizuotos kalbos statuso menk jimas: (2.1) gali vykti *destandartizacija* ir ilgainiui nebelikti „vienos geriausios“ kalbos id jos, o rastis kelios vienodai geromis laikomos kalbos atmainos, pvz., greta b k, kaip konkuruojantis normos traukos centras gali iškilti regionin s tarm s; arba (2.2) *demotizacija*, kai „vienos geros kalbos“ ideologija išlieka, ta iau jos turinys pakei iamas, t. y. geriausi kalba tampa ne (vien) kodifikuotos b k bruožai, o (ir) kokios nors kitos, iki šiol nevertintos (populiarios, paprast žmoni) netarmin s kalbos. B tent pastar j (2.2) standartišk jimo proces , kai tikima, kad egzistuoja geriausia kalba ir kai kurie iki šiol žemos indeksin s vert s bruožai gauna aukšt vert ir tampa asocijuojami su ta geriausia kalba, tyrimai rodo šiandien vykstant ne vienoje Europos kalbos bendruomen je (daugiau apie bendrin s kalbos kaitos scenarijus žr. Auer, Spiekermann 2011; Coupland, Kristiansen 2011; Stoeckle, Svenstrup 2011: 87).

M s tyrime buvo ži rima, kaip persiformuoja kalbini resurs vertybin s hierarchijos tarp pagrindini lietuvi kalbos atmain – bendrin s kalbos, sostin s Vilniaus kalbos ir regionini tarmi . Visi šie nat ral s kalbin s tapatyb s kaitos procesai analizuoti oficialiosios lietuvi kalbos politikos kontekste. Iš dalies todėl, kad konservatyvios ideologijos stagnacija ir priešinimasis vertybi ir kalbos raidos procesams leidžia geriau iliustruoti ir argumentuoti vykstant pokyt , o iš dalies tam, kad dar ir dar kart b t parodyta, jog kalbos raid , bent jau demokratin mis s lygomis, lemia socialiniai d sniai, o ne specialii institucij kuriamos taisykl s ar statymai.

Nors ži rint iš kalbos mokslo pozicij visos kalbos yra lygios ir atitinka jomis kalban i žmoni poreikius, sociolingvistin realyb atskleidžia kitokius santykius, tokius, kai kalbos reiškiniai ar kalbiniai resursai ranguojami pagal skirtingas reikšmes ir vertes priklausomai nuo konkre i socialini s lyg . Skirtingi kalb jimo b dai kalbos vartotoj yra vardijami duodant pavadinim , jie apib dinami, jie vertinami. Tai tam tikra ideologin praktika, kuri remiasi bendruomen s *sociolingvistine vaizduote* (Johnson and Milani 2010: 4). Kalbos nuostat tyrimais kaip tik ir siekiama atskleisti reikšmines s sajas tarp *sivaizduojam* kalbos bruož , žanr , stili , atmain ir j vartotoj kult rin s tapatyb s, parodyti, kaip kalbos variantiškum ir kait lemia ideologiškai konstruojami kult rini erdvi vaizdiniai (plg. Kristiansen 2010: 528).

Globalizacijos sociolingvistikos darbuose, tirian iuose kalbos funkcionavimo poky ius pasikeitus visuomeni funkcionavimo s lygoms, pereinant iš „konstruktyvaus“ nacionalin s valstyb s k rimo

laikotarpio „dekonstruktyvą“ globalizacijos amžiu kalbų žirama ne tiek kaip duot ontologin sistem , atkuriam vartosenoje, kiek kaip pa jos vartosenos produkt , nuolat kintant ir kaskart kuriam iš naujo d l besikeičian ios kult rin s ar socialin s tapatyb s raiškos. Daromas skirtumas tarp termin „kalbos bendruomen“ (angl. *language community*) ir „šnekos bendruomen“ (angl. *speech community*) (Silverstein 1996). Pirmuoju apib dinamas statiškos ir vienijamos abstraktaus etnolingvistinio normos idealo bendruomen s konceptas, o antruoju – bendruomen s nari mobilumas ir s veikavimas konkreiuose diskursuose realiu laiku ir realioje erdv je, per kur formuojamos implicitiškos, nerašytos kalb jimo normos.

Etnolingvistiškai save apibr žian i nacionalini valstybi standartizavimo ideologija neišvengiamai sukur kalbos atmain ar registr hierarchij , kurios aukš iausi pozicij buvo užkelta bk ir atitinkamai aukš iausi vert gavo su ja asocijuojami fonetiniai, gramatiniai, leksiniai bruožai. *Kalbos* bendruomen je galiojanti geriausios kalbos norma tarnauja kuriant aukšto statuso vaidmen . Remdamiesi tam tikromis d sningai pasikartojan iomis indeksiškomis kalbos variant reikšm mis (angl. *indexical meanings*) kalb tojai priskiria tam tikrus kalbos registrus „aukštesniems“ ar „žemesniems“ ir pasitelkia juos kurti atitinkamoms socialin ms kategorijoms. *Šnekos* bendruomen se reikšm s priskyrimo procesus reguliuoja autoriteto, kontrol s ir vertinimo, pritaipimo ir atribojimo d sniai (žr. Blommaert 2010: 38). Be ideologiškai ir instituciškai palaikomos bk ir (sivaizduojam) jos norm ir kalb toj kaip normos centro, globalizacijos veikiamose šnekos bendruomen se esama ir kit , neinstitucionalizuot , normos centr . Taip pat svarbu pabr žiti, kad kalbos atmainas reprezentuojan i bruož s sajios su tam tikromis vertybin mis sistemomis stabilum išlaiko tik kur laik . Tuo metu tokia kalba yra simbolinis kapitalas, siekiamyb simbolin je rinkoje. Ta iau pa i rink kuria ir kei ia mikrosociologiniai veiksniai, tod l kalbos bruož kompleksai, b dami atviros perorganizavimui kult rin s sistemos, gali b ti kei iami ir perkuriami. Kitaip tariant, kokios nors kult riškai atpaž stamos kalbos atmainos ar vadinamojo registro (tam tikros socialin s grup s kalbos) bruožai gali b ti kei iami naujais, priskiriant pastariesiems t pa i siekiam socialin vert . Sinchroniškai ži rint, šitaip vienu metu gali rasti keli konkuruojantys normatyvumo modeliai (plg. Agha 2007: 167); šnekos bendruomen normos atžvilgiu b na *policentriška*, nereguliuojama vienu galios instrumentu (žr. Blommaert 2010: 39, 61–62).

Taigi kalbos vartotoj kalbin elgsen lemia ne vien min tas valstyb s reglamentuojam norm centras. ia reikia atkreipti d mes , kad kalbos vartotoj , kaip kalbos bendruomen s nari , atvirai deklaruojamos nuostatos paprastai b na veikiamos standartizavimo ideologijos nustatyto homogeniškumo, likusias normas laikantio nukrypstan iomis ir nefunkcionaliomis, ir j palaiko. Ta iau pa ios kalbos vartosenos faktai iš esm s prieštarauja vienos normos vienai kalbai, vienos kalbos vienoje vietoje ideologijai. Taip yra tod l, kad reali kalbin elgsen ir kalbos kitim , kaip manoma, valdo ne atvirosios (*s moningos*), o pasl ptosios (*pas moningos*) kalb toj nuostatos (Kristiansen 2009, 2011). Vartosenoje yra perimami ir išlieka arba plinta tie kalbos bruožai, kurie turi tam tikr vienu ar kitu atveju siekiam socialin vert . Tyr jams ši vert išryškina ir leidžia paaiškinti, kurlink kalba kinta, b tent pasl pt j nuostat eksperimentai. Taigi jeigu žmon s sutartinai teigia, kad lietuvi kalbos tarm s yra didžiul išlaikytina vertyb ir kad sava tarm jiems

patinka labiau už bk, tarmi raidai tai dar nėra pakankamas garantas. Kalbos kitim valdo pas moningos nuostatos.

Lietuvių kalbos politika bk laiko kertine lietuvių kalbos atmaina ir ne sivaizduoja jos funkcionavimo be nuolatinio gramatinė ir fonetinė form kodifikavimo ir vartosenos kontrolės. Be bk, iš kitų kalbos atmain savotiško valstybės d mesio susilaukia tarmi s. Palyginti su sovietmečiu, oficialusis ideologinis klimatas tarmi s yra tapęs gerokai palankesnis, nebėra sovietinės nuostatos, kad tarmi s „esančios kliūtis žmonėms bendrauti, menko išsilavinimo požymis, feodalizmo liekana“ (Jonaitytė 1969, Girdenis 1981). Vis dėlto palyginti su d mesiu bk statusui ir norm tvirtinimui vartosenoje matyti, kad tarmi s pirmiausia vertinamos kaip moksliniai tyrim objektas ir specialiomis priemonėmis puoselėtina nykstančios etninės kultūros dalis. Pavyzdžiui, Valstybinis kalbos politikos 2009–2013 m. gairių projekte pabrėžiama, kad bk kalba atlieka visuomen vienijant vaidmenį ir turi būti „toliau puoselėjama sutelktomis valstybės ir visuomenės pastangomis“, o štai tarmi s, „lietuvių kalbos ir kultūros turtas“, yra svarbios bendruomenės, todėl yra „saugotinos ir palaikytinos“ (Kalbos politikos gairės 2009–2013).

Didinti tarmi s funkcionalumą ir mobilumą paskutiniaisiais dešimtmečiais labiau mėginama regioniniai judėjimai. Regioninis patriotizmas taip pat stengiamasi panaudoti vidaus politiniuose procesuose kaip bendruomenės politinės mobilizacijos instrumentą (plg. Kalnius 2007a: 101). Vis dėlto Lietuvoje regioninis judėjimas nėra gavęs tokių kraštutinių politinių formų, kokios stebimos daugelyje Vakarų ir Rytų Europos šalių, ir nepasiekia regioninių bendruomenių ar Lietuvos valstybės kasdieninio gyvenimo lygmenų (daugiau žr. Kalnius 2007a, 2007b). Jis egzistuoja su valstybės pritarimu ir teisintais statymais ir veikia panašiai sovietmečio vietos iniciatyvas kontroliuojančiame praktiškai sumišusi su institucionalizuotomis naujų interesų grupių iniciatyvomis – statymais, biudžetinėmis etninės kultūros globos staigomis ir valstybės programomis. Institucionalizuotoje oficialiojoje vietos kultūros „globos“ koncepcijoje tarmi s ir toliau lieka etnografinio rezervato vertybės, neturinti modernaus, konkurencingo komunikacijos instrumento reikšmės. Oficialioji kalbos politika ir toliau laikosi kalbinio homogeniškumo linijos ir taiko apribojimus tarmi s vartojimui prastinėse bk srityse – ir iš mokyklos, ir iš žiniasklaidos reikalaujama tiekti gryną ir konservatyvią bk.

Tas pats pasakytina apie dar vieną kalbos atmainą – miesto kalbą. Maždaug nuo 8 deš. Lietuvoje vyksta urbanistinis l žis (miestų ir kaimų gyventojų skaičius tampa lygus), smarkus tolesnis miestų augimas (2011 m. miestuose gyvena 67 proc. gyventojų, 40 proc. iš jų – didmiesčiuose) (žr. Gyventojų surašymas 2011) ir lituanizacija lietuvių kalbą papildanti, galima sakyti, nauju komponentu – miesto kalba. Iki tol didesni miestai buvo daugiakalbiai. Nuo 14 a. Rytų Europos centras Vilnius buvo daugiatautis, be lietuvių, čia visada gyveno baltarusiai, rusai, lenkai, žydai, totoriai. Daugiausia kalbta lenkų, jidiš, rusų kalbomis. Veikiausiai todėl normatyvinėje lietuvių kalbotyroje miesto kalba vertinama kaip keliantis pavojų grynai tautinei tapatybei, atsiremiančiai grynai kalbos idėjai. Per sovietmet antiurbanistinės (miesto kaip lietuviui esančios svetimos erdvės) idėjos paplito per grožinį literatūrą, aukštinau kaimišką mentalitetą (Donskis 1997: 3–23). Vilnius šiandien yra prestižinis kultūros ir ekonomikos traukos centras, didžiausias Lietuvos miestas, tačiau kalbos politikos veiksmų vertinimai nesikeičia. Vilniaus kalba kotiruojuama labai žemai, vadinama užteršta

puskalbe ar pustoma (žr., pavyzdžiui, Pupkis 2006). Galimybė prestižinio urbanistinio centro kalbai pretenduoti bendrinės šnekamosios lietuvių kalbos statusą atmetama.

Vis dėlto mūsų kalbos bendruomenėje pastebimi tam tikri nuostatų poslinkiai. Kaip iš esmės bet kurioje kalbiškai standartizuotoje valstybėje, Lietuvoje būk neabejotinai turi aukštesnį statusą, tačiau matyti, kad žmonės, tiek provincijoje, tiek miestuose, standartą asocijuoja bent su trijų didžiųjų miestų, visų pirma, sostinės Vilniaus kalba (plg. Vaicekauskienė, Alikaitė 2011). Neformaliai ir spontaniškai sakytinė žiniasklaida (televizija, radijas) Vilniaus kalbos bruožus legalizuoja eteryje. Minėtų vietos bendruomenių atgimimui lydi su oficialiosios kalbos politikos nuostatomis sutampančios teigiamos atvirosios nuostatos tarmės atžvilgiu. Kaip tik todėl projekte planuojamais nuostatų eksperimentais ir diskusijomis su moksleiviais siekta atskleisti, kokių implikacijų vartotojų vertinimai gali turėti lietuvių kalbos atmainų raidai. Kelti šie tiriamieji klausimai:

- Kokia socialinė vertė šiandien priskiriama bendrinei kalbai (bk) ir kitoms (geografinėms, socialinėms) lietuvių kalbos atmainoms? Kokių metodinių ir teorinių reikšmų turi šis moningas ir nes moningas nuostatų matavimai?

2.2. Tyrimo metodai ir pagrindiniai rezultatai

Kaip minima, buvo kontroliuojami du kalbos nuostatų aspektai – šis moningosios ir pas moningosios nuostatos. Norėjome patikrinti, ar skirtingi tyrimo metodai atskleis skirtingas kalbos atmainų vertės sistemas, ar nestandartinės kalbos atmainos bus palaikomos pasilptoj prestižo, ar pas moningos nuostatos patvirtins žiniasklaidoje matomą Vilniaus kalbos konkurenciją su bendrine kalba.

Tyrimo objektas buvo keturios kalbos atmainos: bendrinė kalba (bk), Vilniaus kalba (vln) ir vietos kalba (vt) (tiriamo regiono pagrindinio miesto tarmė), o grupinėse diskusijose su moksleiviais dar ir jaunimo kalba.

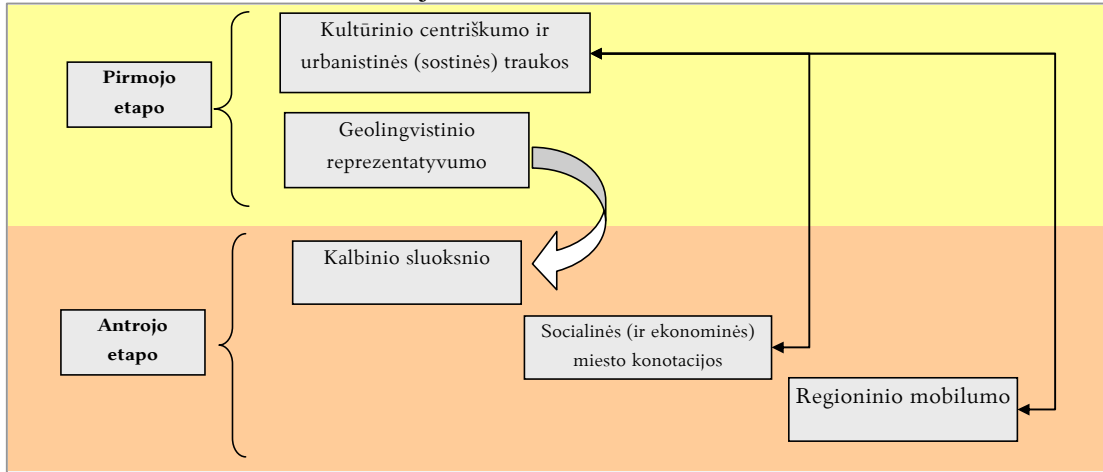
Iš viso atlikti du didesni apimties reprezentatyvūs moksleivių nuostatų tyrimai.

2.2.1. Šis moningas ir pas moningas nuostatų eksperimentai su ta pačia tiriamąja grupe

Projekte planuota tyrimą atlikti šešiuose didžiųjų miestų regionuose. Regioniniams miestams atrankos kriterijai suformuluoti tokie:

- 1) kultūrinis centriškumas ir urbanistinis (sostinės) trauka;
- 2) geolingvistinis reprezentatyvumas (aukštai ir žemai reprezentavimas).
- 3) kalbinis (tarmės) sluoksnis mieste;
- 4) socialinis (ir ekonominis) miesto konotacija (pramonės išvystymas, komunikaciniai tinklai, etc.);
- 5) regioninis mobilumas (regiono centro trauka) (žr. 1 schemą).

1 schema. Miestų atrankos kriterijai

Kadangi kai kuriuos kalbamuosius kriterijus vienodai gerai atitiko keletas miestų, nuspręsta padidinti miestų skaičių iki 9 didesnio reprezentatyvumo: Vilnius, Kaunas, Klaipėda (1 kriterijus), Panevėžys, Utena, Alytus, Marijampolė, Šiauliai, Telšiai (2–5 kriterijai). Aplink šiuos regioninius miestus esantys miesteliai, kuriuose vykdomi eksperimentai, geografiniai atrankos kriterijai¹ (išskyrus Vilnių, visi kiti eksperimentai vyko mažesniuose miesteliuose), suformuluoti tokie:

- 1) gyvenvietė turi būti tyrimo miesto tokioje zonoje; tai lemia (a) atstumo nuo jos ir kitų didesnių miestų santykis, (b) patogias susisiekimas, (c) administracinis pavaldumas;
- 2) pakankamas gyvenvietės dydis ir esama viena ar kelios pagrindinės, vidurinės mokykla arba gimnazija, užtikrinantys potencialiai didžiausi galimi mokslievių skaičiai.

Visuose miestuose rašyti keli šimtai interviu su moksleiviais, apie tai, koks, jų manymu, būtų geras mokytojas; jie buvo skirti parengti vadinamiesiems stimulams ir naudoti per eksperimentus (kiekvienos regioninės kalbos atmainos surinkta po 35–55 rašus, Vilniuje – 110 rašų, tam, kad būtų galima atrinkti po keturis reprezentatyviausius savo atmainos atstovų rašus). Vilniaus rašai rinkti daugiau, nes paaiškėjo, kad Vilniaus moksleivių tartis yra labai variantiška, o norėta, kad Vilniaus stimulai reprezentuotų vadinamąją paprastąjį netarminę kalbą, tokia, kuri girdima šiandieninėje žiniasklaidoje, tačiau ne socialiai žymtą ir neturinčią jaunatviškos tarties bruožų.

Bk ir vln stimulai buvo iškirpti iš interviu su 16–20 metų moksleiviais ir studentais Vilniuje, o vt stimulai iš interviu su 16–18 metų moksleiviais. Itin sunkiai ieškota bent bendrinės tarties atspalv turinčių natūralios jaunuolių kalbos. Nes kmingai mąginta rašyti Lietuvos muzikos ir teatro akademijos aktoriams (eksperimentuota su 4 aktoriais). 2011 m. atlikti bandymai su VU ir VU Kauno

¹ Už konsultacijas ir pagalbą rengiant žemėlapius labai dėkojame geografei dr. Dovilei Krupickaitei ir Gamtos fakulteto magistrantei Viktorijai Gumovskajai.

humanitarinio fakulteto lituanistai (16 studentai) ir Žurnalistikos instituto studentais (5) – visi jie yra mokomi bendrinės tarties. Išskyrus vieną lituanistą, spontaniškoje jo kalboje bendrinės tarties bruožų nerasta, todėl su trimis iš šios grupės atrinktais savanoriais buvo dirbama atskirai ir kiekvieno iš jų rašyta nuo keliolikos iki keliasdešimt surepetuotų rašų. Taip pat apklausta grupelė lietuvių kalbos mokytojų ir kolegų lituanistai – prašyta nurodyti bendrinę tartimi kalbančių moksleivių ar studentų rašyta dar 11 nurodytų jaunuolių (bendrinę tartimi spontaniškai kalbėjo tik vienas).

Kaip ir Vilniaus atveju, jaunimo regioninės kalbos tyrimai Lietuvoje iki šiol praktiškai nėra, todėl jokių išankstinių hipotezių apie tarminį žymėjimą nebuvo galima kelti. Analizuojant rašus jaunimo kalboje aptikta skiriamųjų savos tarmės vokalizmo, kirčiavimo, intonacinio, rečiau – morfologijos ir leksikos – bruožų, nors tiek individuali kalbotojų, tiek konkretaus regiono kalbos variantiškumas pastebimas gana didelis. Apibendrintai sakant, beveik visur išryškėjo tarmės ir paprastosios bėk kontinuumas: vienas kitas kalbotojas beveik dėsningai išlaikė ryškiausias tarmės ypatybes, vienas kitas praktiškai visai (bent jau prieš tyrimą) nevartojo tarmės, o dauguma vartojo tarmės ir bėk variantą. Pagal eksperimentinio tyrimo metodiką, stimulai turėjo būti parengti tokie, kad tarmės ypatybės nebūtų pernelyg ryškios ir nebūtų pernelyg daug, todėl rinkti tokie kalbotojai ir tokios rašų vietos, kurie atitiktų konkretaus regiono rašų reprezentuojamo vt-bėk kontinuumo dešinę pusę, t.y. turėtų palyginti nedaug tarminių ypatybių. Problemiškiausi žymėjimo atžvilgiu pasirodė Kauno ir Klaipėdos jaunuolių rašai. Vis dėlto Kauno jaunuolių rašuose pavyko rasti tokių fonetinių ypatybių, kurias galima būtų priskirti bėk ir vln kontinuumo viduriui – ryškesni ilgųjų ir trumpųjų balsių priešprieša, geriau išlaikomi ilgieji *o* ir *o*. Klaipėdoje rašytuose interviu ryškesni specifiniai šio miesto ypatybių vln analizuojant rašus nepavyko aptikti, todėl Klaipėdos regiono eksperimentui galiausiai nuspręsta atsisakyti ir pagrindiniam tyrimui pasirinkti aštuonias geografines Lietuvos vietas. (Rašų galutiniams stimulams vietas žr. 1 žemėlapyje – juodai pažymėti miestai ir Vilnius).

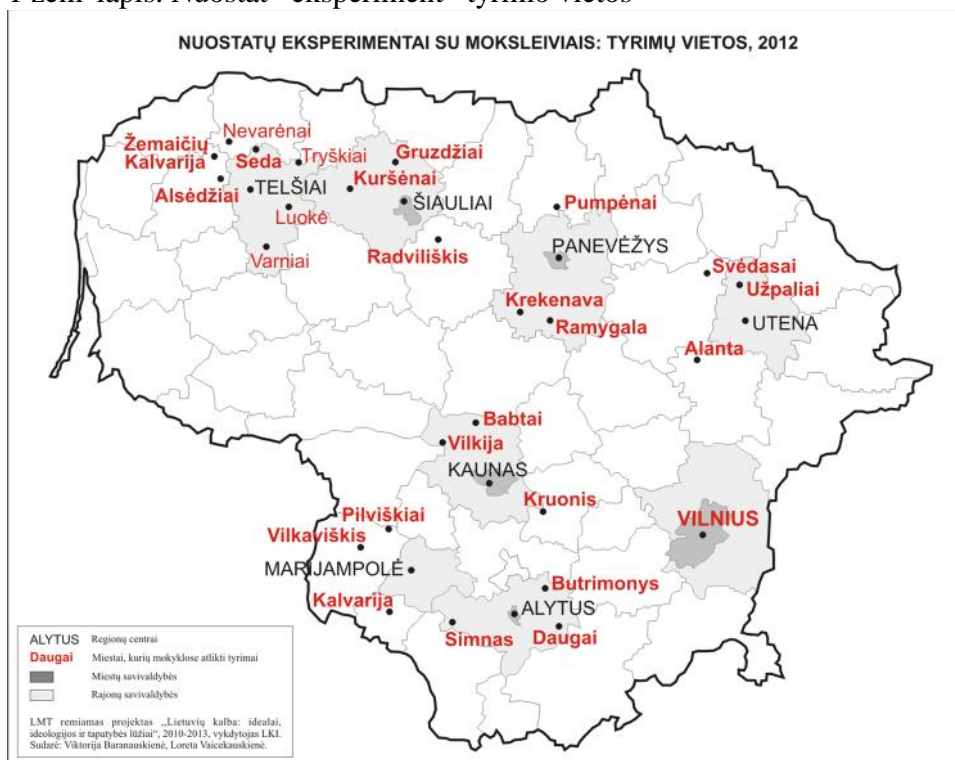
Stimulai buvo parengti naudojant garso rašų redagavimo programą *AudaCity 1.3. Beta* iš pasirinktų tinkamiausių interviu. Bandomieji eksperimentai atlikti Vilniaus Žirmūnų gimnazijoje, Vilniaus Daukanto gimnazijoje, Telšiuose „Ateities“ vidurinėje ir Telšiuose „Kranto“ pagrindinėje mokykloje su 9 ir 10 klasių mokiniais. Bandomuosiuose tyrimuose naudoti 30 sek. trukmės stimulai, tačiau paaiškėjo, kad eksperimentas prailgsta, o klausytojai linkę reaguoti pirmąsias rašo sekundes, todėl visi stimulai sutrumpinti perpus. Taip pat 2011 m. atliktas bandomasis eksperimentas Telšiuose regione (Nevarėnuose, Tryškiuose, Luokėje ir Varnuose). Jis parodė, kad reikia perdaryti pernelyg išsiskiriančius surepetuotus, skaitomos rašytinės kalbos atspalvūrinčius bėk stimulus – naudoti tik spontanišką kalbą, kad ir ryškios bėk ypatybės skaita. Buvo dirbama su jau turimais ir rašoma naujų rašų. Kartu iš dalies buvo pakeistas vln stimulų rinkinys – kilsteltas abstrakcijos lygmuo, parinktos kuo sklandesnės ištraukos, atsižvelgta į balsų tembrą; atitinkamai karpomi visi tarminiai stimulai.

Visi galutiniai stimulai trukmės palikti apie 15 sek., vis turinys labai panašus – apibendrintos teigiamos gero mokytojo savybės. Be tarmės bruožų reprezentavimo, visuose žymėjimo rašų garso kokybės, kalbos sklandumo, kalbotojų balsų kokybės (garsumo ir tembro), derintas visų stimulų

abstrakcijos lygis, iškirptos ilgesnės pauzės, šnekamajai kalbai būdingi pertarai ir kt. Galutiniai stimulai iš esmės skyrėsi tik pagal tiriamoms kalbos atmainoms būdingas ypatybes: fonetiką, kirčiavimą, intonacijos atspalvą, vieni kitą morfologijos ypatybę. Galutinius stimulus galima laikyti pakankamai patikimais.

Pagrindinis tyrimas atliktas 2012 metų pavasarį 23 mokyklose aštuoniuose tyrimo vietose: septyniuose Lietuvos regionuose – mažesni miestai ir miesteliai mokyklose aplink regioninius miestus Kauną, Šiaulius, Panevėžį, Alytų, Marijampolį, Uteną, Telšius, ir Vilniaus miestą. Iš viso apklausta 1451 paskutiniųjų pagrindinės mokyklos klasių (8 ir 9 kl., 15–17 m.) moksleivių (712 vaikinų ir 703 merginų; 36 informantai lyties nenurodė). Atskiruose regionuose eksperimente dalyvavo nuo 125 iki 226 moksleivių. Pridėjus 2011 m. atliktą bandomąjį tyrimą Telšių regione, iš viso projekto eksperimentuose dalyvavo 1671 informantai iš 27 mokyklų dvidešimt penkiuose miesteliuose ir Vilniuje (planuota 1200 mokinių, 6 tyrimo vietos x 200 moksleivių). Tyrimo vietas žr. 1 žemėlapyje (žr. raudona spalva pažymėti miestus; bandomojo eksperimento Telšiuose vietas pažymėtos šviesiai raudonai).

1 žemėlapis. Nuostatų eksperimento tyrimo vietos

Esame nuoširdžiai dėkingi mokyklų administracijoms ir mokytojams už leidimą panaudoti vieną pamoką tyrimui ir lankstumą derinant tyrimo atvykimo laiką, nes buvome visiškai priklausomi nuo mokyklos geranoriškumo (bendradarbiauti atsisakė tik viena iš keliasdešimties mokyklų, kurias buvo kreiptasi). Griežti mokyklų atrankos reikalavimai, dėl statistinio patikimumo reikalinga

palyginti didelį tiriamąjį imtį praktiškai nepaliko galimybių rinktis; didumoje regionų apklausti praktiškai visi atrankos reikalavimus atitinkanti miestelių tirtosios amžiaus grupės mokiniai.

Ekperimentą sudarė dvi dalys. Pirmiausia atliktas (1) kalbtojo vertinimo eksperimentas (angl. *speaker evaluation experiment*, SEE), skirtas išryškinti pas moningoms nuostatomis. Moksleiviai buvo paprašyti išklausti keliolikos kalbtojų kalbos ištraukų (stimulų) ir duotoje anketoje pažymėti, kokios asmeninės savybės, jų nuomone, būdingos kiekvienam iš kalbtojų. Tuo metu jie nenumanė, kad mes tiriamo kalbos ypatybes. Antroji tyrimo dalis buvo skirta pamatuoti pas moningoms nuostatomis ir ją mokiniai atliko (2) kalbos atmainų reitingavimo užduotį (angl. *label ranking task*, LRT) ir keletą kitų užduočių (dar kartą klausydami stimulus turėjo vertinti leidžiamo rašo kalbos standartiškumą ir kalbtojo kilmės vietą). Reikia pasakyti, kad nors Lietuvoje ši metodika buvo naudojama pirmą kartą (nuostatų eksperimentas pas mus atliekama labai nedaug, pas moningos nuostatos iki šiol nebuvo tirtos), apskritai panašūs metodai yra išbandyti daugelyje valstybių ir absoliučiai pasiteisino. Mūsų projekte, konsultuojantis su ekspertais, buvo laikomasi minėtam tarptautiniam tinklui SLICE pasiūlyto modelio (daugiau apie jį žr. Kristiansen 2009).

Dabar pradėsiu nuo galo, pirmiausia aptarsiu reitingavimo užduoties rezultatus, atskleidusius pas moningai deklaruojamas socialines vertes.

Moksleiviams buvo pateiktas 12 kalbos atmainų pavadinimų sąrašas. Jų atsitiktine tvarka buvo traukti vis didžiąjį regioninių miestų kalbos pavadinimai, Vilniaus kalba, bendrinė kalba ir pridėta kiekvienam regionui du papildomi vietiniai miestai.

Moksleiviai buvo prašomi sureitinguoti atmainų pavadinimus pagal tai, kurios atmainos jiems labiausiai patinka. Tyrimas parodė, kad klausiami tiesiogiai moksleiviai yra lojalūs savo krašto kalbai. Šešiose iš aštuonių tyrimo vietų (pagrindinio regiono miesto arba artimiausio esančio vietos miesto tarmė) buvo reitinguojama aukščiau. Likusiose dviejose tyrimo vietose tarmė taip pat gavo aukštus reitingo balus, tačiau teigiami jos vertinimai statistiškai nebuvo aukštesni už kitų kalbos atmainų. Žr. 1 lentelę.

1 lentelė. *Bendrinė, Vilniaus ir vietos kalbos santykis reitinguose* (/ = n ra statistinio skirtumo, # = p<.10 (nežymus skirtumas), * = p<.05 (nedidelis skirtumas), ** = p<.01 (vidutinis skirtumas), *** = p<.001 (ryškus skirtumas))

Telšių regionas:	VietosI (žemaičiai)***VietosII (Telšiai, Plungės)/bendrinė***Vilniaus
Alytaus regionas:	Vietos (Alytaus)*** bendrinė / Vilniaus
Kauno regionas:	Vietos (Kauno)*** bendrinė / Vilniaus
Vilnius:	Vietos (Vilniaus)*** bendrinė
Utenos regionas:	Vietos (Utenos, Anykščių) # Vilniaus / bendrinė
Panevėžio regionas:	Vietos (Panevėžio, Pasvalio) # Vilniaus / bendrinė
Šiaulių regionas:	Vilniaus / Vietos (Šiauliai) / bendrinė [Vln * Bk]
Marijampolės regionas:	Vilniaus / Vietos (Vilkaviškio, Marijampolės) / bendrinė [Vln * Bk]

Aukštus vietos kalbės rezultatus buvo galima prognozuoti turint galvoje oficialią valstybės politiką ir nuo pat Nepriklausomybės pradžios aktyviai skiriamą dėmesį etnografijai, vietos tapatybei. O štai Vilniaus kalbos atvirieji vertinimai atrodo kiek netikėtas rezultatas.

Kalbės normintoj žemai kotiruojama sostinė su kalba moksleivių vertinta palyginti aukštai – daugumoje mokyklų vienodai su oficialią ideologiją palaikoma bendrine kalba, o dviejose – vienodai su vietos ir vos aukščiau už bendrą. Neturėdami lyginamųjų ankstesnių tyrimų duomenų negalime interpretuoti tokių jaunimo nuostatų kaip vertybinio l žio. Tačiau šie rezultatai iš esmės atitinka šiandieniniuose kokybiniuose tyrimuose nuolat pasikartojančią nuostatą, kad „gramatiška“, „taisyklinga“, „visos Lietuvos“ kalba vartojama bent sostinėje (žr. Vaicekauskienė, 2011). Taigi manytina, kad moksleiviai savo sėmoningus vertinimus grindžia mės kalbos bendruomenėje prasta eilinių vartotojų geriausios kalbos samprata. Dar viena galima interpretacija būtų ne tiek kalbinių kodų neskyrimas, kiek iš tiesų augantis didmiesčio, visų pirma sostinės, prestižas.

Ar vienaip, ar kitaip, labai tikėtina, kad tokie atsakymai reiškia per ilgą laiką susiformavusias atviras nuostatas. tokios galėjo turėti paskutiniaisiais dešimtmečiais vykusių Vilniaus lituanizavimas ir ekonominio statuso augimas, kultūrinio potencialo telkimas (plg. Donskis 1997: 20), taip pat Nepriklausomybės dvidešimtmečių vykdyti miesto plėtros pokyčiai, kaip teigiama, būdingi daugeliui pokomunistinėje sostinėje (plg. Ubarevičius, Burneika, Kriaušienė 2010–2011, Krupickaitė 2013). Dėl metropolizacijos, ekonominių investicijų ir sutelktos kultūrinės išteklių sostinės socialinės atotrūkio ir pirmoji vieta Lietuvos miestų hierarchijoje šiandien yra akivaizdus dalykas. Tikėtina, kad tokia sostinės raida veikia ir sociokultūrinės mės kalbės bendruomenės nuostatas, t.y. kelia Vilniaus kalbos prestižą. Kad jaunimas Vilniaus kalbą šiandien vertina ne prasčiau ar net geriau už bendrinę kalbą, taip pat reiškia, kad per mokyklą skleidžiamos oficialiosios ideologijos kalbotvėros nuostatomis nedaro tokios tokos, kaip manoma.

Vis dėlto ateities kalbos vartosenos poslinkius tiksliausiai turėtų rodyti *pas mėnongos* kalbotvėros nuostatos. Jos turėtų atsakyti klausimui, ar pastebėtas vietos patriotizmas garantuoja kalbantiesiems regioninėje tarpe socialinį patrauklumą ir kaip bendrą ir vln būvožai lemia juos vartojančių asmenų savybių vertinimus.

Per kalbotvėros vertinimo eksperimentą kiekvienas iš tirtųjų trijų kalbos atmainų reprezentavo 15 sek. trukmės keturių kalbotvėros ištraukos, vadinamieji stimulai: dviejų mėrginų (M) ir dviejų vaikinų (V), iš viso 12 kalbotvėros (3 x 4). Visuose regionuose buvo naudojami tie patys bendrą ir vln stimulai, o vietos keturi stimulai buvo atitinkame regioniniame mieste rašyta kalba. Pavyzdžiui, miesteliuose aplink Šiaulius moksleiviams kaip vietos stimulai buvo pateiktos kalbančios su Šiaulių miesto ypatybiomis kalbos ištraukos, o miesteliuose aplink Uteną vietos reprezentavo Utenos miesto kalbos ypatybių turintys stimulai. Vilniuje tyrimui naudoti tik dviejų – bendrinės ir vilniečių – kalbos stimulai, iš viso aštuoni. Reitingavimo užduotyje šios trys atmainos buvo pateiktos dvylikos tarmių ir miestų kalbų pavadinimų sąrašė. Kad neatkreiptume vertintojų dėmesio kalbą, stimulai buvo pateikti pramaišiu pagal kalbos atmainų ir kalbotvėros lytį: Mb, Vvln, Mvt, Vbk, Mvln, Vvt ir

t.t. Iš pradžių moksleiviai gavo paklausti visus stimulus iš eilės, o tada klausimo po vieną kalbą toje atskirai ir pildyti jam skirtą anketos puslapį su aštuoniomis septynbalėmis skalėmis, kuriose turėjo pažymėti, kiek, jų manymu, kalbą tojui priskirtina nurodyta savybė (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. 7-balės asmens savybių skalės naudotos kalbų tojų vertintojų eksperimentams

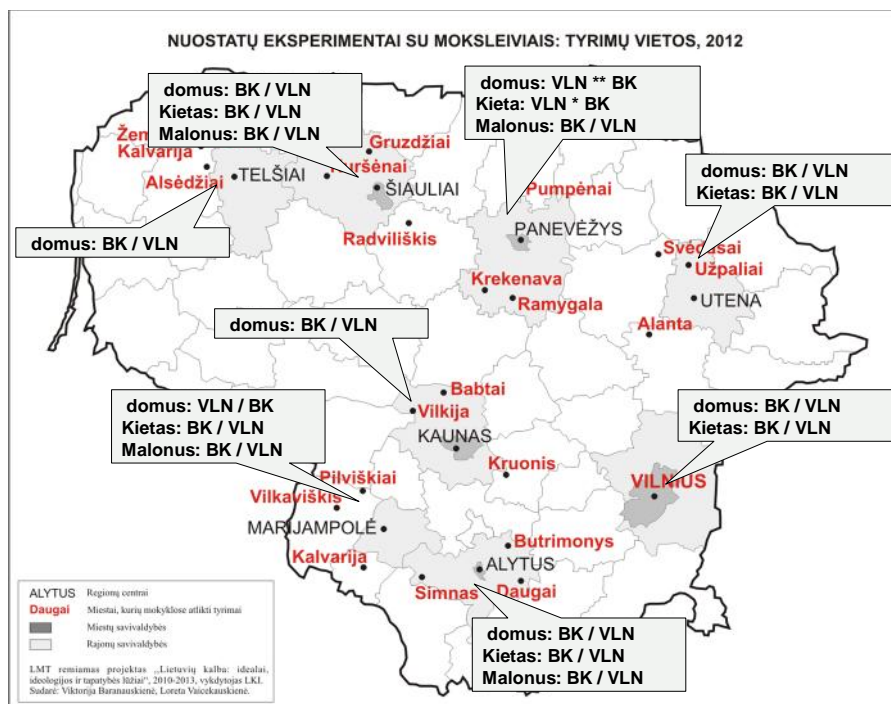
<i>Siekiantis tikslo</i>								<i>Neapsisprendęs</i>
<i>Patikimas</i>								<i>Nepatikimas</i>
<i>Rimtas</i>								<i>Lengvabūdis</i>
<i>domus</i>								<i>Nuobodus</i>
<i>Pasitikintis savimi</i>								<i>Nepasitikintis savimi</i>
<i>Protingas</i>								<i>Kvailas</i>
<i>Malonus</i>								<i>Nemalonus</i>
<i>Kietas</i>								<i>Nevykliš</i>

Atlikus kalbų tojų vertinimo užduotį, norint patikrinti, ar tikrai išgautos pas moningos moksleivių nuostatos, tiriamajam buvo prašoma pasakyti, kaip jie manantys, apie ką buvo šis tyrimas. Tikrąjį tyrimo tikslą (t. y. kalbos bruožų reikšmės vertinimo) nesupratę vienas tiriamasis. Dažniausiai moksleiviai minėjo, kad tiriamame jaunimo nuomonę apie mokytojus.

Eksperimentai su stimulais atskleidė keletą lietuvių kalbos vairovei svarbių kaitos momentų. Visuose regionuose tarmiškai kalbantys stimulai buvo vertinti statistiškai reikšmingai prasčiau už netarminius (vln ir bk) stimulus: kalbantieji tarpe vertintojams atrodė mažiau protingi, rimti, pasitikintys savimi, patikimi, siekiantys tikslo, domūs, malonūs, kieti. Negalime pasakyti, kada prasidėjo šis akivaizdžiai su standartizacija susijęs neigiamas nestandartinis atmainų vertinimo procesas, tačiau mūsų tyrime jis užfiksuotas ir yra vertintinas kaip akivaizdus faktas, kad tarminis kodas Lietuvos kalbinėje bendruomenėje turi menkesnį socialinį mobilumą už netarminius vln ir bk kodus.

O štai bk ir vln stimulių vertinimas atskleidė augančią toleranciją variantiškumui ir galimą geriausios kalbos sampratą ribojant. Teigiamiausios asmeninės savybės, susijusios su viršenybe ir statuso dimensija, buvo priskirtos bk kalbtojams, o pagal su asmens patrauklumu asocijuojamas savybės vln stimulai buvo vertinti be statistinio skirtumo nuo bk: visuose regionuose kaip vienodai domūs, didžiojoje dalyje dar ir kaip kieti ir pusę regionų kaip malonūs. Viename (Panevėžio) regione vilniečiai kalbtojais statistiškai reikšmingu skirtumu vertinti kaip domesni ir malonesni už bk kalbtojus (žr. 2 žemėlapyje).

2 žemėlapis. *Socialinė Vilniaus kalbos bruožų vertė kalbančiam palyginti su bendrine kalba: pasiningos nuostatos* (/ = nra statistinio skirtumo, * = p<.05 (nedidelis skirtumas), ** = p<.01 (vidutinis skirtumas))

Taigi tyrimas parodė, kad vln bruožai suteikia kalbotojui aukštesnio statuso ir kompetencijos savybių nei kitų Lietuvos miestų kalbos bruožai ir ne mažesnį ar net didesnį socialinį patrauklumą kaip bk bruožai.

Tokia raida nereiškia, kad mūsų kalbos bendruomenėje vyksta destandartizacijos procesas. Kaip matome, regioninė kalba netampa konkurencingu normos traukos centru jaunimui. Jauni žmonės geriau vertina netarminės kalbos atmainas.

Vln bruožams priskiriama aukšta socialinė vertė veikiausiai rodo, kad randasi daugiau kalbos atmainų, kurios patenkina kalbos idealo siekį, ir standartas stratifikuoja, praturtina papildomais bruožais, kad galėtų tarnauti tam tikros socialinės tapatybės raiškai. Šie rezultatai dera su projekto žiniasklaidos dalies išvadomis. Laisvesnio standarto stratifikacija ypač matyti iš TV ir radijo kalbos raidos – vln bruožų daugiausia pramoginiuose, populiariuose auditorijai ar jaunimui skirtuose pokalbiuose.

2.2.2. Stereotipiniai moksleivių nuostatai tyrimas: grupinės diskusijos didžiuosiuose miestuose

2012 m. pavasarį organizuotos filmuotos diskusijos su nedidelėmis (6–9) moksleivių grupėmis devyniuose miestuose, dešimtyje mokyklų. Iš viso jose dalyvavo 83 Klaipėdos, Telšiai, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Kauno, Alytaus, Utenos ir dvi Vilniaus mokyklų vienuoliktą ir dvyliktą (arba trečioją ir ketvirtąją gimnazijas) klasių moksleiviai, 43 merginos ir 40 vaikinai. Šio tyrimo tikslas buvo išsiaiškinti jaunimo požiūrio skirtingas aktualias lietuvių kalbos atmainas ir joms kalbančius kalbotojus ypatumus – kiek esama stereotipinių vaizdinių, kaip moksleivius veikia mokyklos palaikoma standartizavimo ideologija, kiek jie tolerantiški kalbos vairovei.

Moksleivių požiūris į lietuvių kalbos atmainas tirtas specialiomis individualiomis ir grupinėmis diskusijomis užduotimis, rodant skaidres, filmus ir leidžiant garso rašus. Viena iš užduočių – parinkti savybes, kurios tinka apibūdinti tipiską konkrečią kalbos atmainą (bk, vln, tarme, jaunimo kalba) kalbant žmogus. Moksleiviai kiekvienas gavo po vokelį su 56 kortelėmis, ant kurių buvo užrašyta po vieną skirtingą asmens savybę (iš viso 28 teigiamos savybės ir 28 neigiamos antonimai) ir pirmiausia kiekvienas individualiai turėjo pasirinkti, jo nuomone, tipiską kalbotojo bendrinę kalbą savybės/kortelės. Nepanaudotos kortelės turėjo būti sudėtos atgal į vokelį. Paskui kiekvienas moksleivis gavo po kortelę, vaizduojančią žmogaus figūrą, ir buvo paprašytas išdėlioti aplink ją pasirinktas savybės/kortelės, arčiau figūros dedant tas, kurios, jo nuomone, kalbotojo bendrinę kalbą apibūdina geriausiai. Baigus dalyvavimą, visi paveikslėliai buvo nufotografuojami, o moksleivių prašoma pakomentuoti savo pasirinkimą. Galiausiai kortelės buvo surenkamos ir eksperimentas tęsiamas, išdalijant naujus vokelius su tomis pačiomis, tik kitos spalvos kortelėmis/savybėmis ir prašant apibūdinti tipiską kitos kalbos atmainos vartotoją (žr. 1 iliustraciją).

1 iliustracija. Nuotraukos iš diskusijų grupių tyrimo

Tyrimas parodė, kad kai kurios savybės yra parenkamos dažniau, t. y. mokiniai atsakymuose kartojasi dažniau nei kitos, ir tai atskleidžia egzistuojant tam tikrus stereotipus.

Paaiškėjo, kad skirtingos lietuvių kalbos atmainos turi nevienodą statusą ir yra siejamos su tam tikromis, dažniausiai teigiamomis, gerokai rečiau – neigiamomis, socialinėmis vertybėmis. BK moksleivių laikoma idealiausia, lietuviškiausia, oficialia ir visuotinė kalbos atmaina, vienintelė tinkama naudoti viešumoje ir formaliuose kontekstuose, tačiau kartu ji siejama su dirbtinumumu ir svetimumu vartotojui. BK kalbantiems asmenims moksleiviai gana sistemingai priskiria savybes, siejamas su aukštesne kompetencija ir aukštesniu socialiniu statusu, tačiau jiems retai priskiriamos socialinio patrauklumo savybės. Pavyzdžiui, tyrime dalyvavę jaunieji ekspertai tipiškam BK kalbotojui statistiškai dažniau priskyrė savybes „išsilavinęs“ (79 proc. moksleivių), „protingas“ (65 proc.), „rimtas“ (49 proc.), „atsakingas“ (47 proc.), bet kartu ir „šaltas“ (18 proc.) bei „nuobodus“ (15 proc.). Vilniaus kalbų moksleiviams buvo sunku išskirti kaip atskirą kalbos atmainą, jai buvo linkstama tapatinti su BK, tačiau jos kalbotojams dažniau priskirtos savybės „šiuolaikiškas“ (41 proc.), jaunatviškas (29 proc.), bet ir „nenuoširdus“ (14 proc.) (procentai skliaustuose nurodo t savybės pasirinkusi moksleivių skaičių; naudotas kriterijus ASRESID (angl. *adjusted standardized residual*) >2).

Jaunimo kalba ir tarmės laikomos žemesnio statuso nei BK ar vln ir gana griežtai apibrėžiamos jų vartojimo ribos, susijusios tik su privačia, neoficialia komunikacija. Ši kalbų statusas paradoksalus: viena vertus, vyraujanti kalbos ideologija jas priskiria nestandartinėmis ir šios kalbos

atmainos moksleivių vertinamos kaip netinkamos ir ypač viešose situacijose nevartotinos, kita vertus, jos yra laikomos prastesnėmis ir patrauklesnėmis nei būk bendrauti tarpusavyje.

Pavyzdžiui, tipiškas tarmiškai kalbantis žmogus statistiškai reikšmingai dažniau nei kitas atmainas kalbtojai sietas su kaimo aplinka, kaimietišku (59 proc.), senamadiškumu (42 proc.), senatviškumu (35 proc.), siauresnėmis pažįtomis (26 proc.), neišsilavinimu (16 proc.), neturimu gero darbo (12 proc.) (žr. 2 iliustraciją).

2 iliustracija. Stereotipiniai tarmiškai kalbtojui priskirtos savybės: kortelių eksperimentas

Tai savybės, kurių dauguma nurodo žemą socialinį statusą ir kurių teigiamus atributus moksleiviai rinkosi kalbantiems būk ir vln apibūdinti.

Kaip matyti, pats ryškiausias tipiško kalbančiojo tarmės stereotipas yra *kaimietis*. Pats savaime jis neturi būti neigiamas (ne vienas moksleivis tapabrūž komentuoamas savo pasirinkimus), tačiau, vertinant iš jauno žmogaus pozicijų, su didesne ateities perspektyva veikiausiai nėra siejamas. Kaip minėta, tokie ryškiai neigiamieji stereotipai kitoms kalbos atmainoms nebuvo priskirti.

Kita vertus, šis eksperimentinis tyrimas atskleidė, jog tarmiškai kalbtojui gali suteikti ir teigiamus socialinius vertes, tačiau, priešingai nei kitas kalbtojas, tipiško tarmiškai atstovo reikšmingai besiskiriančių teigiamų savybių rinkinys sudarė ne statusas ar kompetencijas, o asmens patrauklumo nurodantis savybės: *domus* (59 proc.), *nuoširdus* (55 proc.), *šiltas* (55 proc.), *linksmas* (41 proc.), *draugiškas* (36 proc.). Išvada, vykusių diskusijų medžiagos matyti, kad savybė *domus* yra ne tiek teigiamo patrauklumo, kiek reiškia kalbtojo išskirtinumą, tai, kad jis patraukia dėmesį savo kalba. O štai likusios tarmiškai kalbtojui priskirtos asmens savybės atskleidžia šnektos bendruomenėje galiojančias indeksiškas, per save, prastai tarmės reiškiamas solidarumo normas. Būtent tokia pat „sava–svetima“ socialinė reikšmių opozicija, kur tarmė apibūdinama pagal pirmąjį dmenį, matyti kokybiniuose interviu (žr. Vaicekauskienė, Sausverde 2012). Tai paprastai sietas su atvirai deklaruojama savo krašto tapatybe: ar „graži“, ar „negraži“, tarmė yra prigimtinė, prasčiausia kalba, vartotina savaime krašte tarp savęs. Nusižengti šiai normai reikšt išardyti

pašnekovo s veikos autentiškum . Taigi galima spėti, kad tarminis vartojimas neformalioje vietos erdvėje palaiko atviroji solidarumo vertę . Tačiau kai tarminis gretinama su netarminiais kodais pagal už vietos, „sav“ norm rib išeinanias socialines vertes, matyti, kad tarminis kilmės kalbos variantiškumas turi akivaizdžiai žemesnį socialinį vertę palyginti su netarminis kilmės variantiškumu. Veikiausiai tai yra daugiau kaip šimtmet trunkanti istorinė, socialinė procesų ir standartizacijos pasekmė bei dvilypis lietuvių kalbos standartizavimo ideologijos atspindys, kai tarminis aukštinamos kaip ekologinės vertybės, tačiau kartu ribojamas jų funkcionalumas, uždarant nemobili kalbtojų rezervatą ir tarminis paliekant simbolinį, modernaus gyvenimo nebežymintį (p.lg. etnografinius žymiklius kaip tautiniai drabužiai, audiniai raštai, tautinis dainos ar šokiai) reikšmę .

Buvo matyti ir tai, kad moksleiviai kalbą suvokia kaip priemonę tam tikram vaizdžiui kurti. Pasinaudodami turima kalbine kompetencija, t. y. gebėjimu vartoti skirtingas lietuvių kalbos atmainas ir žiniomis apie jų socialinį vertę, moksleiviai nuolat vertina konkrečią situaciją ir siekia kontroliuoti spūdį apie save. Norint to pasiekti, jiems tenka laviruoti tarp skirtinguose socialiniuose kontekstuose (bendraamžių grupėje, šeimoje, mokykloje, viešinginiame metu ir pan.) vyraujančių skirtingų kalbinių normų .

Pastebta, kad moksleivių nuostatos smarkiai veikia visuotinai ir ypač mokykloje sitvirtinusios ir beveik nekvestionuojamos oficialiosios ideologijos nuostatos. Ypač dažnai minėta švietimo sistema kaip sistema, turinti galią vertinti ir klasifikuoti, kur vienas iš vertinimo principų yra moksleivių vartojamos kalbos atitikimas standartui. Pavyzdžiui, buvo rodomas filmukas, kuriame, tyrėjų nuomone, aiškiai parodijuoja dominuojanti kalbos ideologija, tačiau tik keletas moksleivių (iš 83 dalyvių) žvelgė ironiškai . Absoliuti dauguma moksleivių buvo linkę priimti filmuko herojaus Abc lijaus Žinūno šaržuojamus kalbos taisyms kaip prastą praktiką . Matyti, kad šeima ir bendraamžių grupės taip pat formuoja kalbines nuostatas, tačiau jų tinka palyginti ribota.

Daugiau apie šios projekto dalies tyrimus žr. Alikaitė 2011, 2013; Ramonienė 2013; Vaicekauskienė 2012; Vaicekauskienė, Alikaitė 2013; Vaicekauskienė (red.) (rengiama).

3. Sakytinis žiniasklaidos ir viešosios kalbos normų TV ir radijuje raidos tyrimas

3.1. Teorinis prielaidos

Teoriniuose viešosios erdvės ir žiniasklaidos (jos pagrindinės institucijos) kaitę aprašančiuose darbuose vienbalsiai pabrėžiamas dabartinis viešosios erdvės privatinimo polinkis. Šiuolaikinė žiniasklaida, teigiama, siekia prisiderinti prie privataus gyvenimo prioritetų ir vertybių, todėl viena iš ryškiausių jos ypatybių palyginti su ankstesnėmis praktikomis yra atsisakyti kadaise vyravusių paternalistinių mokytojo ir pamokslininko vaidmenų (Scannell 1991). Su žiniavais kuriamas vadinamasis parasocialinis ryšys (intymumas per atstumą): televizijos žiūrėjimas imituoja gyvą, privatų pokalbį, kuriame televizijos žymybė ar pokalbių laidos vedėjas priimamas kaip šeimos narys ar artimas draugas, o susitikimo su juo kaskart nekantriai laukiama (Livingstone 1994: 169).

Komercini struktūrų spaudimas žiniasklaidos priemonėms verčia jas stiprinti ryšius su savo žiūrovais ir klausytojais, t. y. daryti tai, kas populiaru, siekti kuo didesnės auditorijos ir sulaukti pelningų reklamų užsakymų (Fairclough 1995: 42–43). Televizija ir radijas (RTV) imasi linksminojo vaidmens – kuriamos vairoaus pobūdžio pramoginės laidos, publicistinėse laidose viešiniai skandalai, gyvenimo būdo laidose atviraujama apie garsenybių paslaptis (Pečiulis 2007: 198). Pokalbių laidose viešieji asmenys svarsto ne vien aktualias politikos, kultūros, ekonomikos problemas, bet ir siekia atskleisti savo pačių individualybes. Šiandien net ir rimtojo žanro laidos eterį darosi prasta juokauti, konfliktuoti ir net pasielgti ekscentriškai – t. y. atskleisti vis kitas tapatybės puses, kaitalioti savo komunikacinį vaidmenį. Tokia tapatybės dinamika buvo ne sivaizduojama propagandiniame žiniasklaidoje, kurios veikėjai tapatybę davė nepajudinamai apibrėžta (dažniausia kaip profesionali ekspert), o improvizacijos itin retos ir dažniausiai iš anksto surežisuotos (Hedin 2005: 133). Ši, galima manyti, visuotinė sakytinės žiniasklaidos raida neabejotinai lemia slinkti nuo formalios prie vairesnės, neretai – kasdienio bendravimo kalbos, literaturoje vardinamą kaip kolokvializacijos ir konversacionalizacijos procesas. Btent todėl šiame projekte tirta tiek pačios žiniasklaidos raida (žinant lietuviškos, (po)sovietinės specifikos), tiek kalbos kaitos (neformalioji) apraiškos.

Europoje kalbamuosius pasikeitimus šiame perėjimas nuo visuomeninio RTV prie komercinio transliuotojo modelio. Lietuvoje tai buvo susiję su politinės santvarkos pasikeitimu, dėl kurio kontroliuojamą viešąjį erdvę pakeitė demokratiška viešoji erdvė, ir, atitinkamai, pasikeitė žiniasklaidai priskiriami vaidmenys. Viešosios erdvės kaita Lietuvoje bendrais bruožais atspindi Habermaso suformuluotą viešosios erdvės raidos schemą, tik ji vyko kiek pagreitintai. Sovietmečiu viešąjį erdvę galima laikyti reprezentatyvia viešąja erdve, iš tikrųjų neatlikusia viešosios erdvės funkcijų. Nepriklausomybės atkūrimo metu vyko viešosios erdvės pakilimas, o atkūrus Nepriklausomybę, prasidėjo viešosios erdvės „atostigis“, susijęs su Habermaso vardiniais žiniasklaidos komercializacijos ir kitais veiksniais (Nevinskaitė 2006). Dėl šių pasikeitimų Lietuvos žiniasklaida tapo atvira pasaulinėms tendencijoms ir buvo pradėti perimti kitur susiformavę naujieji komerciniai modeliai, žanrai ir kt. Suprantama, kad RTV komercializacijai neturi būti absoliutinamas, vis dėlto teigiama, kad reaguodamos komerciniai televizijų konkurencijai, visuomeninės televizijos yra priverstos taip pat tapti labiau komercinėmis; kai kurių autorių manymu, visuomeninė televizija šiais laikais yra komercinė, tik naudojasi lengvatomis (Pečiulis 2007: 125–126). Visi šie pasikeitimai, šiame viešosios erdvės spontaniškumui, dialogiškumui, jos atvirumui vairiems veikėjams, kaip minima, galiausiai šiame ir viešosios kalbos pokyčius: pirmiausia – gerokai didesnį formalumo-neformalumo skalės diapazoną, kai galima aptikti tiek kruopšiai organizuoto diskurso, maksimaliai besilaikantio būk normų, tiek mažai struktūruoto, gausaus kasdienės kalbos formų kalbėjimo (plg. Crystal 1992: 142), neabejotinai priklausančio nuo transliuojamos laidos žanro ir kalbėjimo būdo (informacinio ar pramoginio, monologiško ar poliologiško).

Prieš keletą dešimtmečių žiniasklaidos vaidmuo kalbos standartizavimo procese buvo vertinamas kaip itin reikšmingas, o viešojoje erdvyje vartojamos kalbos standartu, prestižiniu kalbiniu kodu buvo laikoma eksplikuojo dialogiškumo ir spontaniškumo neturinti, iš anksto parengta ir skaitoma informacinė laidų kalba (plg. Bell 1983). Vis dėlto Europos bendrinė kalbų tyrai pripažįsta, kad,

kintant būk sampratai ir jos turiniui, žiniasklaida jau yra tapusi bendrini kalb standartizacijos ir demotizacijos proces raiškos lauku (Auer, Spiekermann 2011; Bell 2011; Kristiansen, Coupland 2011), o būk pokyčiai preskriptyviosios normos nesustabdo (Ó hÍfearnáin, Ó Murchadha 2011).

Valstybiniam transliuotojams praradus monopolines pozicijas, daug jant alternatyvi, netradicini sakytinis žiniasklaidos priemoni (kabelin, palydovin, internetin televizija) ir vis labiau diferencijuojantis j auditorijai, tapo ne manoma visoms taikyti uniformistinius kalbos reikalavimus. Vienur teorin je literat roje tokia žiniasklaidos raida vertinama su priešišku ir laikoma komercializacijos, vartotojiškumo padariniu, kitur – teigiamu demokratijos proveržiu.

Sovietinis žiniasklaidos ir kalbos raidos tyr j teigimu, su žodžio laisve ir visuomen s demokrat jimu susijusios Soviet S jungos politinis permainos ypating poveik padar politini debat kult rai: teisintas vadinamasis žemojo stiliaus kalb jimas, vulgarybi citavimas, imtas toleruoti pašnekov agresyvumas (Duszak 2006, Kloch 2010, Kostomarov 2005, Krysin 2009). Politinis permainos taip pat l m, kad televizija ir radijas tapo atviri skirting socialini grupi atstovams, neapmokytiems kalb ti „teisinga“ kalba, d styti „teisingo“ mokymo, propaguoti „teisingos“ ideologijos. Be to, gij galios ir takos visuomen s ir politikos elit posovietin se šalyse, teigiama, at jo ir žemiausi socialini sluoksni žmon s (Me kovskaja 2006; Krysin 2009). Kad ir kaip ži r tum, XXI a. pradžioje konstatuota, kad prastinis žurnalistikos era baig si, kad vieš j erdv per m kitos viešosios komunikacijos formos (plg. Tumber, Bromley, Zelizer 2000). Taip susidar s lygos rasti naujam viešosios kalbos standartui, kitokiam nei prasta normin bendrin kalba.

Ši dien kalb tojai viešai naudojami žodžio laisve ir dr siai laužydami stereotipus siekia išreikšti savo individualum . Tam pasitelkiami neformal s kreipiniai, neformaliojo stiliaus leksika, išsiskirianti ypatingu funkciniu potencialu, galimyb mis paveikti adresat . Bendraujant viešumoje esminiais tampa spontaniškumas, ekspresyvumas, asmeninio ryšio su pašnekovu užmezgimas ir palaikymas (fatin komunikacijos funkcija) (Duszak 2006).

Lietuvos sakytinis žiniasklaidos žurnalist nuostat tyrimai rodo, kad dauguma žurnalist , nepaisant j priklausomyb s kanalui, yra link palaikyti neformalesn kalb jimo stili , ypa ši nuostata ryški iš pramogini , jaunimo laid ved j (Vaicekauskienė 2011). Nevartoti griežtos normin s kalbos daugelis laid ved j renkasi s moningai, j pa i teigimu, siekdami efektyvesn s komunikacijos ir kalbos ekspresyvumo. Tai n ra tiesmukas priva iojo registro perk limas vieš j erdv , bet tiek laidos ved jo, tiek adresato komunikacin s kompetencijos reikalaujantis, komunikacijos poveikum skatinantis kalbinis, intelektinis žaidimas, padedantis kurti ekspresyv šio meto žiniasklaidai b ding fon , neformali tam tikro stiliaus laid aplink (Gir ien 2010, Aleksandravi it 2011, Tamaševius 2012).

Šiame ideologini permain kontekste žiniasklaida yra kartu ir veik jas, ir objektas. Lietuvi normatyvinei tradicijai b dinga laikyti žiniasklaid pagrindiniu bendrin s kalbos norm sklaidos instrumentu ir pagrindine terpe ar erdve, iš kurios turi skliti geros kalbos pavyzdys. Tokia nuostata susiformavo dar nepriklausomoje Lietuvoje, buvo kartojama sovietme iu ir išliko iki dabar,

sitvirtinusi kalbos normintojų tekstuose ir Valstybinės kalbos statyme, vairiuose lietuvių kalbos politikos dokumentuose, pgl.: „Lietuvos visuomenės informavimo priemonės (spauda, televizija, radijas ir kt.) [...] privalo laikytis taisyklingos lietuvių kalbos normos“ (Valstybinės kalbos statymas 2002); „Yra du aiškūs kalbos orientyrai, kuriuos pabrėžia ir patys bendrinės kalbos vartotojai, – tai teatras ir radijas su televizija“ (Pupkis 1999: 2). Kalbos normintojų sitikinimu, viešoji kalba turėtų būti prestižinė, prestižine suprantant 19 a. pab.–20 a. pr. pietini vakar aukštai (kauniški) tarmių pagrindu normintojų suformuotą (pgl. Kačiūskienė, Kruopienė 2008, 2010; Kavaliauskas, Baniulienė 2008; Kavaliauskas, Šmitas 2010). Ar ši preskriptyvizmo ideologija paremia žiniasklaidos pasirinktas kalbos kodas, tyrim vis dar maža, tačiau iš norminamųjų tekstų matyti, kad viešosios kalbos preskriptyviosios ir realiosios normos nesutampa.

Taigi šioje projekto dalyje, atsiremiant minėtus pirminius dabartinio laikotarpio žiniasklaidos kalbos tyrimus, pirmą kartą tirta žiniasklaidos ir viešosios kalbos raida, lyginant dabartinę kalbą su sovietmečio ir pereinamojo lietuviškosios žiniasklaidos raidos etapo kalba. Kelti tokie tiriamieji klausimai:

- Kaip žiniasklaidos ir valstybės raida keitė viešojo kalbėjimo lygį?
- Kaip kito kalbos idealo realizacijos realiojoje viešojoje vartosenoje, kai sakytinėje žiniasklaidoje ideologizuotus rašytinius tekstus m keisti necenzuruojamas, gyvas, poliologinis kalbėjimas, atspindintis ir formuojantis naujas viešąjį asmenį ir jį auditorijos tapatybes?

3.2. Tyrimo metodai ir pagrindiniai rezultatai

Pagrindinis tyrimo instrumentas buvo specialiai šiam projektui iš televizijų, radijo, centrinio ir asmeninio žurnalistų archyvų sudarytas retrospektyvus Sakytinės žiniasklaidos tekstynas. Iš viso jį traukta 63 val. radijo ir televizijos laidų ar jų fragmentų raš ir išraš, parengt naudojantis CHILDES projekte sukurta CLAN programine ranga, laikantis CHILDES projekto išrašymo ir kodavimo reikalavimų ir laiko žymomis siejant tekstą, garsą ir vaizdą. Išrašai sukoduoti pagal tyrimui pasirinktas diskurso, leksikos, fonetikos, morfologijos, sintaksės kategorijas (kodavimo schema žr. 1 priede), taip pat sužymėtas kalbėjimo ir laidos tipas. Visi išrašai galiausiai automatiškai morfologiškai anoduoti, rankiniu būdu suvienareikšminti ir parengti automatinės analizės programai.

Sakytinės žiniasklaidos tekstyno laidą atranka atlikta remiantis trimis kriterijais:

1. *Chronologinis kriterijus*. S lygiškai išskirti trys sakytinės žiniasklaidos raidos etapai: sovietmečio laikotarpis (1960–1987), pereinamasis laikotarpis (1988–1992) ir dabartinis laikotarpis (1993–2011):

1.1. Sovietinis laikotarpis: 1960–1987 m. Laikotarpio pradžios data buvo parinkta palyginti s lygiškai, siejant su didesniu televizijos plitimu Lietuvoje (televizijos transliacijos pradėtos 1957 m.) ir su projekto tikslais – tirti paskutini penki dešimtmėčių kalbos ir standartizavimo ideologijų raidą.

1.2. Pereinamasis laikotarpis: 1988–1992 m. 1998 metai pasirinkti kaip pereinamojo sakinio žiniasklaidos kaitos laikotarpio pradžia, nes, kaip aptarta, tais metais vyko ryškesni pokyčiai viešojoje erdvėje ir pasirodė pirmosios „naujosios kartos“ televizijos laidos.

1.3. Dabartinis laikotarpis: 1993–2011 m. Jo pradžia siejama su pirmosios komercinės televizijos TELE-3 steigimu. Nors kalbant apie tekstų nurodoma, kad jis apima penkis dešimtmečius (1960–2010), iš tiesų tekstyno rengėjai pasinaudojo proga dabartinį laikotarpį papildyti pačiomis naujausiomis laidomis, taigi dabartinis laikotarpis tekстыne apima ir 2011 metus.

2. *Žanrų ypatumai.* tekstų trauktos trijų dokumentinių (nevaidybinių) žanrų grupių laidos: pokalbių laidos; dokumentiniai filmai ir apybraižos, žurnalai; informacinės laidos. Tai leidžia tirti monologiškos ir dialogiškos, spontaniškos ir parengtos, profesionali ir neprofesionali kalbų kalbos bruožus.
3. *Laidų prieinamumas.* Atrenkant laidas tekstų, susidurta su archyvinio laidų prieinamumo problema. Pavyzdžiui, iš sovietinio laikotarpio daugiau išliko tik laidų ar jų fragmentai, kurios buvo rašomos kino juostose (dokumentiniai filmai ir apybraižos), o tiesiogiai transliuoti laidai (diktoriai skaitomų žinių laidų fragmentai, iš studijos transliuoti laidai) praktiškai nėra išlikę. Nepavyko rasti ir vis norimų laidų rašyti iš kitų laikotarpių. Tai neišvengiamai riboja laidų atranką.

Šiems laikotarpiams būdingi skirtingi požymiai, jų derinys galiausiai lemia ir žiniasklaidos kalbos pobūdį. Laikotarpių ypatumai apibendrintai parodyti 3 lentelėje.

3 lentelė. Kalbos analizei reikšmingi radijo ir televizijos raidos etapai

Raidos bruožai / Etapas	Sovietinis laikotarpis 1960–1987	Pereinamasis laikotarpis 1988–1992	Dabartinis laikotarpis 1993–2011
Nuosavybės forma	Valstybinė	Valstybinė, komercinė užuomazgos	Komercinė ir visuomeninė
Vaidmuo	Šviejiamaoji funkcija, „visažinio mokytojo“ vaidmuo	Šviejiamaoji, informavimo funkcija, kolegiškumas	Pramoginė funkcija, (imituojama) interakcinė draugiška komunikacija
Žanrai	Vyrauja informacinės laidos ir publicistiniai žurnalai	Informacinės laidos ir publicistinius žurnalus papildo daugiau ar mažiau spontaniškų pokalbių laidos	Vienodai svarbios informacinės, publicistinės ir pokalbių laidos, didelė žanrų ir požanrių vairovė
Komunikacijos kryptis	Vienakryptė, dominuoja profesionalūs kalbotojai	Randasi grįžamojo ryšio užuomazgų, neprofesionali kalbotojai	Neprofesionalūs kalbotojai konkuruoja su profesionaliais
Dalyvių skaičius	Vyrauja monologas	Randasi daugiau dialoginio kalbimo	Vyrauja dialogas
Kalbos pobūdis	Vyrauja parengta nespontaniška kalba	Randasi neparengto spontaniško kalbimo	Vyrauja neparengtas spontaniškas kalbimas

Iš viso tekstynų trauktose apie 140 laidų ar jų fragmentų dalyvauja apie 1000 kalbotojų; tekstynų sudaro per 350 tūkst. žodžių. 4 lentelėje parodytas televizijos ir radijo laidų pasiskirstymas valandomis pagal laikotarpius ir žanrus.

4 lentelė. 1960–2010 m. Sakytinės žiniasklaidos tekstyno struktūra valandomis

Žanr grupė	Sovietinis laikotarpis (1960–1987)	Pereinamasis laikotarpis (1988–1992)	Dabartinis laikotarpis (1993–2011)	Iš viso val.
Pokalbių laidos (televizija/radijas)	6 (5/1)	5,5 (5,5/0)	18,5 (16/2,5)	30
Dokumentiniai filmai ir apybraižos, žurnalai (televizija/radijas)	8 (7,5/1,5)	4,5 (4,5/0)	7 (7/0)	20,5
Informacinės laidos (televizija/radijas)	6 (1/5)	2 (2/0)	4,5 (2,5/2)	12,5
Iš viso val.	21	12	30	63

(Daugiau apie tekstyno sudarymo schemą, atrankos kriterijus ir reprezentatyvumą žr. Nevinskaitė 2013).

Šiuo metu tekstynas prieinamas tik projekto dalyviams. Ilgainiui ketinama ieškoti galimybių parengti projektą internetinei jo versijai sukurti ir publikuoti. Projekto svetainėje esame nurodę, kad dėl galimybių naudotis tekstyno medžiaga galima kreiptis projekto rengėjams.

Remiantis tekstyno medžiaga, projekte analizuota viešosios sakytinės žiniasklaidos kalbos ir viešosios erdvės kaita (sovietinės ir Nepriklausomos Lietuvos žiniasklaidos ypatumai). Analizės aspektai siejami su projekto pradžioje kelta hipoteze, kad lietuviškoje žiniasklaidoje vyksta panašūs kaip ir stebimi visoje Europoje viešosios kalbos kolokvializacijos arba konversacionalizacijos procesai, t. y. daugiausia neformalios kalbos bruožai.

3.2.1. Lietuviškos sakytinės žiniasklaidos raidos ypatumai ir viešosios erdvės dalyvių kaita

Suprantama, viešosios kalbos kaita priklauso nuo bendrųjų viešosios erdvės kaitos polinkių. Sovietinio jungoje žiniasklaida sudarė neatskiriamą sovietinės ideologijos sistemos dalį. Ideologiniai ir propagandiniai sovietinės žiniasklaidos tikslai buvo sukurti ideologiškai tinkamam simboliniam aplinkui, kuri padėtų skiepyti auditorijai komunizmo idėjas ir taip sukurti lojalų komunistinei santvarkai „tarybinį pilietį“ (plg. Jakubowicz 1995: 23). Su žiniasklaida siejamos funkcijos buvo gyvendinamos visų pirma pasitelkiant (savi)cenzurą. Jos formavimosi ir technologinės priežastys. Sovietinėje televizijoje (ir centrinėje, ir Lietuvos) ilgą laiką, iki 8 deš. vid., kai buvo pradėti naudoti

rašai vaizdo kasetes, dominavo tiesioginis transliavimas. Iki tol rašus buvo galima daryti tik kino juostose, dėl kurios brangumo buvo rašomi tik akivaizdžiai „daugkartinio naudojimo“ kūriniai (koncertai ir panašiai).

Tiesioginis eteris reikalavo nepaprasto susikaupimo – tai buvo nervingas darbas visose šalių televizijose, tačiau Sovietų Sąjungoje klaidingai tiesioginiame eterio kaina galėjo būti, ir būdavo, itin didelė (Roth-Ey 2011: 233). Skandinavijose tiesioginiame eterio turėjo užtikrinti repeticijas pagal iš anksto parašytus scenarijus ir tekstus. Prieš interviu su „paprastais“ žmonėmis šie turėjo gerai surepetuoti jiems laidos vedėjui iš anksto parašytą tekstą; ekspertai (pvz., menininkai ar intelektualai) atveju susitarimas dėl būtinos pokalbio eigos galėjo būti kiek laisvesnis, tačiau televizijos darbuotojams kėlė daugiau problemų, nes jų nukrypimas nuo „teisingos“ kalbos buvo laikomas dar didesniu nusižengimu, negu paprastų žmonių atveju (Roth-Ey 2011: 234).

Iš mūsų tekstyno matyti, kad net tokios laidos, kurios šiais laikais neabejotinai būtų paremtos spontanišku pokalbiu, remiasi iš anksto parengtu tekstu. Laidos fragmentai, archyvuose rašuose pavadinti pokalbiais, susideda iš ilgų, akivaizdžiai parengto teksto fragmentų (pvz., 1967 m. „Solisto Kosto Šilgalio pokalbis su korespondente“ trunka 13 min. bet jo metu korespondentui užduoda tik 5 klausimus). Vis dėlto ir tarp sovietinio laikotarpio laidose esama palyginti spontaniško, nors ir monologiškesnio nei šiandien prasta, pokalbio pavyzdžių, kuriuos galėjo lemti ne tik laidos formatai, bet ir jose dalyvavusių žmonių asmenybės ir jų statusas. Pavyzdžiui, tekstyną trauktos dvi 1977 m. laidos „Televizijos forumas“: nors laidos formatas tas pats, laidoje dalyvauja teatro direktorius Virgilijus Noreika, yra gerokai spontaniškesnė ir gyvesnė.

Lietuvoje pagrindiniai žiniasklaidos pokyčiai pasireiškė alternatyviosios viešosios erdvės formavimuisi. 1988 m. jau pasirodė ryškios „naujosios kartos“ laidos. Teigiama, kad šiuo etapu cenzūra iš esmės jau liko tik formali (Tapinas 1998: 146). Nuo 1989 m. pradėta organizuoti pirmosios nevalstybinės (bet dar ir neprivaldytos) radijo stoties M-1 kūrimas.

Taigi iki 1990 m. viešoji erdvė Lietuvoje buvo negrįžtamai pakeista. Žinoma, pokyčiai vyko ir toliau: plėtimuisi televizijos programų vairovė, pradėtos transliuoti kitos nepriklausomos radijo stotys. Šis viešosios erdvės ir žiniasklaidos raidos etapas žymėjo didelį viešosios erdvės pakilimą, tačiau žiniasklaidos raidos požiūriu dar laikytinas pereinamuoju – tik 1993 m. pradėjo formuotis dabartinė žiniasklaidos sistema, susidedanti iš visuomeninių ir komercinių televizijų; iki tol visos naujos pasirodė Lietuvos televizijoje, kuri turėjo ir vykdyti visuomeninės televizijos misiją, ir kartu tenkinti besikeičiančius auditorijos poreikius. Žiniasklaidos raidos atžvilgiu nuo 1993 m. pradėjo formuotis Vakarų demokratinėms valstybėms būdinga mišri televizijos sistema, susidedanti iš visuomeninės (-ių) ir komercinių televizijų.

Žiniasklaidoje pasisakančių kalbotojų (viešosios erdvės dalyvių) tyrimas, kitaip sakant, atsakymas klausimui, kas dažniausiai pasisako viešojoje erdvėje, leidžia pateikti reikšmingą žvalgą apie viešosios erdvės pobūdį. Remiantis projekto tekstyno medžiaga, lyginti laidos dalyvių tipai sovietiniu (1960–1987), pereinamuoju (1988–1992) ir dabartiniu (nuo 1993) laikotarpiais. Analizė parodė, kad, lyginant su sovietiniu laikotarpiu, pereinamuoju ir ypač komerciniu laikotarpiu

padaugėjo pokalbių laidvedė (žinoma, ir pačių pokalbių laid). Sovietinio laikotarpio tipiškas ir itin prestižinis vaidmuo buvo diktorius; dabartiniu laikotarpiu žiniasklaidos „žvaigždės“ vis pirma yra pokalbių laidvedės. Skirtumas tarp pokalbių laidvedės ir diktoriaus vaidmens atspindi perėjimą nuo surežisuotos ir monologinės prie spontaniškesnės ir dialoginės viešosios erdvės.

Lyginant su sovietiniu laikotarpiu, dabartiniu laikotarpiu smarkiai pagausėjo žymybės (plačiau žiūrėti publikai žinomą asmenį) ir sumažėjo „herojų“ tipo kalbotojų (paprastai žmonės, kurių gyvenimas ar darbai pristatomi žiniasklaidoje). Be to, tipiškus sovietinio metodo „herojus“ – gamyklų darbuotojus, karius, karo veteranus ir pan. pakeitė šiems laikams tipiškesni „herojai“ – vairai nusikaltimų ar nelaimių aukos, asmeniniai problemų turintys žmonės, kurių istorijos tarnauja nebe ideologiniams, bet komerciniams interesams (tenkinti auditorijos smalsumą). Šie pasikeitimai taip pat atspindi slinkimą nuo sovietinio realizmo link viešosios erdvės komercializavimo ir privatizavimo.

Pereinamuoju laikotarpiu sakytinėje žiniasklaidoje buvo akivaizdžiai padidėjusi *vox populi* vaidmens kalbotojų dalis (tai paprasti žmonės, išreiškiantys savo nuomonę kurio nors klausimu), kuri vis labiau sumažėjo. Tokia kaita rodo pereinamuoju laikotarpiu išaugusią žiniasklaidos kaip viešosios erdvės prieinamumą, viešosios erdvės pakilimą. Kito prieinamumo rodiklio vaidmens – eksperto (profesionalo, komentuojančio savo išmanymo srities klausimus) – dalis, tekstyno duomenimis, praktiškai nepasikeitė. Vis dėlto, remiantis laidų turinio stebėjimais (deklaratyviu tokiu ekspertų pasisakymų turiniu), tai traktuotina kaip simuliuojamos diskusijos požymis, o ne tikras viešosios erdvės prieinamumo ir veiklų vaizdų sijoje ženklas.

Sakytinės žiniasklaidos kalbotojų vaidmenų kaitos bruožai patvirtina ir iliustruoja ankstesniais tyrimais nustatytus viešosios erdvės kaitos bruožus: „tikros“ viešosios erdvės habermasiškąją normatyvinę prasmę nebuvimą Sovietų Sąjungoje, jos pakilimą pereinamuoju laikotarpiu ir dabartinę viešąją erdvę, iš esmės atliekančią savo funkcijas, bet ribojamą komercinės žiniasklaidos prigimties. Šie pokyčiai taip pat patvirtina ir RTV vaidmens pokyčius: šviežiamąją funkcijų keitimą orientacija pramogų, monolog – dialogas, profesionalius kalbotojus – kitais laidvedėmis ir žmonėmis „iš gatvės“. Tai traktuotina kaip bendrąją viešosios erdvės kaitos polinkį dalis, o ne priežastis.

3.2.2. Viešosios kalbos ir kalbėjimo normų raida

Projekte skirtingais Sakytinės žiniasklaidos tekstyno reprezentuojamais laikotarpiais lygintos vaizdų sakytinės žiniasklaidos diskurso (adresato vardijimo, pokalbio metu skambančio juoko, persidengiančio kalbėjimo ir pašneko pertraukimais) ir kalbos (leksikos, fonetikos) ypatybės.

Adresato vardijimo kaitos analizė atskleidė akivaizdžią kreipimosi formų slinkimą nuo formalios vienatipiškumo link neformalaus sociolingvistinio veiksmo nulemtą variantiškumą. Apskritai visame tekстыne individualaus adresato vardijimo formų vardu *J* s rasta keturis kartus daugiau nei adresato vardijimo formų vardu *Tu* (santykinis vertis 1000 žodžiai: 4,3 vs 0,9) ir, bendrai paėmus, formalusis kreipinys vyrauja visais laikotarpiais. Vis dėlto sovietiniame formalioji forma *J* s net dešimt kartų dažnesnė nei *Tu* (2,24 vs 0,23), o neformali vardijimo vardu ir vienaskaita

galima aptikti iš esmės tik tam TV žurnaluose, kur rodomi privataus žmonių bendravimo vaizdai. O štai dabartiniu laikotarpiu *Tu* jau tik triskart retesnis vartojimas nei *Jūs* (1,53 vs 4,86) ir, palyginti su ankstesniu laikotarpiu, neformaliojo vartojimo, šešis kartus dažnesnis. Neformalumo augimas akivaizdžiai sietinas su pramogine žiniasklaidos sritimi: rimtose, visuomeninius klausimus nagrinančiose laidoose vartojimo *Tu* santykinis vertis 1000 žodžių yra 0,29, o pramoginėse – 1,8. Neformaliojo *Tu* dažnumas dabartiniu laikotarpiu iš esmės sietinas su laikmečiu išaugusia pramogine žiniasklaida – savotiška privataus erdvės, kuriai būdingi neformalūs santykiai ir kartu nežymus *Tu*, tarsi.

Nuo kasdienės gyvos kalbos nutolusiam, rašytinai kalbimituojaniam sovietinio laikotarpio monologinio pobūdžio viešajam sakytiniam diskursui būdingi su distancine mandagumo strategija sietini išskirtinai formaliojo stiliaus adresato vartojimai, kurių pagrindas pavardė, vartojami kreipiantis vadinamąja mandagumo daugiskaita *Jūs*. Prieš pavardę gali būti pridodamas ir adresato vardas, bet išskirtinis laikmečio bruožas – pareigų vartojimas ir ypač priedeliai *draugas* ir *komunistas*.

Nors visuomeninė politinė situacija ir kartu diskurso formalumo lygis tarpiniu – pereinamuoju žiniasklaidos raidos laikotarpiu (1988–1992) tebevyrauja pagarbiosios daugiskaitinės kreipimosi formos *Jūs*, su sovietiniam laikotarpiui vieninteliais formaliojo stiliaus vartojimais, ima konkuruoti ne tokie formalūs vartojimai, kurių pagrindas vardas. Pastarąją konkurenciją su paties formaliausios sovietinio kreipimosi formos, turinčios priedelį *draugas*, reliktais, kartu su diskusijomis dėl lietuviams tradicinio vartojimo elemento *ponas* tinkamumo viešajam diskursui, atskleidžia pereinamajam laikmečiui būdingi dviejų skirtingų kalbų senų konfrontacijų. Šiam laikmečiui būdingesni tiesioginiai kreipiniai, o renkantis kreipinį imama atsižvelgti pašnekovo, santykio su juo.

Dabartiniu viešosios erdvės privatizavimo, neformaliojo laiko su iki šiol vyravusiomis pagarbiosios daugiskaitinės kreipimosi formomis *Jūs*, vartojamomis su formaliojo stiliaus vartojimais, kurių pagrindas pavardė (*pareigos*), ir su pereinamuoju laikotarpiu viešai pasirodžiusiais ne tokiais formaliais vartojimais, kurių pagrindas vardas, ima konkuruoti kontaktinai mandagumo strategijai liudijančios vienaskaitinės kreipimosi formos *tu*. Be to, viešasis diskursas masiškai grįžta tradiciniam lietuviškam kreipinys *ponas*. Palyginti su pereinamuoju laikotarpiu, dar ryškesnis polinkis kreipiantis atsižvelgti pašnekovo amžius, lytis, statusas, kalbų santykis su juo. Šiuo laikotarpiu taip pat matyti kreipimosi adresatų (ne)formalumo priklausomybė nuo televizijos diskurso pobūdžio – formali ir neformali laidų dichotomijos. Taigi dabartiniams laikams būdinga didžiausia adresato vartojimo vairovė ir didesnis neformalumo lygmuo.

Su šiais rezultatais visiškai dera interakcijos dalyvių juoko atvejų kaita. Būdamas paralingvistinis kalbinis komunikacijos elementas, juokas turi socialinę reikšmę ir gali būti panaudojamas tam tikriems komunikaciniams tikslams bei rodyti viešosios erdvės pobūdį ir permainas. Kaip ir neformaliojo kreipinio, juoko atvejų sakytinis žiniasklaidoje per penkiasdešimt metų nuosekliai daugėja ir tai patvirtina prielaidą apie viešosios erdvės pokyčius. Juoko daugėjimas viešojoje erdvėje yra pastarosios interaktyvumo ir iš dalies neformaliojo ženklo. Toki raišys (polink

juoktis ar transliuoti juoką dažniau) neabejotinai lemia pokalbių laidų požanrių pagausėjimas, pirmiausia, atsiradęs pokalbių šou žanras. Juoko atvejais palyginimas rodo, kad „linksmiausias laikotarpis“, t. y. tas, kurio daugiau nei pusę tekstinio laido bendro skambesio juokas, yra atkurtosios Nepriklausomybės laikotarpis, o „linksmiausias žanras“ – pokalbių laidos. Sovietmečiu tipiška pokalbių laida buvo be juoko, pereinamuju laikotarpiu juokas tapo šioms laidoms būdingu bruožu, o dabartiniame laikotarpiu jis darosi visiškai prastas, be to, būdingas ir publicistiniams žurnalams, t. y. nors skamba retai, tačiau apytikriai kas antroje laidoje. Apskritai, dabartinėje televizijoje ir radijuje juokas girdyti kiek prasčiau nei negirdyti ir tokie rezultatai patvirtina viešojo diskurso kaitą nuo transakcinio link interakcinio. Sovietinio laikotarpio juoko dažnumas labiau sietinas ne su tipiškomis, o su išsiskiriančiomis laidomis.

Kokybinė konkrečių juoko atvejų analizė rodo, kad socialinės juoko reikšmės ir pragmatinės funkcijos gali būti ne tik autentiško diskurso ir kalbotojų tapatybės raiškos priemonė, bet strategiškai panaudojamos ideologiniais tikslais. Dalis sovietmečiu laidų su fiksuotu juoku yra aiškios surežisuotos tikrovės pavyzdžiai, naudojantys autentiškas emocijas laimingo gyvenimo iliuzijai skleisti. Kiti būdingi sovietmečiu juoko atvejai primena apie parodomąjį tuometinį viešosios erdvės pobūdį, viešai kalbant apie individo jūtamą institucinį spaudimą. Sulygiškai išskirtame pereinamajame laikotarpyje aiškiai kuriasi autentiška, dramatiška viešoji erdvė: dramatiška dėl istorinių vykių, ir dėl vidinės pačios žiniasklaidos bei jos veikiantis kaitos – didinančių galimybių kalbėti savo balsu. Charakteringas juokas šiuo laikotarpiu veikia kaip tikros viešos interakcijos ir diskurso žymiklis (kategorizuoja diskursą kaip neformalų, draugišką arba konfliktišką, temptą), atlieka jo organizavimo funkciją (žymi perėjimą nuo monologo prie dialogo arba nuo sudėtingos, temtos prie neutralios temos) ir kartu yra kalbotojo vaidžio (profesionalios, pasitikimos savimi, atviros asmenybės) raiškos priemonė. Palyginti su ankstesniais, dabartiniame laikotarpiu panaudojama ir spontaniškai randasi didžiausia juoko funkcijų vairovė: juokas čia yra ir natūralaus spontaniško diskurso, ir improvizuojamų imitacijų dalis, ir akivaizdžiai parengto humoro, šou kertinis elementas. Šia prasme jis taip pat tarnauja ideologijai, tačiau ne galios subjekto valstybės kaip sovietmečiu, o neformalios, šiuolaikiškos komercinės žiniasklaidos misijai ir „namus ateinančio draugo“ vaidžiui skleisti.

Lygiai taip pat per penkiasdešimt metų sakytinėje žiniasklaidoje nuosekliai daugėja persidengiančių kalbų jimo ir kalbos pertraukimų: sovietmečiu pokalbių laidose atvejais, kai kalbama vienu metu ar pertraukiamas pašnekovas 1000 ž. užfiksuota 4,3, o dabartiniame – triskart daugiau (12,2), tačiau viešojo diskurso ypatybės aiškiai lemia pokalbių laidų tipas, diskurso dalyviai, laidos tikslai ir panašiai. (Šiuo atžvilgiu išsiskiria debatų laidos). Visa tai rodo viešojoje erdvėje daugėjant spontaniškos kalbos.

Palyginti su sovietmečiu, pereinamuju ir dabartiniame laikotarpiu atsiradus kur kas didesnei žanrų vairovei ir padaugėjus neprofesionalios kalbotojų, neparengtos spontaniškos kalbos, taip pat išaugo ir poreikis taikytis prie vairoaus adresato, ieškoti patrauklių, dėmesį patraukiančių raiškos priemonių, todėl kiek gausiau ir ekspresyvios šnekamosios kalbos leksikos, sakytinės, rašytinės kalbos raiškos netelpančių sintaksinių konstrukcijų. Nenorminis leksikos vartojimas radijo ir televizijos laidose yra viena iš ryškiausių kolokvializacijos apraiškų. Nors, palyginti su sovietiniu laikotarpiu, kai

viešojoje kalboje šnekamosios, būtinai kalbos leksikos ir žargono buvo itin reta, kiekybinio šuolio vėlesniais laikais taip pat nepastebima, vis dėlto matyti, kad nuo pat pereinamojo laikotarpio pradžios stilistiškai konotuoti žodžiai ir pasakymai vartojami dažniau beveik visose žanrų laidose, jie tampa ir vairesni.

Tyrimas parodė, kad vedant į neformaliam bendravimui prastus žodžius ar pasakymus renkasi didesni veiksniai, susijusi su komunikacijos situacijos pobūdžiu. Neformali leksika prasta vartoti pramoginiuose pokalbiuose, ypač tais atvejais, kai pašnekovus skiria maža socialinė distancija, kuriamas draugiško privataus pokalbio spaudis, norima išreikšti solidarumą neformaliai linkusiam kalbėti pašnekovui. Tikslin auditorija yra kitas svarbus veiksnys neformaliojo stiliaus leksikos vartojimui pokalbiuose – taikydami priešingoms prastos kalbos pramoginiuose laidose vedant į drauge mažina atstumą atžvilgiu. Pramoginiuose laidose vedant į ir dalyviai ekspresyviai nenormin leksika yra linkusi pasitelkti kurdami pramogą, siekdami komiško efekto (pavyzdžiui, pasakodami anekdotus ar kaitaliodami aukštą ir žemą stilių). Todėl tai, kad neretai neformaliojo stiliaus leksika pasitelkiama ir tekstų traukt dalykinio turinio pokalbiuose (debatuose). Šis jos vartojimas taip pat yra sietinas su taikymu prieš auditoriją – noru pagyvinti pokalbį, padaryti jį labiau suprantamą žiūrovams.

Bendravimo televizijos ir radijo pokalbiuose laidose neformalijimas, žanrų vairovė, pramoginiuose laidose dominavimas komerciniuose transliuotose programose, dažnesnis spontaniškai ir ekspresyviai linkusi kalbėti žymybių dalyvavimas laidose lemia, kad dabartinio laikotarpio pokalbiuose laidose dažniau nei ankstesniais laikotarpiais yra vartojami ir stipresni pertarai, keiksmažodžiai. Sovietiniu laikotarpiu eterijoje tokie žodžiai itin reta, vienas kitas pasitaiko kaip stilistinis priemonė dokumentinio žanro laidose. Mūsų tyrimo duomenimis, vieni iš pirmųjų spontaniškai pavartotieji stipriai pertarai ir pasakymai (pvz., *kokio velnio, velnias žino*) eterijoje nuskamba naujos kartos pokalbiuose laidose (tokiose kaip „Veidai“), komunikacijos pobūdžiu artimose šiuolaikiniais pokalbiuose šou. Todėl tai, kad stipriai kalba ne herojai ar eiliniai žmonės iš gatvės, bet kultūrinio elito atstovai. Galima manyti, kad šis gyvo ir natūralaus kalbėjimo bruožas pereinamuoju laikotarpiu tarnauja kurti kontrastui medinei sovietinio laikotarpio kalbai, išreiškia viešosios erdvės laisvumą. Dabartinio laikotarpio laidose stipresnė leksika (pvz., *po velni, velniop, eik tu šikt, fuck off, bliamba* ir pan.) taip pat daugiau vartojama išprususiose kalbėtojų. Vis dėlto, nors ir vartojantis, šis leksikos porūšis mūsų viešojoje erdvėje išlieka itin negausus; procesai, kokie, pavyzdžiui, minimi rusų tyrėjams, mums nebūdingi. Be to, stipriai konotuoti leksika dažniausiai tampa vartojama kaip citatos, akivaizdžiai siekiant stilistinio, komiško efekto, pabrėžiant itin neformalio bendravimo pobūdį.

Matant tokius akivaizdžius kalbos ir viešojo kalbėjimo neformalijimo polinkius buvo todėl pažiūrėti, kaip skirtingais laikotarpiais realizuojama idealioji, kodifikuotoji bendrinė kalbos norma. Šiandieniniai kalbos normintojai sovietinio laikotarpio radijo ir televizijos kalba neretai nostalgiskai vertina kaip buvusi gerokai taisyklingesnė nei dabartinė laik (Pupkis 2005: 320), tačiau iki šiol tokius vertinimus pagrindžianie tyrimai nebuvo atlikti. Lyginamasis 10 val. spontaniškų televizijos kalbų reprezentuojančių įvairios tematikos bei (ne)formalumo pokalbių laidų ir TV žurnalų tyrimas parodė, kad vadinamosios kalbos klaidos (kokios nurodomos kaip liudijantios prastą dabartinę žiniasklaidos kalbą, pvz., *pastoviai, betvark, jo*, žodžių junginiai *kažkoks tai, kažkaip tai* ir pan.)

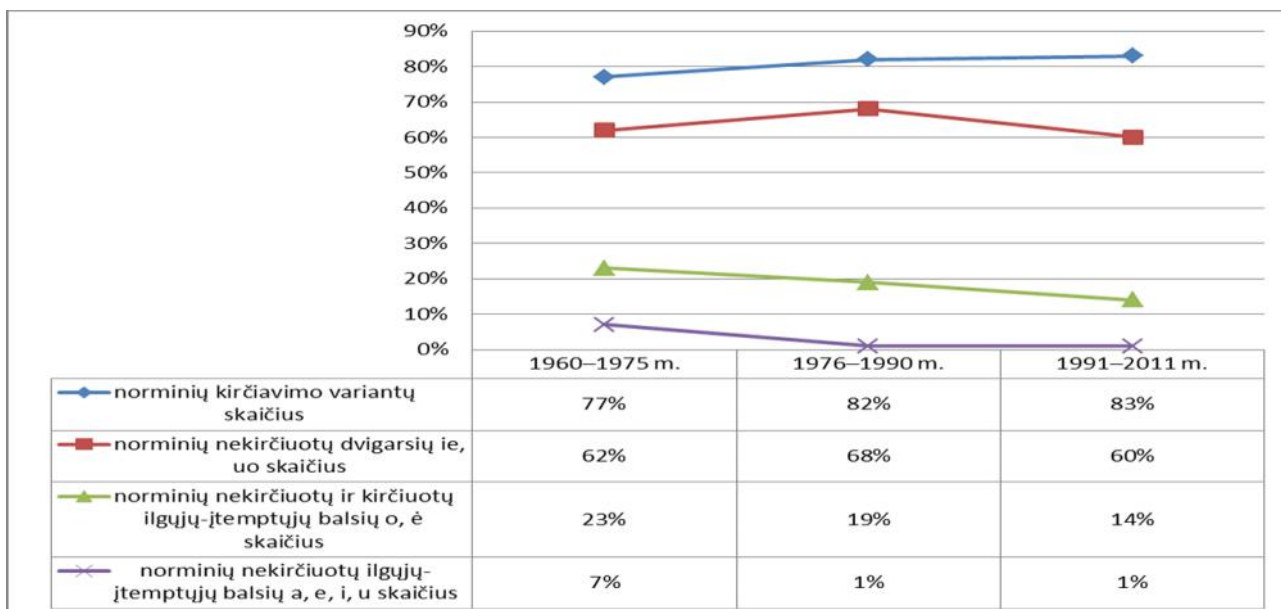
bdingos visiems laikotarpiams ir pasitaiko vis tip kalbtojų (vedėj, diktoriai, herojai, žymybės, ekspertai ir *vox populi*) kalboje. Tai reiškia, kad kai kurie normintojų taisyklių faktai yra signalai, kuriuos lietuvių kalbos sistemos dalis ir funkcionuoja vartosenoje dėl jos tikslingumo konkrečioje komunikacinėje situacijoje.

Iš dalies su šiais pastebėjimais siejami fonetikos (tartių normų) tyrimai. Atskirai tirta profesionaliausių kalbtojų – žurnalistų tartis iš vis žiniasklaidos žanrų didžiausiu formalumo laipsniu išsiskirianiose informacinėse laidose, nes teoriškai kalbinė raida turėtų būti standartiškiausia, su lygos realizuoti kodifikuotais normomis – palankiausias. Vis dėlto grynose norminėse tarties vartosenoje neaptikta. Vieno iš ryškiai stereotipinių bendrinės kalbos bruožų – ilgojo-temptojo balsio *o* – vartosenos lietuviškuose žodžiuose ir senuosiuose skoliniuose tyrimas parodė, kad būk normintojų reikalavimas šio balsio ilgį ir temptumą išlaikyti visose žodžio pozicijose visiškai nerealizuojamas net vienu žiniasklaidos raidos etapu transliuotose laidose, nors norminiame jo variante žurnalistai vos daugiau pavartoja sovietmečiu. Be to, net ir šio balsio požymiai nėra konstanta: jis tiek priešskirtiniame, tiek kirčiuotoje, tiek ir pokirtiniame pozicijoje turi keletą skirtingos kiekybės ir kokybės variantų. Priešskirtiniuose ir pokirtiniuose skiemenyse vietoj būk reikalaujamo ilgojo-temptojo *o* dažniausiai vartojamas trumpasis jo atitikmuo. Kirčiuotoje pozicijoje trumpumas ir temptumo požymius šis garsas paprastai išlaiko, tačiau vis dažniau jį keičia ilgasis-temptasis balsis *o*. Sovietmečiu tik kirčiuotoje pozicijoje iš dešimties septyni (7/10) balsio *o* variantai yra ilgi ir tempti, pereinamuoju laikotarpiu 6/10, dabartiniu laikotarpiu – 5/10. Lygiai taip pat ilgasis-temptasis balsis kirčiuotoje pozicijoje sovietiniais metais vartojamas vietoj kas penkto, pereinamuoju laikotarpiu jis pakeičia kas trečią, o dabartiniu – kas antrą trečią ilgį-temptį balsį *o*.

Taip pat atliktas reprezentatyvus lyginamasis visų pagrindinių tarties ypatybių, kurios jau penkis dešimtmečius sulaukia didžiausio preskriptyvistų dėmesio, tyrimas dviejų viešosios kalbos normų formuojančių kalbtojų tipų (žurnalistai ir ekspertai/žymybės) kalboje, atskirai lyginant visuomeninį/srimtos ir asmenišką/pramoginį tematiką laidų kalbą. Tirti 1) ilgieji balsiai *a, e, i, u* nekirčiuotuose skiemenyse, 2) ilgieji-temptieji balsiai *o*, kirčiuotuose ir nekirčiuotuose skiemenyse, 3) dvibalsiai *ie, uo* nekirčiuotuose skiemenyse, 4) kirčiuota *io* vieta (galimas ar kamieno kirčiuojimas).

Šis tyrimas taip pat parodė, kad paskutinius penkis dešimtmečius bemaž nekintanti standartizavimo ideologija sakytinėje žiniasklaidoje vis dėlto ne tvirtino konservatyvaus lietuvių būk modelio. Pastaruosius 50 metų tarties idealas realizuotas nebuvo. Praktiškai visiškai nerealizuoti norminiai ilgieji balsiai *a, e, i, u* nekirčiuotuose skiemenyse: sovietmečiu norminiame variante aptikta apie 7 proc., dabartiniu laikotarpiu – vos 1 proc. Kiek didesnis, tačiau taip pat nereikšmingas ir taip pat dar labiau mažėjantis norminis ilgį-temptį *o*, procentas: kas penkiolika metų nuo 1960 metų mažėta nuo 23 proc., 19 proc. iki 14 proc. metais. Nekirčiuotą dvibalsį *ie, uo* norminiame variante sakytinėje žiniasklaidoje yra kiek daugiau nei nenorminiai ir jį vartoseną atrodė palyginti stabili, kiek per 60 proc., t.y. kiek daugiau nei kas antrą variantą viešojoje kalboje yra norminis. Geriausiai (apie 80 proc.) ir iš esmės stabiliai viešumoje realizuojamos tirtosios kirčiuojimo normos. Žr. 5 lentelę.

5 lentelė. Tarties ir kirčiavimo normų vartosenos kitimas sovietiniais (1960–1975 m. ir 1976–1990 m.) ir dabartiniu (1991–2011 m.) laikotarpiais

Kalbos normintojai, kai kuri norminių tarties variantų mažėjimą yra linkę sieti su stipresniu išsistėjimu kalbos taksos (ypač pabrėžiamas nekirčiuotųjų ilgųjų balsių *a, e, i, u* normos nuosmukis, pgl. Pupkis 1999: 4–5). Jei iš tiesų retėjanti kai kuri norminių variantų vartoseną nulemta auganti Vilniaus kalbos vaidmenys (taigi ir Vilniuje besiformuojančios su bėk viešojoje erdvėje konkuruojančios kalbos atmainos), šis reiškinys turėtų būti prasidėjęs gerokai anksčiau nei mūsų dienomis, o kodifikuotieji variantai veikiausiai niekada nebuvo viešosios, arba realiosios bendrinės kalbos faktas.

Veikiausiai dėl instrukcijos (arba padedami kalbos redaktoriaus) žurnalistai dažniau nei ekspertai ar žurnalistai renkasi preskriptyvius normų atitinkančius kirčiavimo (87 proc. vs 68 proc.) ir nekirčiuotųjų dvibalsių *ie, uo* (70 proc. vs 58 proc.) variantus. O štai ilgųjų-įtemptųjų *o, e* ir nekirčiuotųjų ilgųjų *a, e, i, u* norminių variantų viešosios kalbos profesionalai nerealizuoja, taigi realioje viešojoje vartosenoje ši bendrinės kalbos norma neegzistuoja. Mūsų tyrimas rodo, kad ji priklauso ne nuo kalbinio pasirengimo ar kalbos kontrolės, o nuo individualaus kalbotojo tarmės lemiamo kalbos variantiškumo. Vis dėlto, nors ir visiškai menkai realizuojamą ilgųjų-įtemptųjų *o, e* konservatyvų stereotipiškumą patvirtina laidos tematikos kintamasis: visuomeninės, rimtos tematikos laidose žurnalistai yra linkę vartoti kiek daugiau norminių variantų nei lengvesnio, asmeniškesnio turinio laidose (atitinkamai 19 proc. ir 13 proc.).

Reikia pastebėti, kad bene vienintelis ir ryškiausias žiniasklaidos kalbos normos kitimas nuo nenorminio prie dažnesnio norminio variantų mūsų projekte pastebimas tiriant kirčiuotųjų trumpųjų

balsių ilginimui – tarties ypatybė, laikomasi atsiradusia dėl Vilniaus kalbos (interferencijos su slav kalbomis) takos. Matyti, kad kirčiuotą trumpąjį balsių ilginimo atvejį informaciniame laido žurnalistų kalboje laipsniškai mažėja: sovietmečiu buvo linkstama pailginti kas trečią, pereinamuosiu laikotarpiu – kas penktą, dabartiniu – kas septintą kirčiuotame skiemenyje esant trumpąjį balsą. Be to, nuo 2000 m. randasi gerokai daugiau informaciniame laido žurnalistų, kurie kirčiuotoje pozicijoje esantį trumpąjį balsių išvis nelinkę ilginti. Šis raidos polinkis gali būti veikiamas tiek ilginimo reiškinį stigmatizuojančios preskriptyvizmo ideologijos, tiek pačių viešųjų kalbotojų ir Vilniaus kalbos kaitos.

Daugiau apie šios projekto dalies tyrimus žr. Giraitė 2012, Giraitė, Tamaševičius 2012, Nevinskaitė 2012, 2013, Pečiulis 2013, Tamaševičius 2013, Vaicekauskienė (red.) (rengiama).

4. Lietuvių kalbos ideologijų raidos, normos autoritetų ir institucijų istorijos tyrimas

4.1. Teorinis prielaidos

Lietuvių kalbos norminimo ir priežiūros institucijų sistema susiklostė tik po 1990 m. nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo, tačiau jos ištakos idėjine prasme siekia prieškarinio Lietuvos Respublikos laikus, o pati sistema (plg. VLKK pateikiamą veiklos istoriją, pradedamą nuo 1961 m.) pradėjo klostytis sovietiniais metais. Taigi norint suvokti, kaip (ir kodėl būtų taip) reiškiniai ir veikia galios santykiai kalbos politikos ir praktikos srityse, buvo būtina atlikti atskirą paties kalbos norminimo, tvarkymo, priežiūros (standartizavimo) idėjų, ideologijų ir institucijų kilmės bei raidos istorinį tyrimą. Tyrimo atspirties taškas buvo kalbos standartizavimo idėja (teoriniame literatūroje suprantama kaip kalbos atmaina ir kalbos variantų vertės, statuso, normiškumo, funkcionalumo vertinimai) ir kalbos priežiūros sistema Nepriklausomoje Lietuvoje, tačiau jos susiformavimo priežastis ieškota tiriant ją atspindžius Atgimimo laikų ir prieškarinio Lietuvoje ir kalbos politikos ir standartizavimo istorijos bruožus Sovietų Sąjungoje (nuo XX a. 4 deš. pradžios). Kitaip tariant, universalios kalbinio nacionalizmo idėja lygintos su dėl sovietinio ideologizavimo takos atsiradusiomis transformacijomis.

Kaip tik todėl daugiausia dmesio projekte skirta postalininio laikotarpio sovietinei Lietuvai (nuo 6 deš. pabaigos iki perestroikos ir Sąjūdžio). Atskaitos taškas bet kokiam kalbėjimui apie kalbos politiką SSRS, taigi ir sovietinėje Lietuvoje, yra Marro mokslo sutriuškinimas ir žymieji Stalino samprotavimai „Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai“, nepraradę savo pamatinę reikšmę ideologiniams kalbos vertinimams iki vėlyvosios perestroikos. Antras svarbus kontekstas, ypač kalbamo laikotarpio pradžios (6 deš. pab. – 7 deš. pradžia) situacijai suprasti, buvo chruščiovins kampanijos prieš „nacionalizmo apraiškas respublikose“. Trečiasis, jau labiau akademinis lygmenį užkabinantis kontekstas – taip pat chruščiovinis „tarybinio žmogaus“ su moningumo ugdymas, pasireiškęs ir kalbos kultūros kėlimu. Ir paskutinis svarbus momentas, lemiamos svarbos gijęs nuo aštunto dešimtmečio vidurio – tai totalinė biurokratizacija visose mokslo ir kultūros srityse, kai visos iniciatyvos buvo nedelsiant ir grieždiškai institucionalizuojamos.

Kaip pagrindiniai tyrimo klausimai kelti šie:

- Kokios buvo pirminės kalbos standartizavimo idėjos ir kokiomis buvo remiamasi sovietmečiu, kaip veikė lietuvių kalbos priežiūros sistema?
- Kaip keičiasi ir kaip veikė lietuvių kalbos priežiūros institucijos, kaip ji veikia siejosi su bendrais sovietiniais (iš dalies valdomais, iš dalies savaiminiais) ideologizacijos, standartizacijos, unifikacijos procesais?
- Kokias tų ideologijų transformacijas, autoriteto vaidmens pagrindimą galime fiksuoti šiandien?

Reikia pasakyti, kad Lietuvoje kalbos ideologijos taip sistemingai tiriamos pirmą kartą. Preskriptyvizmas lietuvių kalbotyroje iki šiol iš esmės buvo tabu tema. Iš pirmo žvilgsnio tai stebėtinas dalykas, nes mūsų vadinamoji kalbos norminimo mokykla (labiausiai plėtotą sovietmečiu, pirmiausia, Aldono Pupkio darbais) remiasi Prahos mokyklos teoriniais kalbos kultūros principais, o ši ambicija, moderniosios kalbotyros dvasia, deklaruojama deskriptyviu būdu. Kodifikacijai prahiškai matyti grindžiamas atitinkamo laikmečio vartosenoje reguliariai pasikartojančiomis kalbos normomis, jie griežtai atsiribojo nuo nacionalistinėmis pagrindais kultivuojamo purizmo, nuo sociolingvistiškai žinint klaidingo sitikinimo, kad taisyklinga ir gryna kalba vartotina visomis aplinkybėmis (plg. Thomas 1996). Vienu iš svarbiausių norminimo kriterijų laikytas funkcinio adekvatumo, tikslingumo kriterijus, pagal kurį vertinama, kaip kalbinė forma tinka konkrečiai funkcijai ir reikiamam stiliui konkrečioje komunikacinėje situacijoje. Mūsų tyrimas parodė, kad sovietmečiu lietuvių kalbos norminime tikslingumo principo interpretacija keistis, o deskriptyvumo praktiškai atsisakyta.

Prahos lingvistinės mokyklos buvo ir iki šiol liko bene vienintelė kalbotyros mokykla, pamėginusi išsiplėsti kalbos raidos (kalbos planavimą) paversti moksliniu objektu. Nors ji sukurtą kalbos tvarkybos programą veikiau laikytina doktrina rinkiniu nei teorija, prahiškai pastangos kovoti su kalbos grynintojais taikant funkcinį principą yra vertos dėmesio, ypač turint galvoje lietuvišką kontekstą. Besiplėtojantis šiuolaikinis kalbotyros mokslas (strukturalistai, o vėliau, pirmasiais pokario dešimtmiais, ir socialinė kalbotyra) atvirai ir absoliučiai atsiribojo nuo preskriptyvizmo. Prie jo grįžta iš esmės vos prieš porą dešimtmečių, tačiau ne kaip prie instrumento, kas iki šiol prasta lietuvių kalbos kultūrininkams, o kaip prie *studijų objekto*. Kalbos standartizavimo ideologijos, kalbos norminimas, normintojų ir ypač kalbotojų nuostatos imtos *studijuoti* pripažinus, kad kalbos ideologizavimas yra universalus ir reikšmingas kultūrinis faktas (kalbos bendruomenei kalba yra tokia pat *kultūrinis nuosavybės* kaip religija ar teisės sistema, ji nevertinama kaip kognityvinis gebėjimas, plg. Milroy 2001: 538). Šia prasme pirmą kartą mūsų projekte atlikti lietuvių kalbos ideologijų tyrimai vėluoja palyginti nedaug ir dėl suprantamų priežasčių.

Be Prahos kalbos kultūros mokyklos atstovų darbų (pvz., Daneš 1997, 2006, Havranek 1936/1937), šios tyrimo dalies pagrindas buvo teoriniai standartizavimo ideologijoms skirti darbai (be kitų, Joseph and Taylor 1990, Cameron 1995, Schiffman 1996, Woolard, Schieffelin and Kroskrity 1998, Milroy and Milroy 1999 (pirmasis leidimas 1985), Wardhaugh 1999, Fishman 2006, Blommaert 2010, sovietologiniai, SSRS kalbos ir tautų politikos istorijos tyrimai (pvz., Kirkwood 1990, Young 1991, Grenoble 2003).

4.2. Tyrimo metodai ir pagrindiniai rezultatai

Šis tyrimo dalis remiasi kokybine istorine ir dabartine tekstų, archyviniais šaltiniais, dokumentų analize.

Buvo atlikta paieška ir išstudijuoti šie pirminiai archyviniai ir publikuoti šaltiniai:

a) **normatyviniai ir kiti oficialieji sovietiniai dokumentai** (pirmiausia, partiniai ir vyriausybini institucijų nutarimai, planai, ataskaitos), skelbti oficioze „Lietuvos Tarybos Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios“ (=

), taip pat saugojami šiuose archyvuose: LYA, LKP CK fondas, Antano Sniekaus fondas, LKP partinės komisijos fondas, LCVA, Lietuvos TSR Ministrų Taryba;

b) **tiesiogiai su kalbos standartizacija (jos ideologijomis) susiję sovietiniai ir Nepriklausomos Lietuvos dokumentai** (atspindintys institucijų veiklą ir kalbos politikos gaires): Glavlito, Lietuvių kalbos komisijos, Terminologijos komisijos, Lietuvių kalbos draugijos, žurnalo „Mūsų kalba“ (LCVA, LMA archyvas, LLTI rankraščių skyrius, MAB, VUB), Lietuvių kalbos ir literatūros instituto, Valstybinio radijo ir televizijos komiteto, Vyriausiosios enciklopedijų redakcijos, „Minties“ ir „Vagos“ leidyklų pirminės partinės organizacijos (LYA); Nepriklausomybės laikotarpio vairi lygi nacionaliniai teisės aktai (statymai, parlamento ar jo valdybos tvirtinami dokumentai, vyriausybės nutarimai ir kalbą reguliuojančių institucijų siūlymai aukštesnei valdžiai: projektai, patarimai, protokolai (Seimo Teisės aktų ir Seime registruotais teisės aktų projektų duomenų bazėmis);

c) **asmeniniai, susiję su kalbos standartizavimo idėjomis, privatus archyviniai fondai**, saugomi LNB, MAB, VUB rankraščių skyriuose etc. (pvz., Antano Salio fondas);

d) **aktualios publikacijos, galinčios pasitarnauti kaip pirminis šaltinis** (pvz., pirmojo Lietuvių kalbos komisijos pirmininko ideologinis veikalas: Genrikas Zimasas, *Per suklestį jį vienybė. Apie tolesnio socialistinių nacių suartėjimo dingsnumus*, 1968; taip pat: Aldonas Pupkis, *Lietuvių kalbos normintojai ir puoselėtojai*, 2010; pagrindiniai Pupkio rengti kalbos kultūros veikalai: *Kalbos praktikos patarimai*, 1976; *Kalbos kultūros pagrindai*, 1980; *Kalbos kultūros studijos*, 2005; atsiminimai, biografijos, raštai, laiško publikacijos (pvz., apie Joną Jablonskį, Kazimierą Bagašų, Juozą Balikoną);

e) **tiksliniai pusiau struktūruoti interviu** su kalbininkais, redaktoriais ir kitais kalbos standartizacijai susijusiais (institucijose dirbusiais) asmenimis;

f) **reprezentatyvus 1960–2010 metų periodinių leidinių tekstų (daugiau kaip 1000 tekstų) rinkinys** „Apie kalbą 1960–2010 m. periodikoje. Šaltinių rinkinys“ (sud. Skaistė Aleksandravičiūtė). Šis rinkinys buvo parengtas specialiai projektui, kol kas jis nepublikuotas (parengti elektroninis ir du spausdinti variantai). Rinkinio pagrindą sudaro tekstai iš svarbiausių

periodiniai leidiniai – *Lietuvių kalbos sekcijos siuvinis, Mūsų kalba, Gimtoji kalba, Kalbos kultūra*, žurnalai nuosekliai nuo pat leidimo pradžios iki pabaigos arba šiandien. Reprezentuojami tokios tematikos ir žanrų tekstai:

1. Istoriniai, apžvalginiai tekstai apie svarbiausią personalijų ir institucijų veiklą, kalbos ir kalbos normintojų padėtį viešajame gyvenime. Žanrai: kronikos, atsiminimai, nekrologai, jubiliejiniai tekstai, LKD suvažiavimų tekstai.
2. Programiniai tekstai, keliantys kalbos norminimo tikslus, uždavinius, kriterijus. Žanrai: žanginiai straipsniai, pokalbių tekstai.
3. Vertinamieji tekstai, kuriuose ryškus vienoks ar kitoks kalbos reiškinių ar vartotojų vertinimas. Žanrai: kalbos patarimai, kalbos praktikos straipsneliai, recenzijos.
4. „Liaudies balsas“, kitų kalbininkų tekstai. Žanrai: kalbos patarimai, kalbos praktikos straipsneliai, recenzijos, skaitytojų laišukai.
5. Diskusijos viešojoje erdvėje apie kalbos norminimo ideologijas. Žanrai: poleminiai tekstai kultūros leidiniuose ir internete, tinklaraščiai.
6. Dokumentai iš VLKK, Valstybinės lietuvių kalbos inspekcijos ir Lietuvių kalbos draugijos veiklos. Žanrai: nutarimai, rezoliucijos, pareiškimai, ataskaitos ir pan.

Rinkinio skyrių viduje tekstai pateikiami eilės tvarka pagal dešimtmečius, metus (pradedant nuo seniausių), leidinio pavadinimų ir autorių (abėcėlių tvarka).

Visos šios empirijos pagrindu analizuota kalbos standartizavimo tradicija ir teoriniai principai, asmenybės vaidmuo standartizuojant kalbą ir kuriant bei skleidžiant kalbos ideologijas, kalbos priežiūros institucionalizacija (struktūrinių funkcijų ir veiklos istorija), instituciniai galios santykiai (ideologija – biurokratija – mokslas) norminant kalbą.

Kalbos ideologijos ir jos skatinamos preskriptyvinės praktikos raidos analizė rodo, kad kalbos kontroliavimas buvo vienas iš sovietinės ideologijos funkcionavimo garantų, bendrosios ideologijos dalis. Manoma, kad reikia kontroliuoti, parinkti tam tikrus minties variantus kaip teisingus, o kitus atmesti kaip netikslus, klaidingus – ar tai būtų filosofija, politika, ekonomika, literatūra, ar kalba. Vienos tiesos žinojimas ir variantų neigimas buvo visuotinai diegta sovietinės minties konstanta. Kaip tik todėl vieno gerojo, taisyklingojo varianto išskyrimo principas taikytas ir kalbai (kalboms) reguliuoti; buvo parenkama, kas taisyklinga, o po to kontroliuojama, ar nenukrypta nuo patvirtintos kalbinės tiesos. Sovietmečiu dominavo *sinkretiška* preskriptyvinė kalbos suvokimo paradigma – po vienu standartine kalbos stogu buvo tempta rašomoji ir šnekamoji kalba, taip pat vos rašto pramokusio ir universitetą baigusio žmogaus kalba. Šnekamoji norma skirtumas nuo rašomoji nebuvo svarbus, ji reikalauta laikytis tiek, kiek ir rašomosios kalbos. Pavyzdžiui, pagrindinis kalbos praktikos žurnalas, kalbos kultūros institucija laikytina „Mūsų kalba“ tarsi išties visais pastebtais klaidas („vališiukšles“), joje vienatoniškai neskirti esminiai dalykai nuo smulkmenų, lygiai kertant per klaidas kalbantis važiuojant troleibusu ir mokykliniame vadovylyje, parduotuvės iškaboje ir marksistinės istoriografijos koryje. Taip pat kaip netinkama buvo griežtai atmetama miesto kalba (neretai vadinta tiesiog žargonu ar gatvės kalba) – paradoksalu, nes tai kaip tik buvo realiai stipriai janti, besiplečianti standartine kalba, gal tik ne visada atitikusi sunormintos kalbos vaizdą ar

ideal (augant miesto kalbos prestiž ir susiformavusias teigiamas nuostatas jos atžvilgiu rodo ir m s projekto eksperimentin s dalies tyrimai). Kaip matysime toliau, nors ilgainiui, jau Nepriklausomoje Lietuvoje, geros kalbos samprata imta šiek tiek keisti, pats kontroliavimo principas ne tik buvo išlaikytas, bet ir gerokai sustipr jo ir siteis jo.

Kaip min ta pradžioje (sk. 3.1.), lietuviškoje kalbos kult ros teorijoje esama vidinio prieštaravimo tarp to, kaip ji save apibr žia, ir to, kokiais epistemologiniais autoritetais – tradicin mis kalbos teorijomis – ji remiasi. Ji save apibr žia kaip *moksl*, kurio paskirtis – norminti ir ugdyti bendrin kalb , t. y. nustatyti, kas joje galima ar negalima, kas leidžiama ar neleidžiama vartoti. Didysis prieštaravimas yra tas, kad strukt rin kalbotyra, kuri kalbos kult rai yra moksliskumo garantas ir su kurios atsiradimu kalbotyra XX a. iš ties virto moksline disciplina (o visiems humanitariniams mokslams – moksliskumo modeliu), nuo ankstesn s kalbotyrin s tradicijos (bendr j normatyvini gramatik) skiriasi tuo, kad ji *aprašo*, o ne *vertina* kalb , t. y. ji yra griežtai deskriptyvi, o ne preskriptyvi. Taigi, pagrindiniu gidu kalbos kult ra pasirenka moksl , kuris visai nepritaikytas nei jos uždaviniams, nei siekiamiems tikslams. Tok pasirinkim galima aiškinti kaip siek save legitimuoti kit kalbotyros (ir ne tik) disciplin kontekste ir pa ioje visuomen je. B ti mokslu – tai gyti gali sakyti ties apie pasaulio reiškinius, šiuo atveju – kalb .

Šis vidinis prieštaravimas veik ir iki šiol veikia ir pamatini kalbos kult ros termin – *normos, sistemos* – sampratas. Nors paimtos iš strukt ralistin s kalbotyros konteksto, teoriniame ir praktiniame kalbos kult ros diskurse jos paslap ia gauna visai ne strukt ralistin reikšm . Tiksliau, kalbos kult ros kontekste j reikšm išskysta ir ima svyruoti tarp strukt ralistin s (mokslin s) ir ikistrukt ralistin s (ikimokslin s) sampratos. Strukt ralizme vartojam *realios normas*, arba normos kaip visuotin s, prastos vartosenos, samprat (plg. anks iau min t Prahos mokyklos siekin) dažnai išstumia, užgožia *idealios normas*, arba kodifikuotos normos kaip vienintelio teisingo varianto, samprata, kuri artima normatyvini gramatik diskursui. Užuot ryškinus ši norm skirtum , aiškinius j tarpusavio santyk , tas skirtumas naikinamas antrosios (idealiosios normos) naudai. kalbos kitim lietuvi kalbos normintojai ži ri veikiau kaip XIX a. filosofuojantys kalbininkai, ieškoj indoeuropie i prokalb s – aukso amžiaus kalbos, sivaizduojamai visiškai taisyklingos ir be joki išim i – kurios atžvilgiu v lesn s indoeuropie i kalbos tebuvo degradavusios, žlungan ios formos. To meto istorin -lyginamoji kalbotyra buvo dar persipynusi su mitologija ir pseudofilosofija. Kai kurie jos atstovai (A. Schleicheris) kalb suvok kaip gamtin organizm , kuris gimsta, auga ir miršta, o r pinim si ja prilygino sodininkystei. Atrodo, kad istorin gramatika (neogramatikiai), atradusi ir išk lusi lietuvi kalb kaip mokslininko žvilgsnio vert objekt , lietuvi kalbotyros tradicijai dar nuo Jablonskio laik buvo ir teb ra artimesn nei jai pasipriešinusi strukt rin kalbotyra.

Bendrin s lietuvi kalbos normintojai ir dabartin lietuvi kalbos raid pateikia kaip XIX a. romantikai: kalba vien degradoja ir jai nuolat gr sia mirtis (kaip kitoms mirusioms balt kalboms), vienas pagrindini degradavimo šaltini – kontaktai su kitomis kalbomis, tod l kalb reikia ginti – ne tik nuo užsienio, bet ir nuo sav prieš , kuri daug ja, j reikia nuolat priži r ti ir kontroliuoti – tai vienintelis išsigelb jimas. Pavartotos kaip argumentai, kalbos normintoj metaforos atrodo autoritetingos ir neatremiamos, šiandien jas mielai perima viešojo metakalbinio diskurso aktyvistai,

be kita ko, vairios visuomeninės organizacijos, drauge su normintojais reikalaujančios politinio kalbos klausimų sprendimo. Tiek sovietmečiu, tiek dabartinais laikais remiamasi tais pačiais argumentaciniais pagrindais: tautos ir kalbos vienybės, ištikimybės tautai, bendrinės kalbos kaip nepasiekiamo, bet siektino idealo, ypatingos svetimos kalbos grėsmės lietuvių kalbos savitumui, prievolės paklusti kalbininkų autoritetui postulatais. Šiuos *locus communis* teiginius galima vardyti kaip būdingiausius vyraujančią bendrinę lietuvių kalbos ideologiją. Pastebėtina, kad, palyginti su tarpukario kalbos normintojų retorika, nuo sovietmečio ji gauna vis tirštesnį disciplinuojant atspalvį ir irzlumo toną (domu, kad lietuvių kalbos normintojų nepaisoma netgi terminijos neutralumo principo, kaip kalbotyros terminai parenkami neigiamos konotacijos žodžiai).

Tiek metalingvistiniame diskurse, tiek kalbos praktikoje vadovaujamosi idealistine nuostata, atsiradusia iškreiptai suvokiant strukturalistinę perspektyvą. Kodifikuojant bendrinę kalbos vartoseną (realias normas), siekiama ją maksimaliai priartinti prie sistemos. Kadangi sistemoje nėra variantų (tai sistemos kaip kalbėjimo abstrahavimo sąlyga), ji vengiama ir vartosenoje. Tiesa, lyginant su sovietiniais laikais, požirius bendrinės kalbos variantiškumą šiandien kiek keičiasi: pripažinta, kad variantų buvimas nekelia pavojaus bendrinei kalbai; variantiškos tapo netgi kalbos klaidos (buvo imtasi jas hierarchizuoti nuo didžiųjų iki mažųjų).

Lyginant kalbos kultūros teoriją nuo sovietinio laiko, kai ji buvo suformuluota, iki mūsų dienų, bene labiausiai pasikeitė požirius bendrinės kalbos. Tai neabejotinai susiję su bendrinės kalbos vartotojų skaičiaus padidėjimu ir vartojimo aplinkos išsiplėtimu. Seniau apribota vieša monologinė komunikacija ir, atitinkamai, rašytine bei sakytine-monologine forma, dabar teoriškai pripažįstama ir šnekamoji privačioji bendrinės kalbos atmaina, jai taikomi ne tokie griežti reikalavimai kaip pirmajai. Taigi, imta skirti bendrinę kalbą griežtąja ir plačiąja prasme. Vis dėlto apskritai radikali pokyčių kalbos kultūros teorijoje, lyginant sovietinius ir Nepriklausomybės laikus nevyko. Santykis tarp sovietinės ir šiuolaikinės lietuvių kalbos kultūros būtų galima apibendrinti kaip dominuojanti idėja ar nuostata persistimimui nuo mąstymo (diskurso) centro periferijai, ir atvirkščiai. Kai kurie periferiniai dalykai, būvę sovietinėje kalbos kultūros teorijoje, pasistmėjo centrui: bendrinės kalbos atmaina, variantiškumo pripažinimas; bendrinės kalbos siejimas su prestižu bei tautos vaizdžiu; kai kurių bendrinės kalbos normų prilyginimas teisėtoms, už kurių nesilaikymą numatytos piniginės bausmės; kritiškai vertintos puristinės tendencijos sustiprėjimas (kalbos grynumo kriterijui buvo suteiktos didesnės teisės). Ir priešingai, kai kurios idėjos, sovietmečiu būvusios centre, Nepriklausomybės laikais pasistmėjo periferijai: variantiškumo neigimas virto kalbos klaidų skirstymu į variantus; sumažėjo siekis reguliuoti šnekamąją „buitinę“ kalbą, pripažinta teisėtai vartoti skirtingas kalbos atmainas skirtingose aplinkose. Kaip matysime toliau, kalbos reguliavimo praktikos šie pokyčiai toli gražu nesušvelnino.

Kalbos politikos ir institucijų istorinis tyrimas rodo, kad pagrindinio tiriamojo laikotarpio pradžioje, 7 deš., kalbos srityje komunistų ideologai daugiausia dėmesio skyrė sistemingai kovai „su nacionalizmo apraiškomis“, kas reiškė ypatingą dėmesį lietuviškos rašybos „politini“ klausimų sutvarkymui pagal rusų kalbos pavyzdį, viešojo kalbėjimo ir administravimo kalbos tikrinimui (susirinkimai, spauda, mokslo ir administravimo terminai). Ilgainiui imtasi vis didesnę socialinę kontrolę – kalbos politikos rėpėstis išsiplėti iš rašytinio (pirmiausia – literatūrinio, vadovų linio,

laikraštinio) teksto kasdienio gyvenimo, vartojimo, laisvalaikio erdvė. Šnekamojo srauto ir toki smulkie dalykinie užrašai, kaip etiketės ar valgiarašiai, kontrolės idėja sovietmečiu išprovokavo su oficialia ja represine praktika koreliuojant socialines akcijos mastus. Brežnevo epochoje prasidėjo kalbos tikrinimo „reidai“ laikytini politinis minčių kontrolės, policinės valstybės veikimui artimu modusu, kai tiesiogiai kišamasi kasdienybę sekant ir – eventualiai – persekiojant bet kur visuomenės nary.

Ypač 8-uoju dešimtmėčiu ryškiai „kultūringumo“ imperatyvas, kalbos grynumas imtas sieti su moraline (socialisto) pareiga, o nukrypimas nuo jo laikytas grėsmė viešajai tvarkai ir stabilumui. Prie preskriptyviosios normos buvo tarsi prikabinatas ir moralinis atsakomybės aspektas – kultūra. Vartoji nesunormint variantą, vadinasi, nesilaikai kalbos kultūros reikalavimų, vadinasi, esi nekultūringas, vadinasi, esi nemoralus. Tokiu būdu norminamo kalbos varianto vartojimas ar nežinojimas buvo kone prilygintas moraliam ar amoraliam elgesiui. O komunizmo statytojai turėjo būti „moraliai stabilūs“ (). Būtent sovietmečiu išrasta ir tvirtinta „dvasios skurdo“ sąvoka – ji taikyta ir nesidomintiems sovietiniu menu, „pataikaujantiems supuvusiems Vakarams“, ir nepaisantiems kalbos taisyklių.

Pastebėtina, kad būk k rimo pradžioje asmeninis lingvistinis atsakomybės taip pat turėjo moralinį pareigos vertę, tačiau autoritetas buvo asmeninis, o ne institucinis, ir veikė pirmiausia kaip pavyzdys, kur orientuojasi apsišvietę asmenys. Toks kalbos suvokimas negalėjo kalbos tvarkymo siūlymą paversti viešą gyvenimą kyriai reguliuojančia priemone – apeliuota asmeninis susipratimas ir privačias pastangas atsisakyti tam tikrų proibių bei suformuoti naujus.

Sovietų Lietuvos administracijai visu sovietmečiu pirminis ir galutinis autoritetas (ir išorinis, ir vidinis) visai klausimais buvo Maskva: kaip daroma ten, žinėjome, turėjome kartoti, stengsimės gėdžioti ir biurokratai, ir ideologai, ir mokslininkai. Kaip ir tas buvo (daroma) su rusų kalba, taip ir tas turėjo būti ir su lietuvių – toks buvo pamatinis partinis rėpėstis. Reikia pripažinti, kad lietuvių kalbininkai, net ir traukti formalias kalbos reguliavimo institucijas, nelabai veržėsi priimti šio požirio, neengdavoginti kalbos mokslo kompetencijos ribas, nors ir nesileisdami opozicijai ideologijai. Tačiau, bent jau LKK, pirmiausia buvo dirbamas administracinis, o ne mokslinis darbas, o susidurus moksliniams ir ideologiniams argumentams paprastai nulemdavo pastarieji. Per paskutinius 15 sovietų valdžios Lietuvoje metus galima stebėti polinką kalbos standartizavimo klausimus kelti ir spręsti planinio valstybinio kio, kolektyvistinės pasaulžirios ir biurokratinio administravimo principais.

Sunku pasakyti, ar tautiniai idealistai kalbos gerintojai sovietmečiu rinkosi tokias organizacines ir raiškos formas, kokias sankcionavo oficialusis diskursas, ar totalitarinis sovietų režimas pasitelkė kalbos kultūros idėją kaip minčių kontrolės mechanizmo segmentą, „prijaukinant“ visuomenę, ypač kultūrininkus, prie kitos sistemos dalies ir kuriant rėpesio tautiniais reikalais iliuziją. Vis dėlto, nors iš pažiūros šios prielaidos alternatyvios, jos nesutampa tik tuo, ar didesnė iniciatyva priskiriama kalbininkams, ar komunistų partijos vadovybei, nes poveikis, kurį dėl bolševizmo ir kalbos norminimo praktikos interferencijos anuomet patyrė žmonės, vargiai gali būti interpretuojamas atsižvelgiant galios subjektų intencijas.

Prieškario ir laisvojo pasaulio kalbininkai suvokė, kad kalba ir kalb jimas egzistuoja kaip iki galo nepažinti ir nesukontroliuojama tikrovė. Normos nusistato kalboje/kalb jime, kalbininkai po to jas fiksuoja, kodifikuoja, vertina. Vėlyvojo sovietmečio lietuvių (kaip ir rusų) kalbakultūrininkai jau yra (tarsi automatiškai) išgyvenę iš pradžių: nėra normos be kodifikacijos, nėra kalb jimo be kalbos tik kaip formalios sistemos, apibrėžtos ir suvoktos kalbos mokslo visos visuomenės vardu ir vardan. Sovietmečio normintojų diskurse fiksuojama klasikinė (tik sovietišškai nuspalvinta) pozityvistinio preskriptyvizmo nuostata: tikrovė pažintina atskleidžiant joje viešpatuojančius dėsnius ir tada mokslininko specialisto atitinkamai patvarkytina ten, kur taisyklės nesilaikoma.

Reikia pabrėžti, kad preskriptyvus vienodumo siekimas yra universalija, jis laikomas fundamentiniu, natūraliu kalbinio nacionalizmo poreikiu, tam tikru politiniu instinktu (plg. Blommaert, Verschueren 1998: 206). Tas pats pasakytina ir apie autentiškumą, kalbos politikoje pasireiškiant kalbos gryninimo iniciatyvomis ypač nacionalinio atgimimo, nacionalizmo suaktyvėjimo laikotarpiais, neretai tam reikalui susivienijant skirtingoms politinėms kryptims (plg. Coulmas 1989: 187, 191). Taip pat universalu, kad preskriptyvizmą skatinantis politinis atsiskyrimo poreikis ypač būdingas vėlyvoms, dominuotoms bendrinė kalbų ideologijoms. Šia prasme lietuvių bendrinės kalbos ideologija yra natūralus, nors ir akivaizdžiai užkonservuotas produktas. Vis dėlto kai argumentu „visuomenės/tautos vardan“ dar ir šiandieninėje Lietuvoje pagrindžiama nuolatinio kalbos reguliavimo ir vidinio bei išorinio purizmo praktika, tai yra kai kas daugiau nei 19 a. kalbinio nacionalizmo palikimas.

Atkūrus Nepriklausomybę daug dėmesio skirta atkurti lietuvių kalbos teisėtumą visas vartosenos srityse. Šiuo laikotarpiu itin suaktyvėjo kalbos gryninimo iniciatyvos – tiek nuo rusų kalbos, tiek nuo globaliosios anglų kalbos. Be to, imta reikšti nusiskundimų, kad laisvoje valstybėje per mažai kontroliuojama kalbos vartoseną, kad randasi pernelyg daug spontaniško, nereguliuojamo viešojo kalb jimo, viešojoje vartosenoje ryškėja normintojams atrodantis nepageidautinas variantiškumas. Matyti, kad laisvąjančioje valstybėje kalbinė praktika mėtanti nuo iki šiol prasto ir nekvestionuoto kalbos homogeniškumo idealo; tai pasakytina tiek apie rašytinį kalbą, tiek apie sakytinį žiniasklaidą (plg. projekto žiniasklaidos kalbos raidos tyrimą). Šiuo laikotarpiu normintojų puoselėjamas kalbos standartas ypač atsiskleidžia kaip idealizuotas, apyrealiai pasiekiamas tik mažam gyventojų sluoksniui.

Praėjus dviem Nepriklausomybės dešimtmečiams ideologinio iššūkio kalbos politikos srityje nepastebėtai: valstybės kontroliuojamos kalbos kultūros idėja yra išlikusi iki mūsų dienų ir kalbos vairovė iki šiol traktuojama kaip būk žalojimas. Paradoksalu tai, kad saugodami gimtą kalbą kaip autentišką tikrovę, dažnai apeliuodami lietuviškos raštijos „tėvų“ palikimą, kalbininkai tapo „kalbos draugininkais“, kurie griebiasi visuomenės atžvilgiu beveik tokių pačių kontrolės priemonių, kokias praktikavo sovietinio perauklėjimo ir cenzūros aparatas. Vienintelis raidos iššūkis, kuris lygiškai galima apčiuopti, yra Nepriklausomybės pradžioje vykusių oficialus valstybės kontrolės instituto perdavimas kalbos normintojams ir dar labiau sugriežtinta viešosios kalbos kontrolė.

Nepriklausomybės laikotarpiu iš ties išplėtojama institucinė priežiūros sistema ir numatoma dar ir baudžiamoji atsakomybė lietuvi kalbos vartotojams. Ideologizuotas ir politizuotas teisinis ir viešasis metakalbinis diskursas neabejotinai nurodo sovietmečio palikimą. Visiškai suprantama, kad 1992 m. paskelbtos atkurtosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14 straipsnyje teigiama: „Valstybinė kalba – lietuvi kalba“, tam būta istorini ir politini priežastis. Šia Konstitucijos eilute numatoma teisė ir pareiga Lietuvos valstybėje viešajame gyvenime vartoti lietuvi kalbą. Tai pati samprata matyti Lietuvos Respublikos Valstybinės kalbos statyme (Kalbos statymas 2002 (1995), kur pirmiausia pabrėžiama, kad Lietuvos valstybės administravimo, teismų, verslo, švietimo etc. kalba yra lietuvi, o ne kita kalba. Tačiau šis statymas buvo trauktas dviprasmiškas skyrius „Valstybinės kalbos taisyklingumas“ (IX sk.), susiaurinantis Konstitucijoje numatytą teisę ir pareigą Lietuvoje vartoti lietuvi kalbą ir traktuojantis valstybinę kalbą jau ne kaip lietuvi (o ne kitą kalbą) apskritai, bet kaip išimtinai „taisyklingą“ kalbą. Be to, būta ne sigaliojusi teisė kros iniciatyvų, kurios praktiškai reikšt visišką reguliacinio akcento perstūmimą nuo *lietuvi kalba kitiems prieš normin lietuvi kalba saviems*, nuo *teis Lietuvoje kalbėti lietuviškai prieš pareigą kalbėti lietuviškai taisyklingai*.

Lingvistiškai žiūrėnt, kalboje taisyklinga yra tai, kas atitinka iš vartosenos matomas tai kalbai būdingas gramatikos taisykles, dėsnius, polinkius. Netaisyklingos šiuo požiūriu gali būti besimokančiojo vartotojo kalboje pasitaikančios formos ar konstrukcijos (dažniausiai todėl, kad pritaikoma ne ta taisyklė, ne ta paradigma), taip pat „netaisyklingi“ gali būti sūmoningai, stilistiniais sumetimais sukurti nukrypimai nuo kalbos dėsnių. Valstybinės kalbos statyme naudojama ne lingvistinė, o politinė ir ekonominė galios tikslais ideologizuota, preskriptyvi taisyklingumo samprata: (1) lietuvi kalbos prestižas ir kontrolė laikoma valstybės reguliavimo objektu; (2) taisyklingum apibrėžiama ir normos aprobuoja valstybės galiota institucija, besiremianti mokslo autoritetu; (3) vis pagrindini valstybės funkcionavimo srityje (administravimo, švietimo, žiniasklaidos) veikėjams numatoma prievolė vartoti instituciškai aprobuotą kalbą ir baudžiamoji atsakomybė už šios prievolės nevykdymą. Lietuviškoji kalbos priežiūros sistema, iš esmės veikianti kalbotyros mokslo vardu, aiškiai kertasi su šiandienine kalbotyros nuostatomis, moksliniu argumentu, kad ideologizuoti kalbos vaizdiniai netapatintini su kalbos, kalbėjimo prigimtimi ir struktūra.

Šiame kontekste dėsningai atrodo mėginimai kalbos vartotojus siekti apkrauti dar ir stilingos raiškos pareigojimu: „visi, kurie viešai lietuvi kalba kreipiasi visuomenė, privalo laikytis lietuvi bendrinės kalbos normos ir stiliaus reikalavimų“ (2001 m. teiktas, tačiau nepriimtas statymo pakeitimas, IXP-608. 2001). Pastebėtina, kad (lygiai kaip sovietmečiu) atkros Nepriklausomybės išliko pretenzija ir privataus gyvenimo srityje. Pavyzdžiui, dar pirmuosiuose VLKK nuostatuose jai pavedama „rūpintis visuomenės kalbos kultūra – kalbos būkle ugdymo staigose, spaudoje, radijo ir televizijos laidose, mokslo veikloje, viešajame gyvenime ir kitose srityse“ (I-515. 1994); panaši nuostata išliko po dešimtmečio priimtoje kitoje nuostat redakcijoje (IX-2232. 2004). Kadangi viešasis gyvenimas jau pamintas, už miglotos frazės pabaigos aiškiai slepiasi asmeninis laukas.

Valstybinės kalbos statyme taikomu lietuvi kalbos konceptu remiasi visas pluoštas papildomų, taip pat teisiškai saistanti baudžiamąjį lietuvi kalbos kontrolės instrumentų, tarp jų, Valstybinės

kalbos inspekcijos viršininko 2005 m. patvirtinti „Valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo kontrolės principai, kriterijai ir jų taikymo metodika“ (Kalbos kontrolės principai 2005). Pastarajame dokumente valstybinė kalba, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje traktuojama plačiau kaip apskritai lietuvių, o ne kita kalba, jau visiškai vienareikšmiškai tapatinama vienu su institucinei aprobuotais taisyklių rinkiniu. Na, o iki šiol plenarinio posėdžio priėmimo „Valstybinės kalbos konstitucinio statymo“ 4 straipsniu „Asmenų kalbinės teisės ir pareigos“ numatoma reglamentuoti, kad kiekvienas pilietis „turi mokėti lietuvių kalbą ir ją gerbti“ (XIIP-558. 2013). Nors iš pažiūros tai gana aptakiu formuluotai, tačiau turint galvoje nuostatą, pagal kurį „[...] fiziniai asmenys, pažeidę šio statymo reikalavimus, traukiami atsakomybės statymu nustatyta tvarka“, o „vykdymą kontroliuoja Valstybinė kalbos inspekcija“, peršasi klausimas, kaip *pagarba* būtų interpretuojama ir koks *gerbimo* – moralinės kategorijos – santykis su *bendrine, taisyklinga, sunorminta* kalba ir kitomis kalbos atmainomis.

Nepriklausomybės laikotarpiu domiai plėtojasi kalbininko – kaip institucinio autoriteto – (si)teisinimas. Lietuvių kalbos statusas neabejotinai priklausė tiems tautiškai ir valstybiškai jautriems klausimams, kuriuos keldamas Sąjūdis laimėjo 1990 m. rinkimus. Naujoji valdžia niekaip nepajėgė greitai pakeisti viso sovietinio administracinio aparato, bet stengėsi nepalikti jo rankose bent jau tauri, kurios buvo ideologiškai jautrios ir 1988–1989 m. laikytos svarbiausiais totalitarinės okupacinės sistemos kritikos taikiniais. Pasižymėjusį dininkai, dažniausiai jauni žmonės, tapo ekologijos, paminkloaugos, švietimo raktiniais figūromis. To niekaip nepasakysiu apie 1990 m. birželį sudarytos VLKK sudėtį, o ypač apie jos vadovybę. Kitaip tariant, pirmaisiais Nepriklausomos valstybės teisiniais aktais buvo legitimuoti visi kalbininkai, turįs akademinį pasiekimą, pilietiniai kredencialai, tuo patvirtintas jų ankstesnės veiklos norminant kalbos teisingumą ir taisyklumą, atsakyta ne tik personalinės desovietizacijos, bet ir tvarkybos principų peržiūrėjimo valdžios valia.

Tiek minimalūs svarstymai diskutuojant 1995 m. statymo projektą (II-930. 1994), tiek vėlesni aktai leidžia daryti išvadą, kad kalbinio režimo detalūs politikai buvo paliktos VLKK žinios suteikiant šiai „mokslininkų institucijai“ santykinę autonomiją. Ypač pavaizduota, kad 2003 m. „Valstybinės kalbos politikos 2003–2008 m. gaires“ Seimas patvirtino, kiek nepakeičius tuometės VLKK pirmininko pateikto projekto (plg. IXP-2468. 2003; IX-1595. 2003). Kai ŠMKK posėdžio lyg pasiekdavo reikalavimai atleisti VLKK vadovą, atšaukti VLKK nutarimus ar pačiam Seimui imtis spręsti viešuosius ginčus keliančią kodifikacijos ir kalbinio režimo klausimą, aiški parlamentarų dauguma tam nepritardavo (ŠMKK-106-P18. 2008; ŠMKK-106-P-21. 2011).

Kai bijoma ir nepasitikima – tiek iš išorės neva besibraunantiais svetimais, tiek nepakankamai taisyklingai kalbančiais savais – administraciniai gali stiprinimas ir sankcijų griežtinimas yra labiausiai tikėtinas pokolonijiniame raidos stadijoje esančios valstybės atsakas. Teisėkros raida liudija, kad kalbos režimą realizuojančių institucijų kėrimas ir plėtra buvo vienišas, net geometrinės progresijos masto protarpiais gijęs procesas. Po Nepriklausomybės atkūrimo performuotoji VLKK neilgai liko visuomeniniais pagrindais dirbanti žmonių grupė. Jei Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1990 m. rudenį pavedė „Reikalavimus valdybai finansuoti Valstybinės lietuvių kalbos komisijos darbus pagal pateikiamus finansinius dokumentus iki 10

tačiau kšt. rubli “ (I-517. 1990), kas buvo išties kukli suma, tai 1995 m. pavasario Seimo pirmininko potvarkis, nustatantis VLKK pirmininko pareiginės algos koeficientą „12,5“ buvo momentas, kai VLKK galutinai tapo standartine biurokratine valstybės institucija (LRSP-307. 1995). Po poros metų pasikeitus valstybės tarnautojų atlyginimams ir įvairių pagrindams (bazinėms nesinėms algai), nustatytas naujas VLKK pirmininko koeficientas „34“ (LRSP-22. 1997), o tai *de facto* reiškia, kad komisija pagal atlyginimą, o drauge ir tarnybinį statusą prilyginta reikšmingiems valstybės departamentams.

Galbūt galima manyti, kad tokia raida buvo neišvengiama jaunai respublikai pereinant mažiau spontanišką viešąjį reikalavimų administravimo būklę. Vis dėlto kalbinis reikalavimų reguliavime ryškiai janti tendencija atriboti siaurą pašvęstą ratą nuo visų gimtakalbių vargiai paaiškinama ir pateisinama vien VLKK ir VKI traukimu valstybės aparato rutinai.

Akivaizdžiausias minėtos tendencijos indikatorius – VLKK sudėtis. Nors kelis kartus keitėsi VLKK dydis ir narių parinkimo procedūra, profesionali kalbininkų ir kitų kalbos vartotojų proporcijos kaita yra daugiau nei iškalbinga. Pirmoje po Nepriklausomybės atkūrimo sudarytoje VLKK pastarieji sudarė beveik pusę (ATP-I-294. 1990). Tuo metu buvo tarsi savaime suprantama, kad rašytojai, leidėjai, žurnalistai, terminologija besidomintys ir tikslieji sričių mokslininkai ir inžinieriai, už oficialią dokumentaciją atsakingi valdininkai ir kiti visuomenės atstovai nuomonę kalbos politikos formuojančioje institucijoje yra svarbi. Vėlesnės komisijos sudėtyje nuosekliai mažėjant nekalbininkų galiausiai jį telikę du, t. y. vos dešimtadalis (X-700. 2006; XI-2035. 2012).

Ironiška, kad autonominiams *politiniams* gali VLKK pavidalu lietuvių kalbininkai išsikovojo tik nepriklausomoje Lietuvoje, bet supratimą, kaip tai gali gyvendinti ir taikyti, atsinešė iš sovietų valdžios bei tvarkos. Kažkuria prasme, – sumažėjus, o perestrojkos karštyje ir nusilpus ideologinei (ar tiesiog administracinei) kalbininkų atliekamo norminimo darbo globai, užsakymui, kontrolei – komunistinės valdžios turėtasis galios monopolis bemaž netyčiomis pasiliko kalbininkams, kurie, kitaip nei sovietų Lietuvos administratoriai, turėjo ir aiškius interesus, ir pakankamai kompetencijos tvirtinti lietuvių kalbos politiką. Gal ir nėra ko stebėtis, kad valstybinė lietuvių kalbos tvarkyba radosi dar politinės nelaisvės sąlygomis: juk ir Sąjūdžio veikiau sovietinėje nei antisovietinėje aplinkoje. Tačiau tikrai nei atsitiktinumas, nei nereikšminga aplinkybė yra tai, kad šis radinys buvo suvoktas kaip natūralus procesas, o susikūrus bei sitvirtinus Lietuvos valstybei politinis rėpėstis lietuvių kalba paį besirūpinanti jį ir toliau kildinamas iš sovietinės epochos.

Mes puikiai žinome, kad esama sričių, kurios naujai radosi kartu su nepriklausoma Lietuvos valstybe, – pradėdant užsienio politiką, baigiant valstybės išorinę apsaugą. Žinome ir tai, kad daugelis viešojo gyvenimo sričių buvo paveldėtos iš sovietinio laiko, tad teko jas permąstyti, pertvarkyti, pažadinti transformacijas ar net deformacijas. Vienur tai vyko skėmingiau, kitur – nelabai. Tačiau *tokio* nesiryžimo permąstyti ar tiesiog apsisprendimo nepermąstyti, kaip yra nutikę lietuvių kalbos tvarkybos srityje, tikrai reikėtų paieškoti. Institucinis stinumas gal ir galėtų būti „skaitytas“ kaip apsidėdimas ar nesusipratimas, jei ne intelektinis, dvasinis stinumas, kai lietuvių kalbos norminimo ir tvarkybos pamatai taip ir liko ant klampaus „kaip mes tada išsaugojome lietuvių kalbą“ grunto.

Lietuvių kalbos kontrolės apimtys ir būdai, teisinis prievola vartoti kodifikuotas formas, kalbininko, kaip kontrolieriaus, vaidmens absoliutinimas, mokslininko bendradarbiavimas kuriant ir palaikant kalbos ideologijas Lietuvos daro unikali ne vien Europos kontekste. Iš kalbos ideologijų raidos nuo sovietmečio iki mūsų dienų matyti, kad „geros kalbos“ samprata yra politinis idėja, panaudojama kaip galios ir kontrolės instrumentas.

Daugiau apie šios projekto dalies tyrimus žr. Balokaitė 2014; Raila, Subačius 2012a, 2012b; Šepetytė 2012a, 2012b, 2012c, Tamaševičius 2011, Vaicekauskienė (red.) (rengiama).

5. Išvados

Nors viešajame diskurse neretai pasitaiko apibendrinantys teiginiai apie lietuvių kalbą ir kalbos standartizavimą, kalbos atmainos prestižą sovietmečiu ir mūsų laikais, iki šiol sistemingų lyginamųjų tyrimų šia tema nebuvo atlikta. Šio projekto metu pirmą kartą lietuvių kalbotyroje vykdyti (tarpdisciplininiai) tyrimai leidžia pagrįsčiau vertinti lietuvių kalbos ir kalbotyros tapatybės kaitą, standartizavimo ideologijos prigimtį ir vaidmenį Lietuvos kalbinėje bendruomenėje.

1. Moksleivių nuostatų tyrimai parodė, kad *su moningai* aukščiau reitinguojama savo krašto tarmė, *pas moningai*, eksperimentais išgavus vertinimą, gauna akivaizdžiai mažesnį socialinį vertumą. Sunku pasakyti, kada prasidėjo šis su standartizavimo ideologija susijęs nestandartinis atmainos nuvertėjimo procesas, tačiau mūsų tyrime jis užfiksuotas ir laikytinas akivaizdžiu faktu, kad, tarminis kodas gretinant su netarminiais pagal už vietos normų ribas išeinančias socialines vertes, tarmė turi mažesnį mobilumą; ji riboja ir ryškus kaimietiško stereotipo. Aukštesnė moningi normintojų peikiamos Vilniaus kalbos reitingai atitinka mūsų kalbos bendruomenėje šiandien prastą geriausios kalbos vaizdinį, kai Vilniaus kalba tapatinama su bendrine kalba. Neturint lyginamųjų ankstesnių tyrimų duomenų negalima interpretuoti tokių nuostatų kaip vertybinio *l žio*. Vis dėlto manytina, kad jos bus susiformavusios per ilgą laiką dėl laujančio sostinės prestižo, jos lituanizavimo, metropolizacijos, ekonominių ir kultūrinių išteklių sutelkimo. Kalbotyros vertinimo eksperimentais taip pat patvirtinta auganti tolerancija netarminis kilmės variantiškumui ir galimas geriausios kalbos sampratos ribų plitimas. Tyrimas parodė, kad Vilniaus kalbos bruožai suteikia kalbotyrai aukštesnio statuso ir kompetencijos savybių nei kitų Lietuvos miestų kalbos bruožai ir ne mažesnę ar net didesnę socialinį patrauklumą kaip kitų bruožai. Tai reiškia, kad mūsų bendruomenėje regioniniai etnografiniai judėjimai nėra paskatinę standartizacijos procesą, regioninė kalba netampa konkurencingu normos traukos centru vietos jaunimui. Moksleivių nuostatų tyrimo rezultatai veikiausiai vertintini kaip demotizacijos proceso išraiška, kai „vienos geros kalbos“ ideologija išlieka, tačiau standartas stratifikuoja, jo turinys papildomas nestandartinis kalbos bruožais, kad galėtų tarnauti tam tikros (šiuolaikiškos, jaunatviškos) socialinės tapatybės reikšmei. Būtent pastarąjį standartinis judėjimo procesas, kai tikima, kad egzistuoja geriausia kalba, o iki tol žemos indeksinės vertės (paprastai didmiesčio kalbos) bruožai gauna aukštą vertę ir tampa asocijuojami su geriausia kalba, tyrimai rodo šiandien vykstant ne vienoje Europos kalbos bendruomenėje.

2. Moksleivių nuostatų tyrimo duomenys dera su žiniasklaidos tyrimo išvadomis – kai kurie Vilniaus kalbai būdingi bruožai yra jau 50 metų būdingi žiniasklaidai ir ji vartosenos dažnumas

auga. Tyrimai patvirtino, kad žiniasklaidoje vyksta kalbos neformaliojo proceso ir tai susiję su pačios žiniasklaidos raida. Lyginant su sovietmečiu padidėjo pokalbių laidų ir vedų, žymybės ir vaidmuo rodo perėjimą nuo surežisuotos ir monologinės prie spontaniškesnės, dialoginės ir komercializuotos viešosios erdvės. Interaktyvumo erdvių žiniasklaidos kalboje per 50 metų nuosekliai daugėja neformalių kreipinių formų, juoko atvejų, nenorminių ir ekspresyvių šnekamosios kalbos leksikos, rašytinės kalbos rėmus netelpančių sintaksinių konstrukcijų; kalbos spontaniškumą rodo didėjantis persidengiančio kalbėjimo ir pertraukiamumo skaičius. Vis dėlto pabrėžtina, kad, nors šnekamosios kalbos atspalvų turinti leksika laikytina ryškiausia žiniasklaidos neformaliojo apraiška, koliokvializmo vartosenoje visai laikotarpiams aptikta itin nedaug; neformaliojo proceso, kokius fiksuojami rusų kalbos tyrimams viešajai erdvei nebdingi. Taip pat paaiškėjo, kad kai kurie normintojai sėmiami kalbos faktai yra signalai lietuvių kalbos sistemos dalis ir funkcionuoja vartosenoje jau keliadešimt metų, vadinasi, vartotojams yra tikslingi konkrečioje komunikacinėje situacijoje. Dešimtmiais nekintanti standartizavimo ideologija sakytinai žiniasklaidoje vis dėlto ne tvirtino idealios lietuvių kalbos modelio; grynos norminės tarties vartosenoje neaptikta nė vienu laikotarpiu ir net profesionaliųjų kalbų kalboje. Jei iš tiesų retėjanti kai kurių norminių variantų vartoseną nulemta auganti Vilniaus kalbos vaidmens (taigi ir Vilniuje besiformuojanti su kaimo kalbomis konkuruojanti kalbos atmaina), šis reiškinys turėtų būti prasidėjęs gerokai anksčiau nei mūsų dienomis, nes kodifikuotieji variantai veikiausiai niekada nebuvo viešosios, arba realiosios bendrinės, kalbos faktas.

3. Lietuvių kalbos bendruomenė veikiant vertybių ir kalbos kaitos procesams, kalbos standartizavimo ideologija nesikeičia. Lietuviškajai kalbos kultūrai būdingas vidinis prieštaravimas: apibrėždama save kaip *mokslą* ji nesivadovauja mokslui privalomu deskriptyvumo kriterijumi, todėl *normos*, *sistemos* sampratos teoriniame ir praktiniame kalbos kultūros diskurse neretai gauna ikimokslinį, artimų normatyvinių gramatikos diskursui sampratų. Lietuviškoji kalbos priežiūros sistema, iš esmės veikianti kalbotyros mokslo vardu, aiškiai kertasi su šiandienine kalbotyros nuostatomis, moksliniu argumentu, kad ideologizuoti kalbos vaizdiniai netapatintini su kalbos, kalbėjimo prigimtimi ir struktūra.

4. Lietuvių kalbos ideologijos ir preskriptyvinės praktikos raidos analizė leidžia teigti, kad dabartinei lietuvių kalbos politikai būdinga valstybės kontroliuojamos kalbos kultūros idėja yra paveldėta iš sovietų tvarkos ir išlikusi iki šiol nepersitvyrę. Nors sovietmečiu preskriptyvizmas turėjo iš kaimo laiko perimtus bruožus (kadaise iš tiesų komunikaciškai ir kultūriškai funkcionali), jis gavo specifinį sovietinį pavidalą, pasižymint normos teorijos atotrūkio nuo praktikos, kalbos standartizavimo klausimų sprendimu biurokratinio administravimo principais. Prieškario kalbininkams būdingas susitarimo siekis, asmeninės (moralinės) atsakomybės prieš visuomenę, grožinės literatūros svarbos suvokimas, imponavimas asmenybe, sovietmečiu pakeičiamas privalomai diegiamas vieningos kalbininko institucijos autoritetas, anachronistinis kalbininko kaip kalbos draugininko vaidmens sureikšminimas. Pirmaisiais Nepriklausomos valstybės teisiniais aktais buvo patvirtintas ankstesnės normintojų veiklos tęstinumas, atsisakyta ne tik personalinės desovietizacijos, bet ir tvarkybos principų perėjimo. Kalbos režimų realizuojanti institucija kaimas bei plačiau buvo vientisas ir net geometrinis progresijos masto protarpiais gijęs procesas. Tai galima vertinti kaip tipiską pokolonijinę raidos stadijoje esančių valstybės elgseną. Praėjus

dviems Nepriklausomybės dešimtmečiams ideologinio lietuvių kalbos politikos srityje nepastebėti: lietuvių kalbos kontrolės apimtys ir būdai, teisinis prievola vartoti kodifikuotas formas, kalbininko, kaip kontrolieriaus, vaidmens absoliutinimas, mokslininkų bendradarbiavimas kuriant ir palaikant politinį „geros kalbos“ idėjų kaip nereflektuojamą tabu klausimą ir galios instrumentą Lietuvos daro unikali ne vien Europos kontekste.

6. Rekomendacijos švietimo ir kalbos politikos formuotojams

VADAS

Nors viešajame diskurse neretai pasitaiko apibendrinami teiginiai apie lietuvių kalbą ir kalbos standartizavimą, kalbos atmainos prestižą sovietmečiu ir mūsų laikais, iki šiol sistemingų lyginamųjų tyrimų šia tema nebuvo atlikta. Šio projekto metu pirmą kartą lietuvių kalbotyroje vykdyti (tarpdisciplininiai) tyrimai leidžia pagrįsčiau vertinti lietuvių kalbos ir kalbotyros tapatybes kaitą, standartizavimo ideologijos prigimtį ir vaidmenį Lietuvos kalbinėje bendruomenėje.

Projektą sudarė trys stambios dalys:

- (4) šiuolaikinių moksleivių normos idealų ir požiūrio lietuvių kalbos vairov tyrimas,
- (5) sakytinės žiniasklaidos ir viešosios kalbos normų TV ir radijuje raidos tyrimas,
- (6) lietuvių kalbos ideologijų raidos, normos autoritetų ir institucijų istorijos tyrimas.

Su deskriptyviaisiais ir teoriniais tikslais siejamas taikomasis tikslas suteikti empirinius ir teorinius duomenis kalbos politikos plėtrai, parengti mokslinį pagrindą viešosioms diskusijoms apie kalbos norminimą Lietuvoje. Galiausiai, projektu siekta skleisti informaciją apie lietuvių kalbos standartizavimo ir kaitos procesus Lietuvos ir tarptautinei mokslininkų bendruomenei ir populiarinti tyrimo rezultatus platesniam adresatui.

Pirmąjį dviejų dalių tyrimai projekte buvo vykdomi kaip neformalaus 12 Europos šalių sociolingvistų bendradarbiavimo tinklo SLICE (*Standard Language Ideology in Contemporary Europe*) dalis (iniciatorius ir koordinatorius – Kopenhagos universiteto Sociolingvistikos tyrimų kompetencijos centras LANCHART).

(1) ŠIUOLAIKINIŲ MOKSLEIVIŲ NORMOS IDEALŲ IR POŽIŪRIO LIETUVIŲ KALBOS VAIROV TYRIMAS

Metodiškai buvo kontroliuojami du kalbos nuostatų aspektai – sūmoningosios ir pasūmoningosios nuostatos, norint patikrinti, ar skirtingi tyrimo metodai atskleidžia skirtingas kalbos atmainos vertes

sistemas, ar nestandartinės kalbos atmainos yra palaikomos paslėptojo prestižo, ar pasmoningos nuostatos patvirtina žiniasklaidoje matomą Vilniaus kalbos konkurenciją su bendrine kalba.

Moksleivių nuostatų tyrimai parodė, kad *su moningai* aukščiau reitinguojama savo krašto tarmė, *pas moningai*, eksperimentais išgavus vertinimą, gauna akivaizdžiai menkesnį socialinį vertę. Sunku pasakyti, kada prasidėjo šis akivaizdžiai su standartizavimo ideologija susijęs nestandartinė atmainų nuvertėjimo procesas, tačiau mūsų tyrime jis užfiksuotas ir laikytinas akivaizdžiu faktu, kad tarmė turi menkesnį mobilumą, kai yra gretinama su netarminiais kodais. Atvirieji kalbos atmainų vertinimai taip pat atskleidė gana griežtai apibrėžiamas tarmės vartojimo ribas, į ribojant ryškų kaimietiškumo stereotipą.

Kadangi tarmės socialinis statusas yra gerokai silpnesnis, norint išlaikyti lietuvių kalbos vairovą, tarmių gyvybingumą, mokykloje rekomenduotina su moningai ugdyti kalbinę toleranciją, skatinti gyvai vartoti tarmes.

Kalbos normintojai neretai peikiamos Vilniaus kalbos su moningai reitingai buvo gana tinai aukšti. Tai atitinka mūsų kalbos bendruomenėje šiandien prastą geriausios kalbos vaizdinį, kai Vilniaus kalba tapatinama su bendrine kalba. Kalbotyboje vertinimo eksperimentais taip pat patvirtinta auganti tolerancija netarminės kilmės variantiškumui ir galimas geriausios kalbos sampratos ribų plitimas. Tyrimas parodė, kad Vilniaus kalbos bruožai suteikia kalbotybei aukštesnio statuso ir kompetencijos savybių nei kitų Lietuvos miestų kalbos bruožai ir ne mažesnę ar net didesnę socialinį patrauklumą kaip bendrinės kalbos bruožai. Tai reiškia, kad mūsų bendruomenėje regioniniai etnografiniai judėjimai nėra paskatinę destandartizacijos procesą, regioninė kalba netampa konkurencingu normos traukos centru vietos jaunimui. Moksleivių nuostatų tyrimo rezultatai veikia vertintini kaip demotizacijos proceso išraiška, kai „vienos geros kalbos“ ideologija išlieka, tačiau standartas stratifikuojasi, jo turinys papildomas nestandartinės kalbos bruožais, kad galėtų tarnauti reikalingos socialinės tapatybės raiškai.

Bendrinės kalbos turinio kaitos procesai yra neišvengiami ir universalūs, jie neturėtų būti neigiami ar stabdomi. Tokius pokyčius, kai aukštesnę vertę gauna iki tol standartinėmis nelaikytos (dažnai sostinės) kalbos atmainų bruožai ir jie tampa asocijuojami su geriausia kalba, tyrimai rodo šiandien vykstant ne vienoje Europos kalbos bendruomenėje.

Lietuvoje Vilniaus kalba gauna šiuolaikiškos, jaunatviškos kalbotyboje tapatybės raiškos vertę. Sociologai, kulturologai taip pat pažymi, kad dėl metropolizacijos, ekonominių investicijų ir sutelktos kultūrinės išteklių sostinės socialinis atotrūkis ir pirmoji vieta Lietuvos miestų hierarchijoje šiandien yra akivaizdus dalykas. Teigiami Vilniaus kalbos vertinimai neabejotinai yra ilgalaikis ir natūralios vertybių raidos, kuri veikia augantis sostinės prestižas, rezultatas, todėl miesto kalbą vertėtų traukti kaip lygiavertę ir lietuvių kalbos raidai reikšmingą kalbos atmainą greta tradiciškai išskiriamą kalbos atmainą.

Apskritai pastebėta, kad moksleivių nuostatas smarkiai veikia visuotinai ir ypač mokykloje sitvirtinusios ir beveik nekvestionuojamos oficialiosios ideologijos nuostatos. Ypač dažnai minėta

švietimo sistema kaip sistema, turinti gali vertinti ir klasifikuoti, kur vienas iš vertinimo principų yra moksleivių vartojamos kalbos atitikimas standartui. Buvo justai polinkis akcentuoti kalbos taisyms praktiką, nuvertinti nestandartines kalbos atmainas, ypač jaunimo kalbą.

Sociolingvistiniu požiūriu neigti kalbos variantiškumo ir vairovės vertė yra klaidinga ir tai gali turėti neigiamą etinį, psichologinį pasekmę kalbotojams. Manytume, mokykloje „lietuvių kalba“ neturėtų būti tapatinama su kodifikuota norma. Tiek viešumoje, tiek mokykloje turėtų būti daugiau ir profesionaliau kalbama apie įvairias lietuvių kalbos atmainas, jų funkcionalumą vartotojams, skirtingose komunikacinėse situacijose galiojančias lietuvių kalbos normas.

Šio tyrimo rezultatus galėtų būti atsižvelgiama rengiant naujas lietuvių kalbos programas ir atnaujinant 2010–2014 metų strategijos priemonių planą lietuvių kalbos ugdymo bendrojo lavinimo programas vykdančiose mokyklose bei rengiant kito laikotarpio strategiją.

(2) SAKYTIŲ ŽINIASKLAIDOS IR VIEŠOSIOS KALBOS NORMŲ TVIRTYBĖ IR RADIJUJE RAIDOS TYRIMAS

Moksleivių nuostatų tyrimo duomenys dera su žiniasklaidos tyrimo išvadomis – kai kurie Vilniaus kalbai būdingi bruožai yra jau 50 metų būdingi žiniasklaidos kalbai ir jų vartosenos dažnumas auga. Dešimtmėiais nekintanti standartizavimo ideologija sakytinai žiniasklaidoje vis dėlto ne tvirtino idealios lietuvių bendrinės kalbos modelio; grynų norminių taisyklių vartosenoje neaptikta nė vienu laikotarpiu ir net profesionali viešoji kalbotojų kalboje. Jei iš tiesų retai janti kai kurių norminių variantų vartoseną augančio Vilniaus kalbos vaidmens, šis reiškinys turėtų būti prasidėjęs gerokai anksčiau nei mūsų dienomis.

Akivaizdu, kad viešoji kalba yra variantiška, veikiama kodifikuotos bendrinės kalbos ir miestuose, ypač Vilniuje, besiformuojančių kalbos atmainų kontaktų. Tai priimtina kaip natūralus šiuolaikinės kalbos raidos ir funkcionavimo faktas, reikšmingas bendrinės kalbos kaitai. Lietuvos didmiesčių kalbos ištirtumas tebėra labai menkas, todėl vertėtų skatinti miestų ir tradicinių bendrinės kalbos variantiškumo tyrimus.

Taip pat paaiškėjo, kad kai kurie normintojų taisyms kalbos faktai yra signalūs lietuvių kalbos sistemos dalis ir funkcionuoja vartosenoje, vadinasi, vartotojams yra tikslingi konkrečioje komunikacinėje situacijoje. Esant neigiamai kodifikuotam variantui, kurie yra plačiau paplitę, taip pat teigiamai kodifikuotam variantui, kurie niekada nebuvo viešosios, arba realiosios bendrinės kalbos vartosenos dalis, turėtų būti peržiūrėta kodifikacija, reikalavimai viešajai kalbai, tikslinama bendrinės kalbos samprata.

Tyrimai patvirtino, kad žiniasklaidoje vyksta kalbos neformaliojiimo procesai ir tai susiję su pačios žiniasklaidos raida. Lyginant su sovietmečiu padidėjęs pokalbių laidų ir vedžių, žymybių skaičius ir vaidmuo rodo perėjimą nuo surežisuotos ir monologinės prie spontaniškesnės, dialoginės ir komercializuotos viešosios erdvės. Interaktyviančios žiniasklaidos kalboje per 50 metų nuosekliai daugėja neformalių kreipinių formų, juoko atvejų, šnekamosios kalbos atspalvių turinčių

leksikos, rašytinis kalbos rėmus netelpan į sintaksinę konstrukciją; kalbos spontaniškumui rodo didį jautį persidengiančio kalbėjimo ir pertraukiamaisiais. Vis dėlto pabrėžtina, kad nors viešojoje erdvėje kiek daugia kalbos neformalijai labiausiai atskleidžiami ir labiausiai pastebimi šnekamosios kalbos, nenorminiai, stipresni žodžiai ar pasakymai, apskritai vartosenoje jie labai reti; procesai, kokie, pavyzdžiui, minimi rusų tyrėjams, mums nėra bdingi.

Kalbos raidę lemiantys struktūriniai viešosios erdvės pokyčiai, suprantama, yra susiję su realios viešosios erdvės formavimusi atkūrus Nepriklausomybę ir atitinkamai su nepriklausomos valstybės atvirumu europiniais ir pasauliniais žiniasklaidos kaitos polinkiams. Tai neišvengiami pokyčiai, jiems priešintis reikšt neadekvatai suvokti tikrovę. Žiniasklaidos kalbą reikėtų vertinti atsižvelgiant į žiniasklaidos raidos procesus ir komunikacinį kontekstą. Kalba yra tokia, kokia yra viešoji erdvė ir žiniasklaida.

vairiantys kalbotojai ir žanrai, sudėtinganios, spontaniškianios komunikacinės situacijos, vairialypiai santykiai su pašnekovu ir auditorija reikalauja vairesnės kalbos skirtingiems kalbotojams ir autentiškumui reikšti. Kaip tik todėl viešosios kalbos vartosenos erdvė netapatintina su išimtinai kodifikuotomis vartosenos erdvėmis. Jei lietuvių kalba yra pakankamai variantiška ir atitinka augančius viešųjų kalbotojų komunikacinius poreikius, tai vertintina kaip jos stiprumo ir raiškos turtingumo požymis. Kontroliuojamam normų realizavimui teoriškai būtų manomas tik toje epochoje, tame žiniasklaidos modelyje, kurio jau nebėra.

(3) LIETUVIŲ KALBOS IDEOLOGIJOS RAIDOS, NORMOS AUTORITETŲ IR INSTITUCIJŲ ISTORIJS TYRIMAS

Lietuvių kalbos ideologijos ir kalbos norminimo praktikos raidos analizė parodė, kad dabartinėje lietuvių kalbos politikoje išliko sovietmečio laikų valstybės kontroliuojamos kalbos kultūros idėja. Kalbos kontroliavimas buvo vienas iš sovietinės ideologijos funkcionavimo garantų, bendrosios ideologijos dalis, o preskriptyvizmas reiškėsi specifiniu sovietiniu pavidalu, normos teorijos atotrūkiu nuo praktikos. Prieškario kalbininkams bdingas susitarimo siekis, asmeninės (moralinės) atsakomybės prieš visuomenę, grožinės literatūros svarbos suvokimas, imponavimas asmenybe sovietmečiu pakeitė privalomai diegiamas vieningos kalbininko institucijos autoritetą, anachronistinis kalbininko kaip kalbos draugovinko vaidmens sureikšminimas. Pirmaisiais nepriklausomos valstybės teisiniais aktais buvo patvirtintas ankstesnės normintojų veiklos tęstinumas, atsakyta ne tik personalinės desovietizacijos, bet ir tvarkybos principų peržiūrėjimo. Kalbos režimą realizuojančių institucijų kėrimas ir plėtra atgimusiame valstybėje buvo vientisas, net geometrinės progresijos mastu protarpiais gijęs procesas. Tai galima vertinti kaip tipiškus pokolonijinės stadijos elgesį.

Vis dėlto ir praėjus dviem Nepriklausomybės dešimtmečiams ideologinio iššūkio kalbos politikos srityje nevyko. Sovietmečio palikimo iki šiol nesiryžtama permastyti ir atsisakyti. Tokia savirefleksija būtina, kad lietuvių kalbos norminimo praktika ir institucinė kalbos priežiūros sistema imtų veikti orientuodamasi laisvos ir modernios valstybės poreikius. Lygiai taip pat kalbos

standartizavimo ideologija turėtų atsižvelgti ir atsiliepti bendruomenėms, kuriai atstovauja, vertybi ir kalbos kaitos procesus.

Kalbos norminimas ir tvarkyba nėra mokslinė veikla, ji neturėtų būti argumentuojama mokslo vardu, tačiau lietuvių kalbos planavimo principai ir idėjos būtina turi remtis moksliniais tyrimais, žvalgomis, formuluojamomis iš patikimo empirinio ir teorinio pagrindo. Kalbos taisyklingumo, normos sampratos turi būti apibrėžiamos laikantis mokslinio deskriptyvumo principo. Kitaip sakant, šiuolaikinė standartizavimo ideologija gali ir turi naudotis šiuolaikinės kalbotyros nuostatomis, netapatinti ideologizuotą kalbos vaizdinį su kalbos, kalbėjimo prigimtimi ir struktūra.

Oficialiosios lietuvių kalbos politikos vardu viešojoje erdvėje neturėtų būti skleidžiama moralinė panika, bet paaiškinama apie kalbos pokyčių prigimtį ir priežastis. Dėrėtų atsakyti net profesionaliam diskursui iki šiol būdingo emocingo, XIX a. romantikus meninio kalbos mitologizavimo, pseudofilosofavimo ir irzlaus, moralizuojančio sovietmečio tono vertinant lietuvių kalbos raidą, vairovę ir variantiškumą.

Turėtų būti kritiškai peržiūrėta Kalbos komisijos sudėtis (per Nepriklausomybės dvidešimtmetį joje smarkiai sumažėjo nekalbininkų), dabartinės lietuvių kalbos kontrolės apimtys ir būdai, atsisakyta teisinės prievolės piliečiams vartoti kodifikuotas formas. Kalbos saugojimas draudžiant ir remiantis vaizdiniu, jog kalba yra nustatyta struktūra, kuri raštu ir žodžiu turi atkurti visi ir kiekvienas mūsų bendruomenės narys, menkina kalbos vartotojų kūrybinį potencialą, į pasitikėjimą savimi ir lietuvių kalbos išgalėmis.

Visą informaciją apie projektą, tyrįjį parengtas mokslines ir populiarias publikacijas galima rasti svetainėje *sociolingvistika.lt*.

7. Literatūra

1. Agha, Asif. 2007. *Language and Social Relations*. Cambridge University Press.
2. Aleksandravičiūtė, Skaistė. 2010. Žvilgsnis į sakytinį žiniasklaidos kalbą. *Darbai ir dienos* 55.
3. Alikaitė, Daiva. 2011. Jaunųjų žemaičių raiškos idealai: siningosios nuostatos. *Respectus Philologicus* 20 (25), 209–220.
4. Alikaitė, Daiva. 2013. Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprasto kalbos vertintojo požiūriu. *Taikomoji kalbotyra* 2.
5. Auer, Peter and Helmut Spiekermann. 2011. Demotisation of the standard variety or destandardisation? The changing status of German in late modernity (with special reference to south-western Germany). In Tore Kristiansen and Nikolas Coupland (eds.) *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus, 161–176.
6. Balokaitė, Rasa. 2014. On Ideology, Language and Identity: Language Politics in the Soviet and Post-Soviet Lithuania. *Language policy* 13 (2) (spausdinama).

7. Bell, Allan. 1983. Broadcast news as a language standard. *International Journal of the Sociology of Language* 40, 29–42.
8. Bell, Allan. 2011. Leaving Home: De-europeanisation in a post-colonial variety of broadcast news language. In Tore Kristiansen and Nikolas Coupland (eds.) *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus, 177–198.
9. Blommaert, Jan. 2010. *The sociolinguistics of Globalization*. Cambridge University Press.
10. Cameron, Deborah. 1995. *Verbal Hygiene*. London and New York: Routledge.
11. Coupland, Nik and Tore Kristiansen. 2011. SLICE: Critical perspectives on language (de)standardization. In Nik Coupland and Tore Kristiansen (eds.) *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press, 11–35.
12. Crystal, David. 1992. *The Cambridge Encyclopaedia of Language*. Cambridge University Press.
13. Čiurkaitė, Ramunė. 2012. Kiriuot trumpųjų balsių ilginimo polinkiai 1960–2011 m. informacinės laidos. *Kalbos kultūra* 85, 178–189.
14. Daneš, František. 1997. Was geschieht mit dem heutigen Tschechischen (Triebkräfte und Perspektiven). In Klaus J. Mattheier and Edgar Radtke (Hrsg.) *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*. Frankfurt am Main et al.: Peter Lang, 201–213.
15. Daneš, František. 2006. *Sprachpflege/Language Cultivation*. In Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier and Peter Trudgill (eds.) *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society/Ein Internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Vol. 3. Berlin: Walter de Gruyter, 2453–2461.
16. Donskis, Leonidas. 1997. *Tarp Karlailio ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etiudai*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
17. Duszak, Anna. 2006. Why ‘New’ Newspeak?: Axiological Insights in Language Ideologies and Practices in Poland. *Language Ideologies, Policies and Practices. Language and the Future of Europe*. Ed. by Mar-Molinero C. and Stevenson P. B. Basingtoke: Palgrave Macmillan, 91–103.
18. Fairclough, Norman. 1995. *Media discourse*. London.
19. Fishman, Joshua A. 2006. *DO NOT leave your language alone. The hidden status agendas within corpus planning in language policy*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
20. Girienė, Jurgita. 2010. Laid vedėjai apie neformalių kalbinė raiškų žiniasklaidoje. *Kalbos kultūra* 83, 307–321.
21. Girienė, Jurgita and Giedrius Tamaševičius. 2012. Five Decades of Television: from Language Homophony to Polyphony, in: *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 58 (2), 31–43.
22. Girdenis, Aleksas. 1981. Tarmės ir mokykla. *Mūsų kalba* 3, 12–16.
23. Gyventojų surašymas 2011: 2011 m. gyventojų ir būstų surašymas, žr. <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2630>.
24. Grenoble, Lenore A. 2003. *Language Policy in the Soviet Union*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
25. Hedin, Tora. 2005. *Changing Identities. Language Variation on Czech Television*. Stockholm: Stockholm University.
26. Young, John W. 1991. *Totalitarian Language. Orwell’s Newspeak and Its Nazi and Communist Antecedents*, Charlottesville: University Press of Virginia.
27. Jakubowicz, Karol. 1995. Media as Agents of Change. In David L. Paletz, Karol Jakubowicz and Pavao Novosel (eds.) *Glasnost and After. Media and Change in Central and Eastern Europe*. Cresskill: Hampton Press, 19–47.
28. Johnson, Sally and Tommaso M. Milani. 2010. *Language ideologies and media discourse: texts,*

- practices, politics*. Continuum.
29. Jonaitytė, Aldona. 1969. Literatūrinė kalba ir tarmės. *Kalbos kultūra ir tarmės*, Lietuvių kalbos sekcijos s. suviniš, 2–5.
 30. Joseph, John and Talbot Taylor (eds.). 1990. *Ideologies of Language*. London: Routledge.
 31. Kačiūskienė, Genovaitė ir Irena Kruopienė. 2010. Taisyklingas viešosios kalbos kirčiavimas: siekiama ar būtina? *Žmogus ir žodis* 12 (1), 80–87.
 32. Kavaliauskas, Vidas ir Arnoldas Šmitas. 2010. Bdingosios televizijos žurnalistų turties klaidos. *Žmogus ir žodis* 12 (1), 28–34.
 33. Kruopienė, Irena ir Genovaitė Kačiūskienė. 2008. Ilgųjų ir trumpųjų balsių realizavimas sakytinėje žiniasklaidos darbuotojų kalboje. *Žmogus ir žodis* 10 (1), 38–42.
 34. Kalbos statymas 2002 (1995) – *Lietuvos Respublikos valstybinis kalbos statymas 1995-01-31*, I-779. *Valstybinis žinios* 68-2760.
 35. Kalbos kontrolės principai 2005 – *Valstybinis kalbos vartojimo ir taisyklingumo kontrolės principai, kriterijai ir jų taikymo metodika*. Valstybinis kalbos inspekcijos viršininko sakymas Nr. T-12, 2005-10-12. <http://www3.lrs.lt/docs2/EPAGLDJV.PDF> (žr. 2011 03 12).
 36. Kalbos politikos gairės 2009–2013. D I Valstybinis kalbos politikos 2009–2013 m. gairės, <http://www.vlkk.lt/lit/10110>.
 37. Kalnietis, Petras. 2007a. Challenges faced by the Lithuanian state from regional identities. *Journal of ethnology and folkloristics* 1 (1–2), 101–113.
 38. Kalnietis, Petras. 2007b. Regioniniai tapatumų judėjimo prieštaros dabartinėje Lietuvoje. *Lituanistica* 3, 92–112.
 39. Kavaliauskas, Vidas ir Modesta Baniulienė. 2008. Bdingosios televizijos žurnalistų kirčiavimo klaidos. *Žmogus ir žodis* 10 (1), 84–94.
 40. Kirkwood, Michael (ed). 1990. *Language Planning in the Soviet Union*. New York: St. Martin's Press.
 41. Kloch, Zbigniew. 2010. Agresja i kłótnie w mediach a potoczne zachowania j zykowe. *Nauka* 2, 113–128.
 42. Kostomarov, Vladimir. 2005.
 43. Kristiansen, Tore and Nikolas Coupland (eds.). 2011. *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus.
 44. Kristiansen, Tore. 2009. The macro-level social meanings of late-modern Danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia* 41: 1, 167–192.
 45. Kristiansen, Tore. 2010. Investigating language in space: Experimental techniques. In Peter Auer and Jürgen Erich Schmidt (eds.) *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1: *Theories and Methods*. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 528–549.
 46. Kristiansen, Tore. 2011. Attitudes, ideology and awareness. In Ruth Wodak, Barbara Johnstone and Paul Kerswill (eds.) *The SAGE handbook of sociolinguistics*. Sage, 265–279.
 47. Krysin, Leonid. 2009. <http://www.ruskiymir.ru/ruskiymir/ru/magazines/archive/2009/03/article17.html>. (žr. 2011 03 12).
 48. Krupickaitė, Dovilė. 2013. Vilnius – between persistence and socio-spatial change. In *Europa Regional* (teikta spaudai).
 49. Livingstone, Sonia and Peter Lunt. 1994. *Talk on television. Audience participation and public debate*. London: Routledge.
 50. Meikovskaja, Nina. 2006. *Acta Neophilologica* 8, 129–138.
 51. Milroy, James. 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of*

- Sociolinguistics* 5/4, 530–555.
52. Milroy, Lesley and James Milroy. 1999. *Authority in Language. Investigating Standard English*. London: Routledge.
 53. Nevinskaitė, Laima. 2006. *Viešosios erdvės transformacija Lietuvoje 1988–2000 m.: laikraščio atvejis*, daktaro disertacija (nepublikuotas rankraštis). Vilnius: Vilniaus universitetas.
 54. Nevinskaitė, Laima. 2012. On the Public Sphere and its Participants. *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 58:2, 31–43.
 55. Nevinskaitė, Laima. 2013. Lietuvos sakytinės žiniasklaidos tekstynas: rengimo metodologija ir patirtis. *Taikomoji kalbotyra* 2.
 56. Ó hÍfearnáin, Tadhg and Niall Ó Murchadha. 2011. The perception of Standard Irish as a prestige target variety. In Tore Kristiansen and Nikolas Coupland (eds.) *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus, 97–104.
 57. Pečiulis, Žygyntas. 2007. *Iki ir po televizijos*. Vilnius: Versus Aureus.
 58. Pečiulis, Žygyntas. 2013. Sovietinės televizijos diskurso daugialypumas: oficialumo ir nuoširdumo drama. *Informacijos mokslai* 63, 113–128.
 59. Pupkis, Aldonas. 1980. *Kalbos kultūros pagrindai*. Vilnius: Mokslas.
 60. Pupkis, Aldonas. 1999. Ar turime prestižinį turtą? *Gimtoji kalba* 6, 1–7.
 61. Pupkis, Aldonas. 2005. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis.
 62. Pupkis, Aldonas. 2006a. Ką parodė kalbos švaros dienos 2. Prieiga per internetą http://www.flf.vu.lt/lkd/pdf/gk_straipsniai/gk_2006_6_3_11_ksd_pupkis.pdf (žr. 2013-06-12).
 63. Pupkis, Aldonas. 2006b. Ką parodė kalbos švaros dienos 3. Prieiga per internetą http://www.flf.vu.lt/lkd/pdf/gk_straipsniai/gk_2006_7_3_11_ksd_pupkis.pdf (žr. 2013-06-12).
 64. Pupkis, Aldonas. 2007. Metų Kalbos švaros dienos. Prieiga per internetą http://www.flf.vu.lt/lkd/pdf/gk_straipsniai/gk_2007_11_3_11_ksd_pupkis.pdf (žr. 2013-06-12).
 65. Pupkis, Aldonas. 2010. *Lietuvių kalbos normintojai ir puoselėtojai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
 66. Raila, Eligijus ir Paulius Subačius. 2012a. Visažinantis ar visataisantis taisytojas. *Naujasis Židinys-Aidai*, 3, 158–163.
 67. Raila, Eligijus ir Paulius Subačius. 2012b. Language Standardization and Forms of Ideological Education. *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 58 (2), 18–30.
 68. Ramonienė, Meilutė. 2013. Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. *Taikomoji kalbotyra* 2.
 69. Roth-Ey, Kristin. 2011. *Moscow Prime Time. How the Soviet Union Built the Media Empire that Lost the Cultural Cold War*. Ithaca: Cornell University Press.
 70. Scannell, Paddy. 1991. The relevance of talk. *Broadcast Talk*. Ed. Scannell P. London: Sage, 1–13.
 71. Schiffman, Harold. 1996. *Linguistic Culture and Language Policy*. London: Routledge.
 72. Silverstein, Michael. 1996. Monoglot 'standard' in America: Standardization and metaphors of linguistic hegemony. In D. Brenneis and R. Macaulay (eds.) *The matrix of language: Contemporary linguistic anthropology*, 284–306.
 73. Stoeckle, Philipp and Christoph Hare Svenstrup. 2011. Language variation and (de-)standardisation processes in Germany. In Tore Kristiansen and Nikolas Coupland (eds.) *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus, 83–90.
 74. Šepetytis, Nerijus. 2012a. Soviet Authorities, Linguists, and the Standardization of the Lithuanian Language. *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 58 (2), 5–17.
 75. Šepetytis, Nerijus. 2012b. Kalbos norminimas sovietinėje Lietuvoje: institucijos, ideologija, mokslas. *Archivum Lithuanicum* 14, 209–226.

76. Šepetyš, Nerijus. 2012c. Kaip komunistams (ne)pasisek sumažinti Kal d . *Naujasis Židinys-Aidai*, 8, 529–536.
77. Tamaševičius, Giedrius. 2011. Metaforos, kuriomis gyvi esam, arba Kaip kalbama apie gr smes kalbai. *Naujasis židinys-Aidai* 5, 308–314.
78. Tamaševičius, Giedrius. 2012. *Žiniasklaidos lyderi sociolingvistin kompetencija visuomen s transformacij kontekste*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvi kalbos institutas.
79. Tamaševičius, Giedrius. 2013. Five Decades of Swearing on Air in Lithuania. In: Marianne Rathje (ed.) *Swearing in the Nordic Countries*. Dansk Sprognævns konferenciserie 2, Dansk Sprognævn, København (spausdinama).
80. Tapinas, Laimonas. 1998. A Brief Historical and Political Perspective [of the Lithuanian Media]. In Helga Schmid (ed.) *Understanding the Media in the Baltic Countries*. Düsseldorf: Mediafact, 141–147.
81. Thomas, George. 1996. The Prague School Theory of Language Cultivation or Purism by the Backdoor. *Canadian Slavonic Papers* 38:1/2, 195–204.
82. Ubarevičienė, R ta, Donatas Burneika ir Edis Kriaučiūnas. 2010–2011. The sprawl of Vilnius city – establishment and analysis of growing urban region. *Annales Geographicae* 43–44, 96–107.
83. Vaicekauskienė L. 2011. Oficialioji lietuvi kalba yra negyva kalba. *Žurnalistai apie bendrin kalb televizijoje ir radijuje. Darbai ir dienos* 55, 191–207.
84. Vaicekauskienė, Loreta. 2012a. Language standards in a post-modern speech community: cosmetic touch ups and ongoing changes. *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 58 (3), 2012, 58–71.
85. Vaicekauskienė, Loreta. 2012b. ‘Good language’ and insecure speakers: A study into metalinguistic awareness of TV and radio journalists in the context of language monitoring in Lithuania. In Aurelija Usonienė, Nicole Nau and Ineta Dabašinskienė (eds.) *Multiple Perspectives in Linguistic Research on Baltic Languages*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 76–103.
86. Vaicekauskienė, Loreta (red.) (rengiama): *Lietuvi kalba. Idealai, ideologijos ir tapatyb s l žiai*. Kolektyvin monografija.
87. Vaicekauskienė, Loreta ir Daiva Alikaitė. 2013. Overt and covert evaluation of language varieties in the Lithuanian speech community. In Stef Grondelaers and Tore Kristiansen (eds.) *Experimental studies of changing language standards in contemporary Europe*. Oslo: Novus, 2013 [teikta spaudai].
88. Vaicekauskienė, Loreta ir Ramunė Čirkaitė. 2011. „Vilniaus klausimas“ bendrin s lietuvi kalbos sampratoje: metalingvistini vilnie i komentar tyrimas. *Darbai ir dienos* 56, 57–76.
89. Wardhaugh, Ronald. 1999. *Proper English. Myths and Misunderstandings about Language*. Blackwell.
90. Woolard, Kathryn, Bambi Schieffelin and Paul Kroskrity. 1998. *Language Ideologies: Practice and Theory*. Oxford: Oxford University Press.

8. Projekto sklaida

8.1. Mokslin s publikacijos:

1. Alikaitė, Daiva, 2011: Jaun j žemai i raiškos idealai: s moningosios nuostatos, in: *Respectus Philologicus* 20 (25), 209–220.

2. Ali kait , Daiva, 2013: Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalb jimo variantai paprasto kalbos vertintojo poži riu, in: *Taikomoji kalbotyra 2*.
3. Balo kait , Rasa, 2014: On Ideology, Language and Identity: Language Politics in the Soviet and Post-Soviet Lithuania, *Language policy* 13 (2) (priimta spausdinti).
4. i irkait , Ramun , 2012: Kir iuot trump j balsi ilginimo polinkiai 1960–2011 m. informacin se laidose, in: *Kalbos kult ra* 85, 178–189.
5. Gir ien , Jurgita, Tamaševi ius, Giedrius, 2012: Five Decades of Television: from Language Homophony to Polyphony, in: *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 58 (2), 31–43.
6. Nevinskait , Laima, 2012: On the public sphere and its participants, in: *Lituanus*, 58 (2), 44–57.
7. Nevinskait , Laima, 2013: Retrospektyvus Lietuvos sakytin s žiniasklaidos tekstynas: rengimo metodologija ir patirtis, in: *Taikomoji kalbotyra 2*.
8. Pe iulis, Žygintas, 2013: Sovietin s televizijos diskurso daugialypumas: oficialumo ir nuoširdumo drama, in: *Informacijos mokslai* 63, 113–128.
9. Raila, Eligijus, Paulius Suba ius, 2012a: Visažinantis ar visataisantis taisytojas, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 3, 158–163.
10. Raila, Eligijus, Paulius Suba ius, 2012b: Language Standardization and Forms of Ideological Education, in: *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 58 (2), 18–30.
11. Ramonien , Meilut , 2013: Tarm s socialin vert : Lietuvos miest jaunimo kalbin s nuostatos, in: *Taikomoji kalbotyra 2*.
12. Šepetyš, Nerijus, 2012a: Soviet Authorities, Linguists, and the Standardization of the Lithuanian Language, in: *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 58 (2), 5–17.
13. Šepetyš, Nerijus, 2012b: Kalbos norminimas soviet Lietuvoje: institucijos, ideologija, mokslas, in: *Archivum Lithuanicum* 14, 209–226.
14. Šepetyš, Nerijus, 2012c: Kaip komunistams (ne)pasisek sumažinti Kal d , in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 8, 529–536.
15. Tamaševi ius, Giedrius, 2011: Metaforos, kuriomis gyvi esam, arba Kaip kalbama apie gr smes kalbai, in: *Naujasis židinys-Aidai* 5, 308–314.
16. Tamaševi ius, Giedrius, 2013: Five Decades of Swearing on Air in Lithuania. In: Marianne Rathje (ed.) *Swearing in the Nordic Countries*. Dansk Sprognævn's konferencereserie 2, Dansk Sprognævn, København (spausdinama).
17. Vaicekauskien , Loreta, Ali kait , Daiva, 2013: Overt and covert evaluation of language varieties in the Lithuanian speech community, In Stef Grondelaers & Tore Kristiansen (eds.) *Experimental studies of changing language standards in contemporary Europe*. Oslo: Novus (spausdinama).
18. Vaicekauskien , Loreta, 2012: Language standards in a post-modern speech community: cosmetic touch ups and ongoing changes, *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 58 (3), 2012, 58–71.
19. Vaicekauskien , Loreta (red.) (pirminis variantas): *Lietuvi kalba. Idealai, ideologijos ir tapatyb s l žiai*. Kolektyvin monografija.

8.2. Sudarytieji mokslo ir tyrim šaltini darbai, rekomendacijos:

1. Aleksandravi i t , Skaist , 2011: *Apie kalb 1960–2010 m. periodikoje. Šaltini rinkinys* (kol kas nepublikuotas)
2. *Sakytin s žiniasklaidos tekstynas 1960–2010* (kol kas nepublikuotas)
3. Vaicekauskien , Loreta (spec. red.) *Lituanus. The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 58 (3), 2012.

4. *Rekomendacijos švietimo ir kalbos politikos formuotojams*, 2013 (išsi sta VLKK, Švietimo ir mokslo ministerijai ir Ugdymo pl tot s centrai; taip pat skelbiama svetain je *sociolingvistika.lt*).

8.3. Populiarios publikacijos, interviu:

1. „Apie kalbos raid ir jos vaizdinius: *audiatur et altera pars*“, [pokalbyje dalyvavo Alfredas Bumblauskas, Marius Ivaškevi ius, Nerija Putinait , Algis Ramanauskas, Nerijus Šepetys, Loreta Vaicekauskien], [pareng Loreta Vaicekauskien], in: *Naujasis Židinys-Aidai* 1, 2011, 10–22.
2. Daiva Ali kait , 2011: Projektas „Lietuvi kalba: idealai, ideologijos ir tapatyb s l žiai“: kalbos idealai paprast kalbos bendruomen s nari akimis“, in: *Respectus Philologicus* 19 (24), 267–268.
3. Giedrius Suba ius, Loreta Vaicekauskien , Ramintos Jonykait s interviu LRT *Ryto Alegro*, 2013-08-12.
4. Giedrius Suba ius, Nerijus Šepetys, Loreta Vaicekauskien , „Kalbininkas: negalime susipriešinti su savo kalba“, Ramintos Jonykait s interviu *lrt.lt*, 2013-06-29.
5. Giedrius Tamaševi ius, Loreta Vaicekauskien , Pokalbis apie projekt „Lietuvi kalba: idealai, ideologijos ir tapatyb s l žiai“, J rat s Kuodyt s interviu Katalik radijo Mažosios studijos laidoje „Kult ra ir religija“, 2013-07-30.
6. Loreta Vaicekauskien , 2011: Mes manipuluojame visuomene, kai nuolat kalbame apie gr smes lietuvi kalbai, [Tomo Vaisetos interviu su Loreta Vaicekauskiene], in: *lrytas.lt*, 2011-01-26.
7. Loreta Vaicekauskien , 2011: Lietuvi kalbos mitai sklaidosi?, in: *balsas.lt*, 2011-01-24.
8. Loreta Vaicekauskien , „Apie kalbos normas ir sampratas“, interviu Gino Dabašinsko laidoje „Prie piet stalo“, *Žini radijas*, 2011-01-31.
9. Loreta Vaicekauskien , „Apie lietuvi kalbos raid “, Rolando Maskoli no LRT laidoje *Mokslo ekspresas: Kalbos evoliucija*, 2013-02-10.
10. Loreta Vaicekauskien , „Kalba kei iasi, kalbos kontrolieriai – ne“, *delfi.lt*, 2013-07-01.
11. Loreta Vaicekauskien , „Komentaras: apie kalbos mitus“, *IQ*, 2013 liepa, 100 p.
12. Loreta Vaicekauskien , „Tarm neturi geresn s ar blogesn s vert s, bet gali tur ti neigiam asociacij “, Audr s Domeikait s interviu *15min.*, 2013-02-03.
13. Loretos Vaicekauskien s interviu su Lina Pavalkyte, *Žini radijas*, 2013-07-16.
14. Loretos Vaicekauskien s interviu su Rasa Tapiniene laidoje „Info diena“, *Info TV*, 2013-07-02.
15. Nerijus Šepetys, Giedrius Suba ius, Loreta Vaicekauskien , „ domioji kult ra“: pokalbis apie kalbos kait “, Ramintos Jonykait s interviu *LTR, Ryto allegro*, 2013-06-26.

8.4. Moksliniai pranešimai konferencijose ir seminaruose:

1. Ali kait , Daiva, „Horizontalusis ir vertikalusis kalbin s tikrov s skaidumas: XXI amžiaus kalb jimo variantai“, Tarptautin mokslin konferencija „Žmogus kalbos erdv je“ Kaunas, 2012-05-18/19.
2. i irkait , Ramun , Nijol Keršyt , Laima Nevinskait , Eligijus Raila, Meilut Ramonien , Giedrius Suba ius, Paulius Suba ius, Nerijus Šepetys, Giedrius Tamaševi ius, Loreta Vaicekauskien , Projekto „Lietuvi kalba: idealai, ideologijos ir tapatyb s l žiai“ baigiamasis seminaras, Lietuvos moksl akademija, 2013-06-21.
3. i irkait , Ramun , „Ar turime baimintis žurnalist tarties poky i ?“, Lietuvi kalbos instituto jaun j tyr j stovykla *Užuov jos: apie kalb ir kitas baimes*, Nida, 2012-09-13/16.
4. i irkait , Ramun , “Presentation of phonetic and prosodic variation in the corpus of Lithuanian broadcast media (1960-2011). Discussion of methods”, Meeting with Danish experts, LANCHART, University of Copenhagen, 2012-12-04.

5. Iškaitė, Ramunė, „D mesio! Žurnalistai kalba. Retrospektyvus informacinių laidų tyrimas“, konferencija „XXI amžiaus kalbos tyrimai: nuo garso iki teksto“, Lietuvos edukologijos universitetas, 2012-09-27.
6. Girienė, Jurgita, „Adresato vardijimo kaita viešajame sakytiniame diskurse: 1961–2011“, konferencija „XXI amžiaus kalbos tyrimai: nuo garso iki teksto“, Lietuvos edukologijos universitetas, 2012-09-27.
7. Girienė, Jurgita, „Tarybinio laikotarpio adresato vardijimai“, *Žmogus kalbos erdvėje*, Kaunas: KTU, 2012-05-13/14.
8. Nevinskaitė, Laima, „Archives and historical change. Reflections on the experience of developing broadcast media corpus from the Soviet period and beyond“, *Digital Archives, Audiovisual Media and Cultural Memory Conference*, University of Copenhagen, 2013-11-14/15.
9. Šepetytis, Nerijus, Vaicekauskienė, Loreta, „SPRACHKULTUR as manifestation of power: the case of Soviet Lithuania“, *23th AABS Conference The Global Baltics: The Next Twenty Years*, University of Illinois at Chicago, April 26-28, 2012.
10. Tamaševičius, Giedrius, „The use of non-standard lexis on air: five decades of changes and challenges“, *Digital Archives, Audiovisual Media and Cultural Memory Conference*, University of Copenhagen, 2013-11-14/15.
11. Tamaševičius, Giedrius, „The proliferation of standard language lexis on air - "mission completed?"“, *7th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE)*, Trondheim, Norway, 2013-06-26/28.
12. Tamaševičius, Giedrius, „TV celebrities as promoters of informal non-standard vocabulary in the public sphere“, *Sociolinguistics Symposium 19*, Freie Universität Berlin, 2012-08-21/24.
13. Tamaševičius, Giedrius, „Duokit pasakyt, po galais!“ Keiksmažodžiai lietuviškame eterėje 1960–2010 m.“, Lietuvos taikomosios kalbotyros asociacijos (LITAKA) metodinis seminaras, Vilniaus universitetas, 2012-12-14.
14. Tamaševičius, Giedrius, „The use of informal non-standard vocabulary on air during five decades“, Meeting with Danish experts, LANCHART, University of Copenhagen, 2012-12-04.
15. Tamaševičius, Giedrius, „Devotion to the Native Tongue (A Short Story on the Linguistic Nationalism in Lithuania)“, *23th AABS Conference The Global Baltics: The Next Twenty Years*, University of Illinois at Chicago, 2012-06-26/28.
16. Tamaševičius, Giedrius, Loreta Vaicekauskienė, „Valstybės ir kalba, kalba ir politika“, pranešimas ciklo „Kalba ir politika“ seminare, VU TSPMI studentų laikraščio *Post Scriptum* redakcija, 2012-02-02.
17. Vaicekauskienė, Loreta, Iškaitė, Ramunė, „Ideal language in broadcast media: price to sell and willingness to buy“, *Digital Archives, Audiovisual Media and Cultural Memory Conference*, University of Copenhagen, 2013-11-14/15.
18. Vaicekauskienė, Loreta, Iškaitė, Ramunė, „Language variation across time and style in Lithuanian broadcast media“, *7th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE)*, Trondheim, Norway, 2013-06-26/28.
19. Vaicekauskienė, Loreta, „Joining scholarship and state standardization ideology: prescription as Soviet inheritance in post-soviet Lithuania“, *Fourth Conference on Prescriptivism*, Leiden University (Netherlands), 2013-06-12/14.
20. Vaicekauskienė, Loreta, „Competing ‘standards’ in Lithuanian speech community: experimental evidence“, *Experimental Approaches to Perception and Production of Language Variation (ExAPP 2013)*, University of Copenhagen, 2013-03-20/22.
21. Vaicekauskienė, Loreta, „Results of experimental research of language attitudes in 8 regions of Lithuania (conducted in LANCHART style): possible interpretations“, Meeting with Danish experts, LANCHART, University of Copenhagen, 2012-12-04.

22. Vaicekauskien , Loreta, „Standard against Dialect: League tables from Denmark and Lithuania“, *Feast, Play and Puzzles in Scandinavian Studies, The 20th Anniversary Conference of the Centre of Scandinavian Studies*, Vilnius University, 10-12 May, 2012.
23. Vaicekauskien , Loreta, „Apie kalbin s tapatyb s l žius postmodernioje Lietuvoje“, Lietuvos taikomosios kalbotyros asociacijos visuotinis susirinkimas, 2012-01-20.
24. Vaicekauskien , Loreta, „Social values of standard-dialect varieties in Lithuanian speech community“, in: *23th AABS Conference The Global Baltics: The Next Twenty Years*, University of Illinois at Chicago, April 26-28, 2012.
25. Vaicekauskien , Loreta, Nerijus Šepetyš, “Historical research of state language ideologies: distortion of language planning in Soviet Lithuania?”, Meeting with Danish experts, LANCHART, University of Copenhagen, 2012-12-04.

Projekto vadovas

Loreta Vaicekauskien
Vilnius, 2013 m. rugpj tis